szombat
1996. január
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Kardos G. György
Itamár Jáoz-Keszt
Komoróczy Géza
Szabolcsi Miklós
Turán Tamás

Főszerkesztő:
Szántó T. Gábor
•
A megjelenést támogatják:
Soros Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Alap
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztálya
•
A címlapon:
Közép-európai riportutunk helyszínein készült felvételek.
•
A héber szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., az Extrahír és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
1995. december 7-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház, 234-es és 235-ös szoba.
1365 Budapest, Pf. 66
Telefon:
111-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 111-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Készült a Sokszín Bt. nyomdaüzemében
Felelős vezető:
Deim Zoltánné

Tervezés és nyomdai előkészítés:
Corrigenda Bt.

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

2 Olvasóink írják
3 A Tóra pszichológiai, etikai értékei a modern kultúrában *(Popper Péter)*
6 Alija, érdekvédelem, elöregedés *(g. j.)*
7 Nyílt tér
Optimista vízió az újjáéledésről *(Bokor Judit)*
„Posztmodern zsidóság", avagy sztereotípiák a Síp utcáról *(Heisler András)*
9 Megtörtént *(Várai Emil)*
11 Napló – Egy sűrű hét Budapesten *(Sárközi Mátyás)*
13 Januári programok

A Szombat melléklete: Közép Európa: Zsidók helyben és vándorúton

14 Posztszovjet zsidó betelepülők *(Szántó T. Gábor)*
18 Délidő Pozsonyban *(Bacskai Sándor)*
19 Kihalóban *(Nagy Tibor)*
20 Csernovci, az áldott város *(Krasztev Péter)*
22 A csernovci csodaváró *(K. P.)*
24 Egy földön nincs hely két kiválasztott nép számára *(Tálas Péter)*
27 Horvátországi és boszniai hétköznapok *(Orbán Györgyi)*
29 „Orosz" zsidók Berlinben *(Seleanu Magdaléna fordítása)*

IZRAEL

31 A mi kezünk nem ontott vért?
32 Valami volt a levegőben *(Novák Attila)*
33 Posztcionista bajok

HAGYOMÁNY

35 A rabbik és Rabin
A pusztítás angyalai *(Lózsy Tamás)*

TÖRTÉNELEM

36 Az izraelita vallás egyenjogúsítása és a zsidó szervezetek *(Raj Tamás)*
38 A református sajtó a zsidó recepcióért *(Csohány János)*
40 Nézz vissza haraggal?

KULTÚRA

41 Mózes Greenwood-Léken *(Szabó Stein Imre)*
42 Pinhász rabbi sakkozik *(Rácz Péter)*
43 A brooklyni testvér *(Götz Eszter)*
44 Történelem üvegnegatívon *(Lózsy Tamás)*
46 A groteszk szépsége
47 Könyvespolc

Summary

The present issue of *Szombat* begins with an essay by Péter Popper, in which he discusses how traditional Jewish values oriented the Jews in the modern times and how these values will continue to serve as guidance in the future. We also publish two reflections on Gábor T. Szántó's essay that appeared in the previous issue, one written by a member of the Cultural Association to Maintain Jewish Culture in Hungary, arguing that one can remain Jewish also outside the religious establishment, the other by a leader of the Budapest Jewish Community, contesting the critique levelled against the religious establishment. Mátyás Sárközi, a Hungarian writer living in London, has contributed an account of his impressions of the congress of the Hungarian Writers' Union.

In our supplement we offer a survey of the Jewish communities of Central Europe: the life of Georgian Jews who have settled in Nyíregyháza and Budapest for business reasons; the declining community in Tirgu Mures/Marosvásárhely (Romania), the plight of the Jewish communities in Bratislava/Pozsony (Slovakia), Warsaw and Chernowitz, including a portrait of Yosif Burg, perhaps the very last Yiddish writer in Eastern Europe. A report from Berlin describes the mixed feeling aroused by the Jewish immigrants from Russia and the CIS, while another one from former Yugoslavia offers a survey of the Jewish communities who in spite of the war have chosen to remain there.

In our section on Israel we have included reactions to Rabin's assassination, based on reports in the international press, as well as a report on the activity of the Jewish Agency following the re-evaluation of the role of Zionism.

Rabbi Tamás Raj has contributed a paper on 100th anniversary of the reception of Jewish religion, and Professor János Csohány reviews the reaction to the reception as reflected by the then press of the Reformed Church.

Olvasóink írják

Hatékonyabb egészségügyi ellátás

Létrehoztuk a járóbeteg-ellátást az alábbi szakterületeken: belgyógyászat, kardiológia, tüdőgyógyászat-asztma, reumatológia, szemészet, angiológia, röntgen, urológia, laboratórium. Elsősorban a holocaustot túlélők számára állunk díjtalanul hittestvéreink rendelkezésére.

A szeretetkórház címe: *Budapest XIV., Amerikai út 53. és Laky Adolf utca 42.*

A vizsgálat időpontjának megbeszélése céljából kérjük bejelentkezni a 251-3060, 251-3900, 251-5518 telefonszámokon *Jenei Györgynénél és Gál Istvánnénál.* A családorvosi beutalót szíveskedjenek magukkal hozni! Várjuk jelentkezésüket, hogy segíthessünk.

Dr. Losonci András
orvos igazgató,
az orvostudományok kanditátusa

Zoltai Gusztáv,
a BZSH–Mazsihisz
ügyvezető igazgatója

Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat*-előfizetését 1996-ra!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet – belföldre 1200 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással) –, nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombat*ot.

Címünk: Szombat szerkesztősége 1065 Budapest, Révay u. 16.

levágandó

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1996-ra, 1200 Ft-ért. Az előfizetési díjat az önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név: .....

Cím: .....

Az Új Élet visszautasított...

Tisztelt Szerkesztőség! Szeretném megkérni Önöket, hogy szíveskedjenek lehozni lapjukban az általam írt nyílt levelet, amelyet az Új Életben szerettem volna közzétenni, de sajnos visszautasítottak.

Köszönettel:

Deutsch László
újpesti főrabbi

1995. december

Ui.: El kell még mondanom, hogy hitközségem elöljárósága kb. egy hónapja megírta levélben felháborodását a központi vezetőknek a meghívás elmulasztása miatt, melyre egyik vezetőtől sem érkezett válasz!

*

Tisztelt Szerkesztőség!

Az Új Élet legutóbbi számát olvasva olyan valótlanság állítására találtam, amely miatt most levelet kell írnom. Szíveskedjenek lehetőségüknek megfelelően „Nyílt levél"-ként lehozni az újságban a következő sorokat, melyeket a cikk szerzőjének, illetve a valótlanság megszövegezőjének, Lazarovits Ernő úrnak írok.

Kedves Lazarovits Úr!

Az emberek félrevezetése nem csak tórai törvénybe ütköző cselekedet (M. III. 19/14), de bármilyen más emberi mérték szerint is elítélendő.

Az újpesti szeretetotthon új részlegének átadásáról szóló cikkében Ön ezt írta: „A kis háziünnepséget beárnyékolta, hogy a meghívás ellenére sem a körzeti főrabbi, sem más rabbik nem tisztelték meg jelenlétükkel az eseményt, de ez vonatkozik a meghívott elöljárókra is."

Mivel sem engem, sem hitközségem tagjait nem hívtak meg erre az ünnepségre, így értelemszerűen sem én, sem hitközségem nem volt jelen. Egyébként ha meghívtak volna bennünket, boldogan részt vettünk volna az avatáson, ami tény és bizonyításra nem szorul. A kilencedik parancsolathoz illeszkedik a Példabeszédek 18/21 mondata: „Élet és halál van a nyelv kezében." Mindenkor vigyáznunk kell, hogy kiről mit mondunk és mit írunk le.

A leírtak szíves tudomásulvételét kérem Öntől, és azt is, hogy ne írjon le valótlanságot e lapban, mellyel árthat személy szerint nekem, de az újpesti közösségnek is.

Üdvözlettel:

Deutsch László
újpesti főrabbi

Budapest, 1995. november 6.

H. M. esete az irodalommal

Álmélkodva olvastam a *Szombat* novemberi számában az Olvasónapló című publikációt, amelynek szerzője (Hernádi Miklós – a szerk.) olyan gátlástalanul és olyan útszéli hangon rágalmazza Földényi F. Lászlót, hogy az a legzüllötteb politikai sajtóban is kirívó lenne, nemhogy egy olyan, hírnevére és színvonalára sokat adó lapban, mint a *Szombat*. Külön meglepetés volt, hogy a kritikus (akinek nevét nem óhajtom leírni) szitkainak özönébe az én személyemet is belekeverte, holott Földényi könyvének sem létrehozásában nem vettem részt, sem tárgya vagy szereplője nem vagyok.

Remélem, nem veszi rossz néven, ha cserébe küldök két epigrammát, amelyek a cikk olvasásakor jutottak eszembe. Közlésük nem volna ellenemre; ha esetleg a *Szombat* mégsem közölné őket, ez megerősítené azt a halvány sejtésemet, hogy az epigramma, görög–római eredetű műfaj lévén, nem része a zsidó irodalomnak.

Üdvözlettel:

Márton László

1.

Bár sose voltál benne,
belőle azért kivonultál;
Vissza sosem hívott senki
– elűzni se fog.

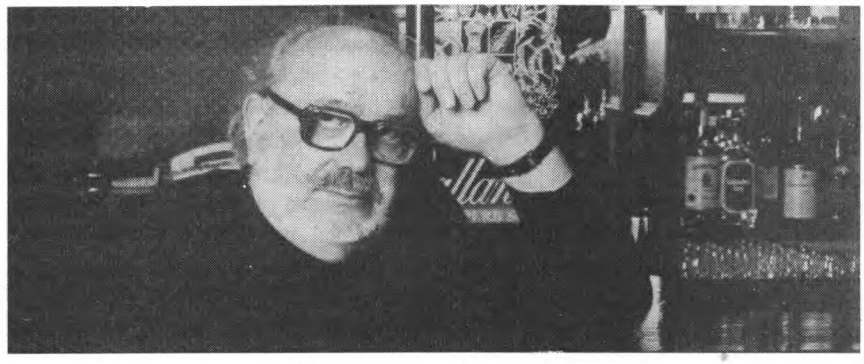
2.

Mondjam-e rád, hogy tökfej vagy?
Hiszen annyira magvas
Nincs a fejed, mint egy tök,
s a tököt szeretem.

*

Előző számunkban *Földényi F. László* reagált *Hernádi Miklós* írására (Szép, ami erkölcs nélkül tetszik, *Szombat*, 1995. november). Szerkesztőségünk örömmel vette volna, ha a válaszolók az írás érdemi részéhez is hozzászólnak, nem csak a személyeskedésre válaszolnak még durvább személyeskedéssel. Ettől a stílustól (valamint a fenti levél kissé zsarolásízű utolsó mondatától) elhatároljuk magunkat.

Hernádi Miklósnak a lap e számában kínáltunk válaszlehetőséget, de ő ezt késeinek tartotta, és nem kívánt élni vele.

POPPER PÉTER

A Tóra pszichológiai, etikai értékei a modern kultúrában*

Először vegyük szemügyre, mit jelent ez a kifejezés: a mai kultúra; milyen pszichológiai, etikai, szellemi sajátosságai vannak ennek a kultúrának. Az európai kultúra, egyik sajátossága egy olyan szélsőséges individualizáció, amelyre még soha nem volt példa az emberiség történetében. Hadd mondjak erre egy példát. Ha évezredekkel ezelőtt azt mondták valakire, hogy kaldeus, babilóni, zsidó vagy egyiptomi, ezzel rengeteget elmondtak róla. Tudni lehetett, hogy milyen kultúrában él, milyen nevelést kap, milyen a hitvilága, hogyan öltözködik, milyen a hajviselete, miként avatják férfivá, férjjé, apává, hogyan hal meg, mit remél, hogy mi fog vele történni a halála után stb. Később ez a nagy kollektív meghatározottság kezdett elhalványodni, tartalma kezdett kiürülni. Ma, ha azt mondom valakiről, hogy belga, nem mondok el róla semmit, legfeljebb annyit, hogy tud franciául.

Ez a rendkívül szélsőséges individualitás, megteremtette a saját eredményeit, de a saját kínjait is. Tele a világ az önmegvalósítás kényszerével, a civilizatórikus magány, az elidegenedés átkával, menekléssel a szuverén én, a zárt személyiség terhei elől. A pszichés zavarokban, deviációkban legtöbbször a menekülés motívuma dominál. A kábítószer, a drog, az alkohol, az öngyilkosság mind menekülési, kilépési lehetőség egy adott helyzetből, Freud ezt az „éntől való szabadulásnak" nevezi. De a kollektív fanatizmusokba való kapaszkodás is menekülés: el az „én"-től, vissza a „mi"-hez.

Ebből a nézőpontból a zsidóság egész tragikus sorsában van egy pozitívum. A jeruzsálemi templom lerombolása után, a szétszóratások során *az európai kultúrát jóval megelőző kényszerű individualizációs folyamat zajlott le a zsidóságban.* Nem volt templom sem, papi funkció, megszűnt a hierarchikus kontaktus az Istennel. A zsidóság nagyon korán olyan helyzetbe került, hogy személyesen kellett rendeznie viszonyát a szellemi világgal, az erkölcsi világrenddel. Számára nem voltak olyan közvetítők, amelyeket más vallások létrehoztak, papi funkciókkal, gyónással, feloldozással stb. Talán ez az egyik oka annak, hogy a zsidó populáció a galutban sokkal ellenállóbb, az individualitás terheivel, a civilizatórikus magánnyal szemben. Statisztikailag kimutatható, hogy a drog, az alkohol és egyéb deviációk a zsidók körében szignifikánsan alacsonyabbak. Azt gondolom, hogy emögött az individualitásban való évezredes „tréning" áll: a zsidóknak mindig egyénileg kell kapcsolatba kerülni a transzcendenciával, vagy tagadnia azt, és egyedül kell viselnie a pozitív és negatív következményeiket. Ennek a Tóra mai értékeinek megértése szempontjából óriási jelentősége van, mert szellemi magányában a Tóra az „útikalauza".

„az európai kultúrát jóval megelőző kényszerű individualizációs folyamat zajlott le a zsidóságban"

Második gondolatom az, hogy az európai kultúrkör – s ez nem földrajzi fogalom – a felvilágosodás korától fogva „felesküdött" a rációra és a tudományra. Ettől fogva ez a felfogás egyre markánsabb lett, majd elérte a csúcspontját a XIX. században, amely a legracionálisabb századnak tűnik, a legtávolabb állónak minden transzcendenciától, minden misztikumtól. Ha a XIX. században már készült volna közvélemény-kutatás, valószínűleg az derült volna ki, hogy az átlagember rendíthetetlenül hisz az ész messianisztikus szerepében, abban, hogy a tudomány megváltást hoz az ember kollektív és egyéni életének kínjaira. Az a furcsa paradoxon zajlott le, hogy a túlhajtott racionális gondolkodás végül is irracionális mítoszt alkotott a tudomány megváltó szerepéről. Nem hiszem, hogy nagyot tévedek, ha azt állítom, hogy *a XX. század második felének legnagyobb szellemi története ennek a mítosznak az összeomlása.* Ez beláthatatlan következményekkel jár. Az európai kultúra alapvetően ábrándult ki a racionális gondolkodásból, a tudomány mítoszából, mert a saját bőrén tapasztalta, hogy a tudomány nem hoz megváltást az emberi társadalom kollektív életébe, ehelyett az emberirtás, a tö-

* Az 1995 nyarán Szarvason elhangzott előadás rövidített változata.

megpusztítás modern technicizált lehetőségeit teremti meg, szolgálatába áll diktatúráknak, totális rendszereknek, tönkreteszi a bioszférát, és mindezzel kozmikus méretű szorongásokat zúdít a világra. S hiába „futott föl", vált divattá a pszichológia, semmivel sem lett kisebb az emberek lelki nyomorúsága, sőt világszerte megnövekedett a pszichés zavarok, a deviációk, a pszichoszomatikus betegségek száma, az emberek nem tudják jobban megoldani a konfliktusaikat, nem boldogabbak, a kapcsolatok nem tartósabbak. Az emberek mindennapi élménye totális kiábrándulás a tudomány megváltó szerepéről. Ahol azelőtt ez a mítosz terjengett, ott most üresség van. A mi kultúránkban az emberi lélek pedig eliszonyodik az ürességtől. Az ürességbe jelenleg az irracionalitás tör be a legkülönbözőbb formákban. Lehet tapasztalni a hagyományos vallások enyhe reneszánszát (noha a hagyományos vallások közül egyedül az iszlám van erősen terjeszkedő fázisában), mégis a vallásos hit jelentősége növekvőben van, és egy részét kitölti az űrnek. A másik részét kitöltik az ún. egzotikus vallások: brahmanizmus, Krisna-tudat, buddhizmus, zen-buddhizmus, taoizmus és különböző válfajaik. Kialakultak a szektás visszatérési próbálkozások az ősi gyökerekhez akár a kereszténységben, akár az iszlámban. Azonban a hit mellett, sőt nagyon sokszor *a hit helyett a hiszékenység* tör be ebbe a vákuumba. Tele van a világ csodatevőkkel. Soha ennyi bioenergetikust, fényátadót, auralátót, agykontrollost, kézrátevőt, hason átnyúló manilai csodadoktort nem láthattunk. Mindez mutatja, mekkora igény van az emberekben valamilyen szellemi tartalom, valamilyen hit iránt, és mekkora a felelőssége azoknak, akik valamely valós tartalomnak a birtokában vannak, és valós értékeket tudnak – vagy tudnának – adni a filléres és olcsó misztika helyett.

Azok az értékek, melyeket a Tóra képvisel, ebben a helyzetben – egyrészt szélsőséges individualitás, másrészt az olcsó irracionalitásnak kultusza idején – valószínűleg egyre fontosabbá válnak.

Melyek ezek az értékek? Már a Teremtés könyvében látszik, hogy mikor az Úr a világot teremti, mindig az *elválasztás* módszerét alkalmazza. Elválasztja a sötétséget a világosságtól, a mennyek fölötti vizeket a mennyek alatti vizektől, a tengert a száraztól stb. Morális értelemben elválasztja a tisztát a tisztátalantól, a jót a rossztól. Az elválasztást a zsidó gondolkodás mélyen beoltja az európai kultúrába. Mit olt be? Azt, hogy *tiszta kategóriákban kell gondolkodni.* Ahogy nem keverjük össze a tejest a húsossal, ahogy nem szőjük össze az állati eredetű fonalat a növényi eredetűvel, ugyanígy gondolatainkat, a megismerési folyamatokat tisztán kell tartani. Ebből a zsidó bázisú, tiszta fogalmakban, kategóriákban való gondolkodásból, amely rokon vonásokat mutat a görög bölcselettel, fantasztikus kulturális eredmények születtek. Persze ugyanebből nagyon sok pszichés teher is hárul az emberre. Nem tűrjük el az emberi kapcsolatokban, világnézetünkben, tudományos elkötelezettségünkben sem a kétértelműséget. Ám kérdés az, hogy vajon valóban egyértelmű-e az ember lelke. Nagyon nagy erőfeszítés, nagyon nagy fegyelem, s főként nagyon sok elfojtás, elhárítás az ára annak, hogy ennek a követelésnek az ember eleget tegyen. Ezért lett a neurózis az európai kultúra népbetegsége. Enyhe túlzással: a neurózis és a neurózis gyógyítása (a pszichoanalízis) egyaránt zsidó „találmány".

> *„azok az értékek, melyeket a Tóra képvisel, ebben a helyzetben valószínűleg egyre fontosabbá válnak"*

A mai európai kultúra erkölcsi világrendjét a Tóra alkotja meg. Ki erkölcsös? Ki él Istennek tetsző életet? Aki betartja a tízparancsolatot! Ha megkérdezzük az embereket, a legtöbben ezt fogják felelni. Három gondolat a Tóra által képviselt erkölcsi értékekről.

1. Az erkölcsi törvény nem racionális bázison keletkezik. A Tízparancsolat nincs indokolva. Ne ölj! Ne lopj! Ne paráználkodj! Miért ne! Mert én vagyok az Úr. „Ez aztán a pont a mondat végén!" – írja Füst Milán. Azt gondolom, hogy amikor racionalizálni kezdik az erkölcsöt, azaz *az isteni szentséget a szociális szentséggel helyettesítik,* ez már sokkal gyengébb hatóerő; ez már egy lépés József Attila zseniális mondata felé: „Mért legyek én tisztességes! Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis." Az én értelmezésemben ez azt jelenti, hogy *ha az erkölcsöt tartósan elvágják a transzcendens gyökereitől, akkor fokozatosan elsorvad.*

2. A másik, a Tórában mindenütt megjelenő érték, *az esendőség megengedése.* Miközben nagyon szigorú az erkölcsi törvény, mégis emberre szabottak a követelések. Az a követelés, hogy „ha az ellenséged éhes, adj neki enni, ha szomjas, adj neki inni", inkább az ember pszichés lehetőségeihez szabott, mint az a követelés, hogy „szeresd az ellenségedet".

Ha figyelmesen olvassuk, pl. az ősatyák történetét, azt látjuk, hogy esendő emberi magatartásokkal, sok morálisan kifogásolható helyzetmegoldással és viselkedéssel találkozunk, de mégis, az általuk képviselt szellemi értékek megtartják őket istenközelben. A Tóra érdekes kettőssége ez: egyfelől nagyon szigorú erkölcsi ideálképzés és erkölcsi törvényalkotás, másfelől nagyon nagy megértés, az emberi esendőségek elfogadása. Ezt azért tartom fontosnak, mert a zárt szigorúság mindig kegyetlenséghez vezet. Aki túlságosan szigorú önmagával szemben, túlságosan szigorú lesz másokkal szemben is. Ahogy az ókori görög építészetben az a lélegzetelállító, hogy emberi mértékű, a Tóra erkölcsi követeléseiben is emberre szabott, tehát praktikusan használható erkölcs. Nem olyan erkölcs, amitől az ember állandóan bűntudatok igáját és vezeklések súlyát kellene, hogy hordozza.

3. A zsidó istenfogalom talán minden vallás közül a legmentesebb az antropomorfizáló tendenciától. Az Istent nem lehet emberi mérték szerint

megítélni. Ennek legkitűnőbb példája a Jób könyve, amelyben az örökkévaló „védelmére" kelő, igazságosságát bizonyító barátokkal is szembefordul az Úr, mondván: „nem igazat szóltatok felőlem!" Ez nagyon fontos jellemző, mert a hit a túlságos antropomorfizálástól sorvad, gyengül, vulgarizálódik.

Lépjünk eggyel tovább, oda, ahol már bizonyos pszichológiai és etikai értékek kezdenek összekapcsolódni. Van egy nagy gondolat, amelyet egyaránt elmond Thomas Mann és Freud is: bármennyire is individualitások vagyunk, az életünk nem annyira egyéni, mint gondoljuk, mert újra meg újra átéljük az emberiség ősi mítoszait. A mi *életünk ősi mítoszok egyéni variációja.* Káin és Ábel története újra meg újra lejátszódik, mint a testvérféltékenység alapdrámája. Ennek a történetnek a pszichológiai tanulsága, hogy nincs a világon nagyobb sérelem, mint az elutasítás. Újra és újra lejátszódik az is, ami Jákobbal történik, aki harcol valakivel, de hogy kivel, azt nem tudja: lehet, hogy valamilyen sötét erővel, lehet, hogy a saját magában lévő sötétséggel. Vagy a mai ember sorsában éppúgy elválhat egymástól a világi áldás és a szellemi áldás, mint Józsefnél, akinek nem lesz törzse Izraelben, hanem a fiainak, mert őt „elviszi" a világi fölemelkedés, a világi áldás a szellem útjától. Újra meg újra előfordul: pici kis Józsefek beszélnek hatalmas fáraók előtt – és bearanyoztatnak. Nem akarom tovább sorolni ezeket az ősmítoszokat, de meg vagyok arról győződve, hogy ha az ember – legalább néha – fölismeri saját nyomasztó élethelyzeteiben, kríziseiben, hogy miféle ősmítoszokat él át újra – többek között biblikus és a Tórában leírt ősmítoszokat –, akkor már nincs annyira egyedül. Néha már azt is tudja titokban, hogy mi lesz, vagy mi lehet a vége annak a krízisnek, amibe belekerült. Ezt nagyon fontosnak tartom még pszichoterápiás gyakorlat szempontjából is.

És ha már a psziché szó elhangzott: igencsak érdekes, hogyan nyúl a Tóra az álom kérdéséhez. A köztudatban úgy él, hogy elsőként Freud kezdett tudományosan foglalkozni *Traumdeutung* c. művében az álmok értelmezhetőségével, azonban ennek ősibb gyökerei vannak. Csak egy példa: amikor József azt álmodja, hogy az ő kévéje előtt a testvérek kévéi meghajolnak, a testvérek „pszichoanalitikus pontossággal" értelmezik, hogy ez egy tudattalan vágyteljesítő álom (így nevezné Freud), öccsük föléjük akar kerülni, uralkodni akar fölöttünk.

Még két dolog, ami alapvetően fontos szakrális szempontból. Rendkívül élesen fogalmazódik meg a Tórában az a különbség, ami a hitetlen és a hívő ember alapélménye a térrel és az idővel kapcsolatban. A természettudományos tér tagolatlan és a végtelenbe tágul, a *vallásos ember tere viszont osztott és véges.* Ég a csipkebokor, Mózes elindul felé, és ekkor azt mondja egy hang: állj meg, vedd le a sarudat, mert ahova közeledsz, az szent hely. Szent és profán helyekre tagolódik a tér, és ez örök az emberiség tudatában. Ha hívő valaki, akkor számára vannak szent helyek, szent városok, szent templomok; ha nem hívő, akkor magánszentségeket teremt: a házát, a szobáját, a szülőfaluját, az ágyát. Ugyanez a helyzet az idővel. A végtelen idő szent időkre és profán időkre tagolódik: ünnepekre és hétköznapokra, persze megint csak vallási és magánünnepekre.

Végül a Tóra által képviselt alapvető érték *az ember személyes fontosságának a tudata.* Azért hagytam ezt az előadás végére, mert úgy érzem, a mai modern időkben ennek van a legnagyobb jelentősége. Ugyanis e technikai civilizáció legnagyobb átka, hogy alkatréssé teszi az embert. Elveszi tőle a személyes fontosság tudatát, behelyettesíthetővé teszi a tanárt, az orvost, a munkást a nagy társadalmi gépezetben. Egyre kevesebb embernek adatik meg az az érzés, hogy „én fontos vagyok", „én pótolhatatlan vagyok". Ez pedig morálisan rettenetesen zülleszt, mert ha én egy kis csavar vagyok, egyénileg jelentéktelen, akkor az sem fontos, hogy hogyan viselkedek, mit csinálok. Az az álláspont pedig, hogy minden ember olyan jelentős, hogy maga az Isten reagál rá, figyeli a cselekvéseit, bázikus megtartó erő lehet a modern kultúrában, az önmagáért való felelősségérzet örök és egyetlen táptalaja.

Alija, érdekvédelem, elöregedés

1995. november 10. és 14. között Budapesten tartotta konferenciáját a B'nai B'rith *nemzetközi zsidó szervezet X. szekciója, ami a kontinentális európai országokat foglalja magában*

Bert Melchior, Dánia nyugalmazott főrabbija

A helyszín a Közép-Kelet-Európa iránti megnövekedett érdeklődést is tükrözte. Az egyik fő téma a kelet-európai zsidóságnak nyújtandó támogatás kérdése volt. A viták során két párhuzamos stratégia bontakozott ki: az egyik az alija előmozdítása a FÁK-államok zsidósága körében, a másik a helyben maradni kívánók zsidó tudatának és intézményeinek megerősítése, az alija föltartóztatása. A kongresszus megállapítása szerint ehhez föl kell használni a közösségi kárpótlások forrásait (a B'nai B'rith is a WJRO, a nemzetközi zsidó kárpótlási szervezet alapítóinak egyike) és a szervezet egyik erősségét, a tagság személyes jellegét (a többi nagy zsidó szervezetnek általában hitközségek a tagjai).

A vita harmadik napján a nagy számban jelenlévő francia küldöttek erősen hangsúlyozták az elöregedés témáját. *„Nem ez az első kongresszus, ahol megállapítjuk, hogy szükség van a fiatalok bevonására, de mégis ugyanazokat az arcokat látom. Vezetőség van, de bázis nincs"* – mondta az egyik hozzászóló a többségében ötven év körüliekből álló közönségnek. Megerősítették a korábbi döntést, amely szerint nem elég azt mondani a fiataloknak, hogy „szükség van rátok", meg kell őket kérdezni, hogy ők mit akarnak.

E sorok írója felfedezhette, hogy a posztszocialista országok közül a magyar zsidóság bajai nem egyediek. Az észt tagszervezet küldöttje elmondta, hogy az ottani pár ezer fős zsidóságot ugyanúgy a szervezeti túlburjánzás jellemzi, minden fontos nemzetközi zsidó szervezet megalapította már a maga „lerakatát", amelynek tagjai mind ugyanabból a szűk körből verbuválódnak.

A viták során (védelmi funkciókat is ellátó szervezethez illően) fölmerült korunk egyik új jelensége, az Internet számítógépes hálózaton gyűlölködő propagandát űző neonácik, iszlám fundamentalisták és az ellenük való védekezés. A nemzetközi jogi rendezetlenségre való tekintettel átfogó megoldás nem született, de **Korányi László,** a magyar szervezet vezetője hangsúlyozta, hogy a védekezés mellett legalább olyan fontos, hogy a zsidók saját közösségépítő céljaikra is fölhasználják az Internetet: ne csak defenzívek legyenek, hanem offenzívek.

A kongresszus küldöttségét fogadta **Göncz Árpád** köztársasági elnök, akivel eszmét cseréltek a gyűlöletkeltés elleni törvényekről, a kárpótlásról és Magyarország nemzetközi kapcsolatairól.

Csak akkor lépünk föl, ha a helyi zsidóság ezt kéri tőlünk

Az alábbiakban rövid beszélgetést közlünk a szervezet újraválasztott elnökével, **Bent Melchior**ral, aki nem sokkal a kongresszus után vonult nyugalomba, miután több mint húsz éven át látta el Dánia főrabbijának tisztségét.

– A B'nai B'rith olyan nemzetközi szervezet, amely alkalomadtán fellép különböző országok zsidósága érdekében. Mondana néhány példát arra, hogy ez miként történik?

– Mi csak akkor lépünk föl, ha a helyi zsidóság ezt kéri tőlünk. Így például Olaszországban a szélsőjobboldal látványos előretörése ellenére sem szólaltunk fel, mert az ottani zsidóság ezt így kívánta. Visszatérve a pozitív példákra: közbenjártunk az észt kormánynál ottani testvéreink – és a többi, nem észt kisebbség – érdekében, mivel Észtország kisebbségi politikája őket hátrányosan érinti. A többi, nem észt kisebbséget azért említem, mert tudni kell, hogy a B'nai B'rith nem csak zsidó érdekeket véd, hanem általános emberjogi szervezet is egyben. Egy másik példa Litvánia, ahol a kormány nem kívánta támogatni az alakulófélben lévő zsidó iskolát, de a mi közbenjárásunkra megváltoztatta ezt a szándékát.

– Hogyan lépnek kapcsolatba a litván kormánnyal?

– A követségen keresztül. Én, mint Dánia főrabbija, egyben számos emberjogi mozgalom tiszteletbeli elnöke, viszonylag ismert személy vagyok saját hazámban, így a nagykövetek is jól tudják, ki vagyok. A kapcsolatteremtésben ez is segít, meg persze a B'nai B'rith nemzetközi tekintélye is. Hogy közbenjárásunkra még egy példát említsek: Jacques Santerrel, az Európai Unió nemrég megválasztott elnökével tárgyaltam, és arra kértem őt, hogy az unió tagországainak jogharmonizációját kezeljék fontos ügyként. Közismert, hogy az egyes országok eltérő jogrendjéből következőleg szélsőjobboldali szervezetek, ha az egyik országban betiltották őket, büntetlenül folytathatják tevékenységüket a szomszéd államban, amelynek „lazább" törvényei ezt lehetővé teszik. De a B'nai B'rith – ha szükséges – a „titkos" diplomácia terén is eredményesen tud közreműködni: mielőtt még sor került volna Izrael és Marokkó között az első hivatalos kapcsolatfelvételre, egy küldöttség tagjaként jómagam tárgyaltam először Hasszán királlyal.

g. j.

Nyílt tér

1995 novemberében közöltük Szántó T. Gábor Posztmodern zsidóság *című írását, amelyre számos szóbeli és telefonos reagálás mellett, lapzártánkig az alábbi két válasz érkezett*

Optimista vízió az újjáéledésről

Előrebocsátom, hogy cikkem nem a Yahalom Zsidó Szabadegyetem kérdéseire kíván választ adni (erre nem is kért fel senki). Szántó T. Gábor *Posztmodern zsidóság* című írása *(Szombat,* 1995. november) azonban égetően aktuálissá tette számomra néhány, régóta bennem motoszkáló gondolat megfogalmazását s közzétételét. Teszem ez utóbbit természetesen annak tudatában, hogy nézeteim – a kimondott szó szintjén – itt-ott tabukat feszegetnek és renegátnak számíthatnak, s attól a meggyőződéstől vezettetve, hogy a mai napig *élnek* tabuk bennünk, sőt a történelmi folyamatoknak a rendszerváltozás által felszínre hozott megközelítési módja új tabukat is teremtett.

Szántó T. Gábor cikke, bár gondosan kerüli a problematikát, felkavarja bennem a zsidó identitástudathoz kapcsolódó kérdéseknek a mai negyvenesek általa is emlegetett rétegében örökösen jelen lévő s még mindig nem megnyugtatóan elrendezett halmazát. A cikk látszólag a „zsidó (vallási) újjáéledés" magyarországi realitását, a vallásgyakorlás lehetséges-kívánatos útjait (ortodoxia, neológia, reformzsidóság) latolgatja, de közben – hiszen erre „biztatja" az eleve vitatható kérdésfeltevésben levő zárójel is – óhatatlanul azt a képzetet kelti, hogy vallási újjáéledés nélkül zsidó újjáéledésről beszélni nem is lehet. Lehet vagy nem lehet – erről viszont csak akkor gondolkodhatunk, ha definiálni tudjuk, *milyen egyéb alapja képzelhető el a zsidó létnek.* S – hipp-hopp – már benne is vagyunk a „nagy, sötétlő erdőben", melyben minden lépésünk tabuakna robbanásával fenyeget.

Anélkül, hogy kísérletet tennék e tabuknak az eloszlatására vagy akár a teljes körű számbavételére, megpróbálok a „magam kaptafája" mellett maradni, s onnan nézve magyarázni meg, mi az, ami ellenérzést váltott ki bennem a cikkben, melynek sok megállapításával (például, hogy a magyar zsidóság állapota műtét helyett lassú terápiát igényel) maradéktalanul egyetértek. Mint évek óta a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület vezetésében részt vevő ember, nap mint nap szembekerülök azzal a problémával, mit jelent a zsidó újjáéledés par excellence nem vallási útja, hiszen az egyesület, igaz, mindenféle kidolgozott koncepció híján, deklaráltan világi jellegű. Mi azon töprengünk, kik azok, akik a szervezett zsidó életnek ezt (persze nem mindig *csak* ezt) a formáját választják, mit várnak tőlünk, kik a „nem zsidó zsidók", lehet-e, kell-e s ha igen, hogyan hozzánk vonzani őket? Nekünk nem az a gondunk, mennyire tartja be a kásrutot a vallásos zsidóság számszerűen viszonylag pontosan körülhatárolható köre, hányan járnak rendszeresen zsinagógába, s mindez hogyan befolyásolható; mi felemelt fejű, zsidóságukkal „rendben lévő" emberekké szeretnénk formálni a kisebbrendűségi érzésektől, családi-történelmi neurózisoktól, identitászavaroktól gyötört zsidó-félzsidó-negyedzsidó származású tagjainkat, miközben minden, amit teszünk, potenciális tagjaink szerényen számítva is sok tízezres populációjához szól.

Közösségi vezető (a Mazsike – közösség!), mai negyvenes *és* „liberális-asszimiláns-intellektuel" vagyok. A cikkíróval együtt engem is „rosszabb pillanataimban nemzethalál-vízió nyomaszt" (engedtessék meg nekem is ennek a valóban pikáns párhuzamokat indukáló kifejezésnek a használata), ám ezek csak a rossz pillanataim. Én ugyanis alapvetően mégsem látom ennyire sötét színekben a jövőt, mivel a „magyar zsidó" létét (nota bene a kötőjelhez való ragaszkodást talán értem, de erőltetettnek érzem) nem kötöm kizárólagossági alapon a vallásgyakorláshoz. „Kulturális identitás"? Ez a meghatározás véleményem szerint eléggé zavaros. A „faji alap" kifejezéstől borsódzik a hátunk, menekülünk tőle, hogy szembenézzünk valóságtartalmával, súlyos tabu, miközben – nézzen csak ki-ki magába – senki sem mentes ettől a megközelítéstől, bár „faj" helyett természetesen fajtára gondol. Ráadásul ez alaposan sikamlós talaj is a sokszoros keveredések következtében. A „nemzethalál-vízió" azonban feltételez egy nemzeti megközelítési módot, s ha – engedjük meg! – a huszadik század végén a vallási kérdésekre már számtalan, akár individuális válasz adható is, egy dolog bizonyos: aki valamilyen mértékben zsidó származásúnak tudja magát, annak a Siratófal előtt állva át kell éreznie: ősei sorsa azoknak a köveknek a sorsához kapcsolódott, ugyanúgy, mint Izrael állam zsidó állampolgáraié. Igaz, nagyon régen, ebből mégis sok minden következik – ez biztos kapocs egy népi közösséghez. Márpedig ennek a közösségnek vallási alapon szerveződő formája – ne történjék így! – akár maroknyira is zsugorodhat, ha a kései leszármazottak számon tartják őseiket (ami viszont nem mond ellent másfajta – magyar, közép-európai – gyökereik egyidejű számon tartásának), Magyarországon sem kell zsidó nemzethalált vizionálni.

Zsidó újjáéledés? Itt és most a többség jó ha túljutott az ősök azonosításán (igen, jó, mert enélkül – meggyőződésem – ép személyiségről beszélni nem lehet). Innen hosszú az út a rendszeres zsinagógába járásig, ha egyáltalán arra vezet, tekintettel arra, hogy a mai negyvenesek többnyire semmiféle kapcsolatban nem állnak az Örökkévalóval, horribile dictu a soát elszenvedett nagyszülők közül sokan annak idején el is hagyták őseik hitét, a szülők generációja pedig mélyen átitatódott a baloldali, mindenféle vallástól idegenkedő világnézettel. Igen, közülünk nem kevesen karácsonyfát is állítanak, ha erről ma már némi bocsánatkéréssel a han-

Nyílt tér

gunkban beszélünk is, vagy inkább mélyen hallgatunk. Nem beismerni?! Elítélni elpusztított elődeinket, sokat szenvedett és küszködött szüleinket szerencsétlen tévedéseikért!? S ha „csak" odáig jutnak el a felemelt fejű utódok, hogy időnként elutaznak Izraelbe a rokonokhoz, barátokhoz, s ott jól érzik magukat – egyébként pedig élnek, mint mindenki más, családtagok, rokonok, barátok, egyesületek, pártok vonzásában, tengernyi információtól és szellemi áramlattól meglegyintve, feladataiktól, kötelezettségeiktől hajszolva? Akkor ők már elvesztek volna a zsidóság számára?

Igen, van zsidó újjáéledés Magyarországon. Igaz, az értelmiség többnyire elkerüli a zsinagógát, de nem azért, mert a vallásgyakorlás körükben nem „comme il faut" – aki nem megy, annak egyszerűen nincs rá igénye. De a vallással nem foglalkozók közül is egyre többen eljutnak a zsidó származás pozitív megéléséhez, ha úgy adódik, nyilvános viseléséhez (szándékosan nem használom a kötelességízű vállalás kifejezést). Igen, sokan eljárnak különböző zsidó intézmények (Mazsike, Bálint-ház, iskolák vagy akár a hitközség) rendezvényeire, a bálokra is, s ez nem „epilógus", hanem egy új korszak nyitánya. Mert sok intézmény és sok rendezvény van, még ha ezek másként strukturálódnak is, mint a „boldog békeidők" (nebich...) zsidó intézményrendszere. A soá és az utána következő évtizedek után ez igenis valami új kezdete. Hogy mié, vallási megújulásé vagy a kettős identitás talaján álló kisebbségi lété, talán mindkettőé, ezt majd utódaink döntik el, szabad választásuk alapján. Az ő útjukat igyekszünk előkészíteni saját magunk – és környezetünk – „gyógyításán", az antiszemitizmus próbálkozásai elleni folytonos készenléten keresztül is. Az ő pozitív identitástudatukat élesztgetik (nyilván hibázva is) az iskolák, nyári táborok (igen, sok „asszimiláns" elküldi ezekbe a gyermekeit), őket fogják tanítani azok a leendő zsidó pedagógusok, akik sok, éppen hogy nem „csökkent értékű" külföldi segítséggel készülnek pályájukra. (A Pedagógium vagy Szarvas elkerülte volna a cikkíró figyelmét?)

Mert – természetesen – a tradíciók elsajátítása (remélhetőleg: újra magunkévá tétele) *is* hozzátartozik a zsidó újjáéledéshez, az öngyógyításnak ehhez a „lassú terápiájához".

Bokor Judit

„Posztmodern zsidóság", avagy sztereotípiák a Síp utcáról

Az általam nagyrabecsült Szombat című havilap főszerkesztőjének tollából származó címbeli idézet alatt mély gondolatokat tartalmazó cikk jelent meg az 1995. novemberi számban. A kissé hosszú nyúlt esszé a magyarországi zsidó élettel foglalkozik, mindezt kiváló rendszerező, az összefüggések lényegére rámutató módon.

Ami ennek ellenére zavart, sőt olykor bántott a cikkben, az a *„laikus civil"* (idézet Sz. T. G.-től) értelmiségi társaságokban oly sikkes sztereotípiák felvállalása és rendszeresen visszatérő hangoztatása volt, amelyekkel a zsidó világi vezetést – röviden Síp utcát – e körökben illetni illik. Pedig e sztereotip paneleknek lassan már elvész a tartalmuk, helyettük hangzatos hangulati elemként próbálják színesíteni a *„laikus civilek"* egymás közötti beszélgetéseit, jelen esetben pedig az írást. Egy-egy mélyen-Szántó gondolatot követően kodályi „ingyom-bingyom"-ként épülnek be a *„laikus civil"* eszmefuttatásába e panelek.

Ingyom-bingyom – olvashatjuk a cikkben: az agg hitközségi vezetés *„napjaink hitközségi politikájáért súlyosan felelős, már amennyiben egyáltalán átlátni képes a nevükben folytatott jövőképtelen ügyvitelt"*. Persze súlyos kérdés, hogy Szántó T. Gábor honnan számítja az agg kort. Hiszen valójában egy húszéves tornászlányra már azt mondják, kiöregedett, a focisták harmincöt évesen búcsújátékukat szervezik, de vajon egy negyven-ötven éves hitközségi vezető elérte-e azt a kort, amikor már bizton állítható: elég, ne tovább! 1995-ben a Mazsihisz és a BZSH vezetőinek átlagos életkora pedig ennyi. A vezetők szinte kivétel nélkül aktív dolgozók, és feltételezhető, ha valaki megállja a helyét mint osztályvezető főorvos, mint ügyvéd, mint cégvezető, az még nem zárja ki alkalmasságát a hitközségi vezetésben.

Az ingyom-bingyom folytatódik: *„a hitközség vezetőinek nem is áll érdekükben friss erők bevonása a tényleges döntési centrumokba, mert az esetleges szembesítés és a szembesülés által az ő pozícióik gyengülnének."* Vajon megvizsgálta-e a szerző állítása valódiságát?! Vagy csak úgy gondolja, esetleg úgy hallotta? Megnézte, hogy kikből állt az előző négyéves ciklus vezetősége, és ma kik a tagok? A két névsor nem azonos! És a jelenlegi vezetésbe olyan nevek is bekerültek, akik zsidó körökben arról híresek, hogy nem elkerülik, hanem a testületi munkában szinte keresik a konfliktusokat. És jelenleg alelnök az egykoron „puccsistának" kikiáltott hittestvérünk is! És mindez azért, hogy a csúcsvezetők pozíciói ne gyengüljenek? Gyenge érv.

De az ingyom-bingyomozás folytatódik a következő hangzatos megállapítással: *„A neológ hitközség vezetése súlyos szerepzavarokkal küszködik. Részben zsidó világszervezetek mágneses erőterében hánykolódva, részben a friss demokrácia »átkaival« (szabad sajtó, politikai ellenfelek stb.) küszködve, s mindezek okaként saját szellemi erőforrások híján képtelen a méltó képviseletre."* Olcsó lenne, ha szellemi erőforrások okán összeszámolnám, hogy a kilencfős testületnek összesen hány diplomája van. Kilencnél több, az biztos! Ma ez a vezetés egyfajta zsidó értelmiség – ez tagadhatatlan –, ha nem is a *„laikus civil"* . Ez a testület próbál megküzdeni a friss demokrácia „átkaival", a szabad sajtóval, a politikai ellenfelekkel. És van, amikor hibázik, és vacillál, és rosszul dönt, és emészti magát. Pontosan úgy, ahogyan minden más zsidó és nem zsidó szervezetben

is történik – mert ez a dolgok természete. A gondok mindenhol megvannak, a kormánypártnál azért, mert kormányoz, az ellenzéknél pedig azért, mert nem. Nem szeretnék én is a sztereotípiák hibájába esni, de a demokrácia már csak ilyen... ugye, nincs jobb!

Azt hiszem, az idézett állítás első részével is valami gond lehet. Jól hangzik ez a „mágneses erőtér", de vajon tudja-e a tisztelt szerző, hogy milyen csatározások folynak ezekkel a szervezetekkel a magyarországi zsidó élet újjáéledése érdekében. Vannak axiómák, amiket tudomásul kellene mindenkinek venni: ezeknek a nemzetközi zsidó szervezeteknek a tekintélyük is nemzetközi. Kormányok fogadják őket, tárgyalnak velük és akceptálják őket. Lehet-e reálisan úgy gondolkodni, hogy nélkülük vagy ellenükre a magyarországi zsidóság többre lenne képes? Biztosíthatom Szántó urat, a Síp utcának a nemzetközi zsidó szervezetekkel való együttműködése sohasem elvtelen, és mindig az újjáéledésért történik! De azt hiszem, a zsidó szervezetek közötti meg nem egyezés hátrányaira nagyon jó és közeli példa az előző kormánnyal folytatott sikertelen kárpótlási tárgyalássorozat. Saját kárunk, hát tanuljunk belőle!

Szántó T. Gábornak a Posztmodern zsidóság című írása nagyon jó és egyben nagyon tanulságos is. Jó, mert rávilágít sok olyan alapkérdésre, amely helyes megválaszolása segítheti a zsidóság továbbélését Magyarországon, felállít olyan prioritásokat, amelyek végiggondolásával a „laikus civil" is közelebb juthat a zsinagógákhoz, ha nem is azonnal, de néhány év vagy évtized távlatában. De egyben tanulságos is a mű, mert megmutatja, hogy – bízom benne – a jó szándékú és tiszta gondolatokat is elferdítheti a sztereotip panelek használata, az ingyom-bingyomozás. Kérem, hagyjuk ezt meg Kodály Zoltánnak, ezt ő úgyis jobban csinálta.

Heisler András

Mazsihisz- és BZSH-vezetőségi tag

*

Szerkesztőségünk várja a témához kapcsolódó további hozzászólásokat.

VÁRAI EMIL

Megtörtént...

Villamosra várok a megállóban. Hozzám lép egy erős pofacsontú, lelógó bajszú, középkorú férfi, olyan, mint a karikatúrák mélymagyarja. Megszólít:

– Uram, hol rontotta el az életét?

Képem lila lesz, s mint mindig, ha dühbe gurulok, megbomlik légzési ritmusom, nehezen préselem ki magamból a szavakat:

– Most látom először életemben... és mindjárt... mit gondol... a legbensőbb dolgaimról valljak?

Ám amint ezt kimondom, elpárolog mérgem, hosszat lélegzem és nyugodtan folytatom:

– Tudja mit? Elmondom! Az 1960-as évek elején olaszországi nyaralásunkkor azt mondta a katolikus feleségem, hogy ne jöjjünk vissza Magyarországra, hanem menjünk Izraelbe. Én azonban egy „ugyan"-nal elutasítottam. Visszajöttünk...

Mire az idegen:

– A nagyságának volt igaza! Tessék átadni ismeretlenül kézcsókomat!

*

Szürkületben megyek az utcán, szembejön Jani, akivel 1944 novemberében együtt szöktünk. Ezer éve nem találkoztunk. Megöleljük egymást, csók jobbról-balról. Szitkozódunk: *– Miért nem jelentkezel?*

– Te miért nem hívsz?...

– Lányaid? – kérdezi.

– Olyan régen találkoztunk, hogy már elfelejtetted, nekem fiaim vannak... De a te Jutkád? Mikor voltatok nála Rehovotban?

– Az én lányom Éva, és Óbudán lakik... Fontosabb viszont, hogy a negyvenéves érettségi találkozóra minél több Abonyi utcainak a nevét, címét add ide!

– Én nem a zsidó gimnáziumba jártam! Mi 1944-ben, sáncásásnál ismerkedtünk meg...

– Én 1944-ben hétéves voltam, nem ástam semmit...

– Te nem a Spitzer Jani vagy?

– Nem én! De én is tévedtem, mert azt hittem, hogy te a Krammer Tibi...

– Akkor szevasz!

Kezet fogunk, de ölelés, csók nincs. Amikor néhány lépést eltávolodunk egymástól, visszszanézek és dünnyögök:

– Vaksi...

Ő is megfordul, s hallom, morog az orra alá:

– Szenilis...

*

Egy kis műtétre befekszem a Haynal Imre Egészségügyi Egyetem II. Sebészetére. Érkezésem után néhány perccel hozzák az ebédet, és én a kezdők ügyetlenségével eszem az ágyban. Szomszédom gyógyulóban, unatkozva – ismerkedni akar:

– Mekkora adagot kapott, én már két hete vagyok itt, de még sohasem...

Rögtönzök, de válaszom első fele igaz:

– Én itt születtem, az akkor báró Weiss Alizról elnevezett zsidókórházban. Az egyik ápolónő most rám ismert...

A kíváncsiskodó bejön a csőbe:

– Melyik?

*

Konrád György az év elején felolvasói estet tartott a Bálint Zsidó Közösségi Házban. Az ötödik vagy hatodik sor szélére ültem le. Mellém telepedett egy úr, akit különböző rendezvényekről ismerek, és meg szoktuk beszélni a hallottakat-látottakat. Így terveztük most is. Ám amikor az író el-

foglalta helyét az előadói pulpituson, egy női hang szólalt meg mögöttem...

– *Uram, legyen szíves velem helyet cserélni, mert nem látok.*

Csodálkoztam. Nem vagyok egy templomtorony. De amint hátranéztem, piciny hölgyet láttam, természetesnek tartottam, hogy helyére ülök. Szomszédom azonban rosszallóan sziszegte: – *Maradj, majd oldalt hajol.* – Én mentem...

A nyáron egy moszkvai énekes adott koncertet a Révay utcában. Ismeretlen ismerősöm is ott volt, és már messziről hívott:

– *Gyere, ülj mellénk, bemutatom a feleségemet...*

A piciny asszony nyújtott kezet...

*

Fehérneműt, fürdőnadrágot, pizsamát és hasonló apróságot előkelő helyen, a Kőbányai úti „kínai" piacon vásárolok. Őszi nagyberuházásaimat is ott végeztem a napokban – zoknit válogatva –, miközben a „fehér" eladó barátaival társalgott. A beszélgetésre, mint számomra érdektelenre nem figyeltem, míg nem ütötte meg fülemet: *„...és képzeld, zsidó, pedig belevaló csávó, és nem is titkolja, hogy biboldó. Hát én ettől a padlón vagyok..."*

Nem tudtam befogni a számat:

– *Én is biboldó vagyok, bár nem belevaló. Mi a különös abban, ha egy zsidó olyan? Nem balhézok, csak kíváncsiskodom...*

A húsz-harminc év közötti férfi-fiú meglepődött, de válaszolt:

– *A zsidók azok olyan bénák, csak ügyvédek meg bankosok...*

– *Hát maga nagyot téved* – replikázok. – *És az a 35 olimpiai aranyérem, amit Magyarországnak szereztek? S az amerikai úszó, Marc Spitz? Hallotta a nevét?*

– *Nem!*

– *1972-ben, azon a müncheni olimpián, ahol arab terroristák több izraeli sportolót meggyilkoltak, Spitz hét bajnokságot nyert.*

(Téves számot mondtam, mert nyolcszor állt a legmagasabb dobogón. – V. E.)

A fiatalember mosolygott, talán kicsit gúnyosan, és újabb „érve" volt:

– *Gyávák is!*

– *Hallott már az izraeli–arab háborúkról?*

– *Hááát...*

– *Ha ezekről a rádióban vagy a televízióban beszélnek, hallgassa meg, vagy az újságban olvassa el. Akkor majd megtudja, hányszoros túlerő ellen védték meg a hazájukat...* – dohogtam. – *Öt pár zoknit veszek, mennyi az ára?*

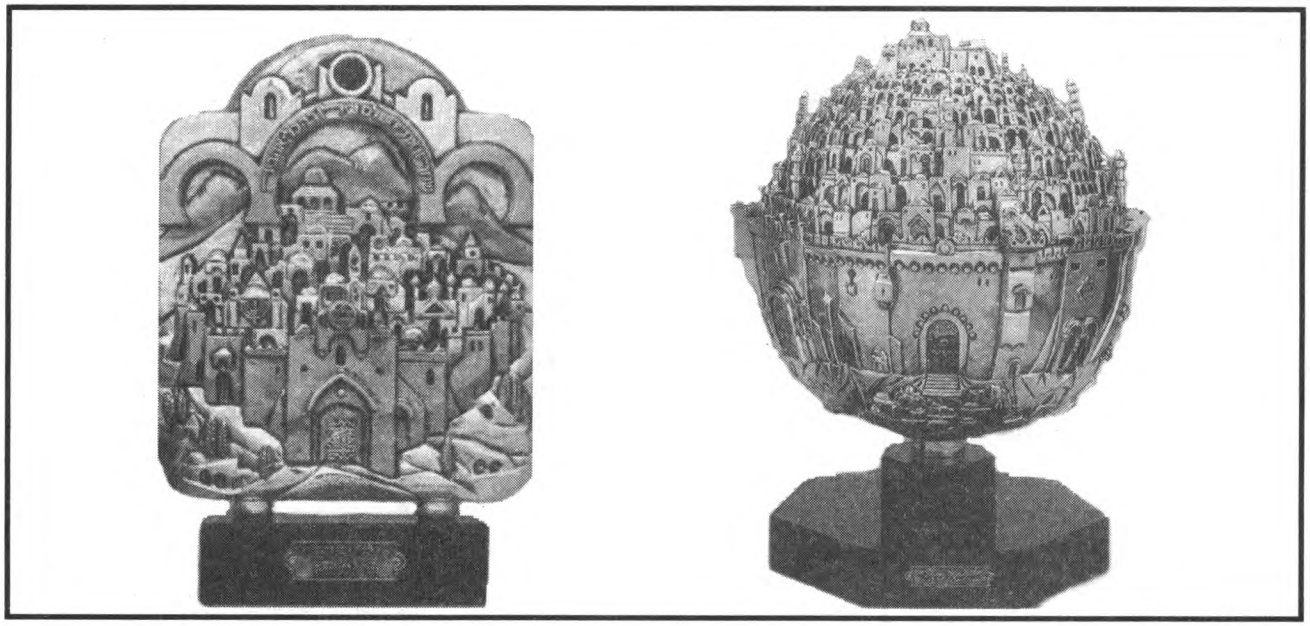
– *Háromszáz! Magának 250.*

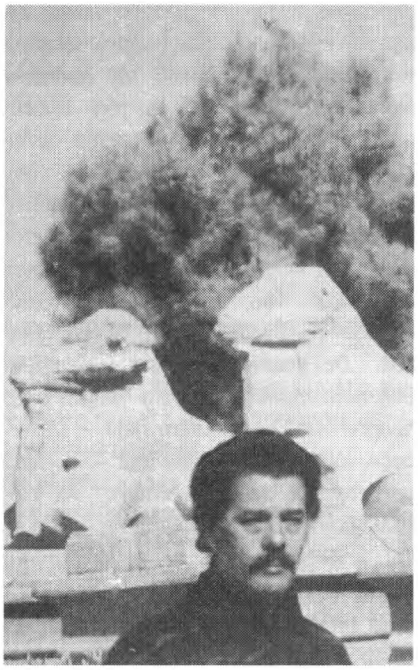
Továbbsétálok. A zoknik párja mindenhol 50 forint...

*

Jó könyvek ritkán jelennek meg, az irodalmi lapok ára magas, ezért mostanában a régi Nagyvilágot lapozom. Így találtam rá az 1987-es évfolyam 5. számában Amosz Oz *Sóvárgás* című kisregényére. Egy rákbeteg orvos 1947. szeptemberi levelei Jeruzsálemből a nehézségek elől meghátrált szerelméhez Kanadába. Haldoklásáról keveset vall be, inkább a városról ír: kivonulni készülnek az angolok, támadásra az arabok, védelemre szervezkednek a zsidók. Még többet tudunk meg a város hangjairól: a szombati csendről, a vasárnapi harangzúgásokról; a virágok és az ősi kövek illatáról, az ég kékjéről száraz időben, viharban, eső után. A beteg álmodozik: *Jeruzsálem túl fog csordulni a határain, és nagyváros lesz belőle. Öregemberek és öregasszonyok fogják lakni az utcáit, és örvendezni fognak ezen, és az ellenség nem fogja fenyegetni a kapuit. Széles sugárútjai lesznek. Talán még folyót is csinálnak ide, és hidakkal fogják átívelni. Gyönyörű, nyugodt város lesz...*

Miközben olvasok, felidéződik bennem a cionistáktól elfordult 48 év előtti kamasz magam, az én álmodozásom az itteni jövőről, hogy majd lesz igazság, jólét, emberség... Félbeszakítom az olvasást. Vitáinkra emlékezem unokaöcsémmel, aki azóta Erecben él melósként, minden háború résztvevőjeként, s nem mázsányi súlya köti földjéhez. Én meg itt olvasok egy budai villában, egy csődbe jutott országban, elveszett illúziókkal, és sóvárogni sincs jogom...

SÁRKÖZI MÁTYÁS

Napló

Egy sűrű hét Budapesten

Londonból újabban kora reggeli repülőjárat indul Budapestre. Sajnos fél ötkor kell kelni, hogy elérje az ember. Fél hatkor előáll a taxi (pakisztáni sofőrrel, mert a szokott taxisunk, Mister Gold vallási okokból nem vállal szombati fuvart), fél hétkor bejelentkezünk, s fél nyolckor felszáll a gép. Így tizenegykor már a Vigadóban vagyok, az Írószövetség évi közgyűlésén. Első ízben történik, hogy a külföldön élő rendes tagok megjelenhetnek, sőt szavazhatnak is. Épp szünet van, amikor befutok, rengeteg baráttal, ismerőssel, írókollégával parolázhatunk, beszélgethetünk egy kicsit. Már télikabát nélkül gyors iramban kilépek a Vörösmarty tér újságosbódéjához, megvásárolni a *Magyar Hírlap*ot, hadd látom, hogyan néz ki nyomtatásban heti *Londoni levelem*. Útközben *Tábor Ádám* jön szembe, a költőküllemű költő. Érdeklődik, érdemes-e bekukkantani a közgyűlésre. *„Fergeteges viták nincsenek* – mondom –, *de nemsokára kezdődik a választás, kíváncsi vagyok, ki kerül be a választmányba."* Ádám a Vigadó felé el. *Ungvári Tamás* meghív a Korzón maceszgombócleves- és libacombebédre, londoni ebédmeghívásokat viszonzandó. Ezt a vendéglőt rendszerint nyáron látom, akkor alig ül benne maagyar, tele van turistákkal. Most magyar szó hallik szinte minden asztaltól, komótosan ebédelnek a pestiek. *„Kettőkor volt vége az istentiszteletnek a zsinagógában"* – mondja Tamás. Olykor megengedhető az ünnepi ebéd vendéglőben is. A Vigadóban még tart az ebédszüneti zsibongás. Bemutatnak az ifjú *Szántó T. Gábor*nak, ő az általam eddig csak hírből ismert *Szombat* szerkesztője. Javasolja, hogy írjam le számukra egy hetem, „zsidó szemmel". Talán még tudom, hogyan lát valamit az ember „zsidó szemmel". Különben is hajdani londoni írótársam, *Cs. Szabó László* jelmondatát vallom: mindig rendelkezésre kell állni. Így már csak azt kérdezném, amit másik albioni írókollégám, *Határ Győző* szokott a BBC-nél, amikor kommentárírásra serkentették: *„Azt mondd meg, hány flekk legyen és – ellene vagy mellette?"* Visszatódulunk a terembe választmányt választani. Egy szerény hang bekiáltja a nevemet. Tábor Ádám. Kapok 163 szavazatot, megválasztanak. Felelősség. Valamit tennem kell majd a nyugati kapcsolatok építése terén. És jöhetek évente négyszer Magyarországra, a választmányi ülésekre.

Vasárnap délután a Tabán moziban. A gyűlölet elleni sorozat első vetítéseként játsszák *A Pál utcai fiúk* filmváltozatát, amelyet újkorában nem láthattam, mert copyrightokokból Angliában nem lehet műsorra tűzni. Szép film. A nézőtéren sok a gyerek, a jövő Molnár-kedvelői. Nemecsek meghal, nagy a szipogás a moziban. A nyápic Weisz a grundért jól verekedett és a csapatban ő a közegyletek mindig szabályhű főtisztviselője. (Nézzük a dolgokat zsidó szemmel.) Molnár egyébként szenvedélyesen támadta az antiszemitizmust, de parodizálta az újgazdag lipótvárosi proccolást, és böjt idején kiült habos tortát enni a cukrászda teraszára, mert lázongott még a vallás megkötései ellen is.

Hétfőn a szerkesztőségbe metrózom két cikkel. Az egyik jövő szombati, zenei tárgyú Londoni levelem, a másik előzetes egy tévéműsorhoz. Ez arról szól, milyen problémák merültek fel tavaly, a budapesti születésű *George Whyte* operájának, illetve táncjátékának a németországi premierje során. Mindkét mű a Dreyfus-per századik évfordulója alkalmából született, és az antiszemitizmus, valamint a zsidóság szenvedése az alapmotívuma. *„A halottaknak joguk van a meghallgattatásra"* – mondja Whyte, akivel közvetlenül az elutazásom előtt, még Londonban beszélgettem a svájci *Jost Meier*rel írt operáról, a *Schnittke* által megzenésített Dreyfus-balettről és a dokumentumfilmben nem szereplő tévéjátékról, amelynek szintén a Dreyfus-ügy a témája és *Berie* a zeneszerzője. Whyte ezzel a trilógiával teszi fel a kérdést: – Tanult-e hibáiból az emberiség? A válaszkeresés ügyében teszi le a névjegyét.

Kedden délután az Írószövetség házában (mi lenne az Írószövetséggel e nagyszerű találkozóhely és könyvtár nélkül?) Cs. Szabó Lászlóra emlékeznek irodalomtörténészek, Sárospatakon található hagyatéki könyvtárának őre és rádiós múltjának értő kutatója. *Kenyeres Zoltán* felveti *Bodnár Györggyel* és *Poszler Györggyel* szemben, hogy Cs. Szabó, az esszéíró nem megfelelő példakép, mert egyedi stílusát utánozni lehetetlen, írói eszközei pedig egyébként nem különösebben eredetiek. Az etizálás fogalmáról alakul ki vita, az etika mint a politikai tisztességesség meghatározója kerül előtérbe. Cséről sokan hitték a negyvenes években, hogy jobbra tolódott, a német megszállás napján, 1944-ben viszont habozás nélkül, gesztusként mondott le nagy kedvvel betöltött állásáról, a rádió irodalmi osztályának vezetéséről. A Bajza utcából az Erkel

---

1937-ben Budán született, Sárközi György költő fia. 1956-ban kezdő újságíróként Londonban telepedett le, képzőművészeti akadémiát végzett és egyetemi diplomát szerzett irodalom szakon. Több mint harminc éve a BBC magyar nyelvű adásának munkatársa. 1992-ben novellaskötete, 1995-ben *Színház az egész világ* címmel Molnár Ferencről (anyai nagyapja) írott életrajza jelent meg Budapesten.

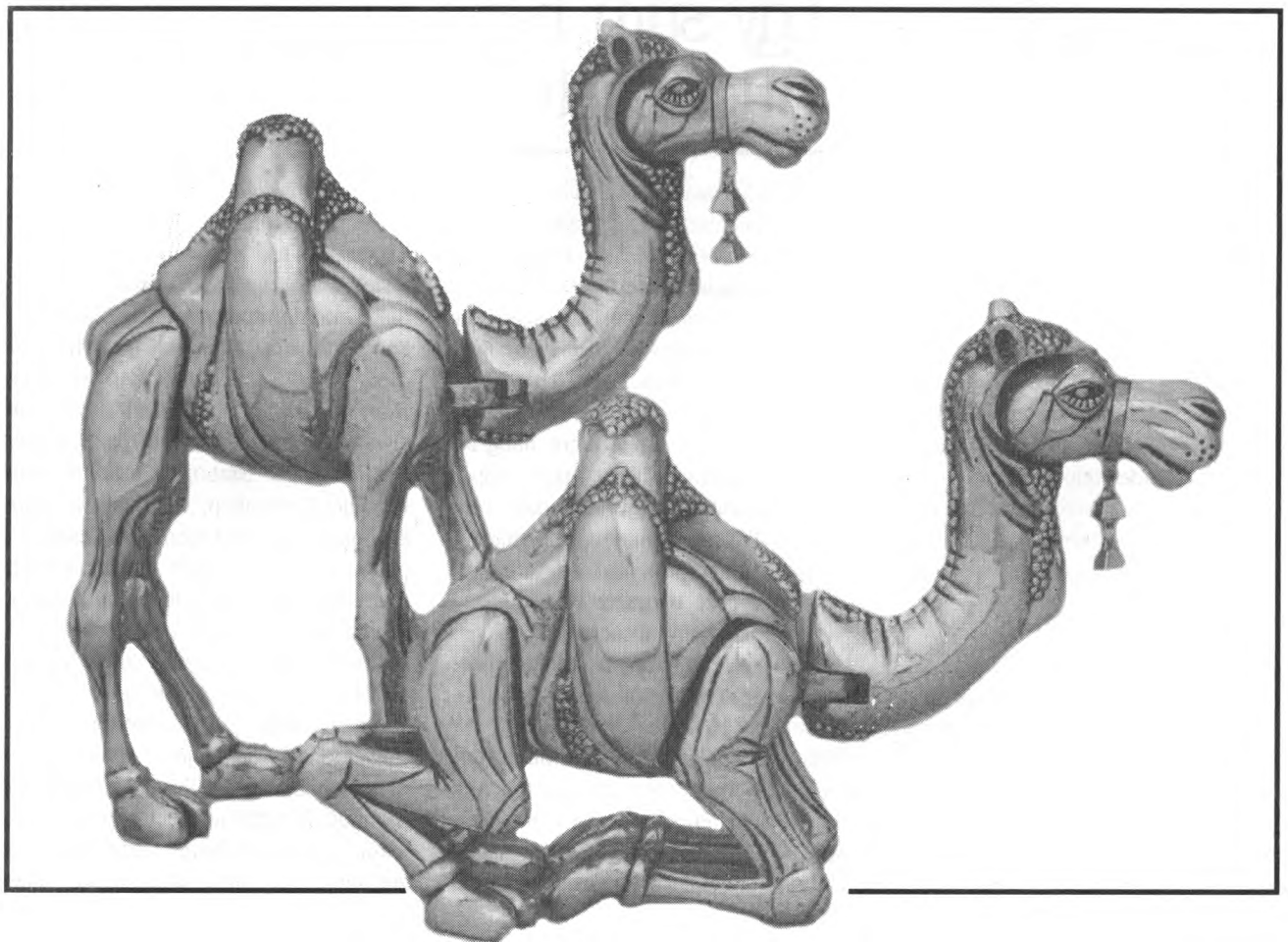
Színházba rohanunk, az Aidához, melyben Amnerist unokahúgom, a királynői megjelenésű és szép hangú *Lukin Márta* énekli. Szép est Budapest sokat szidott második operaházában.

Szerda borongósan kezdődik: *Pór Juditot* temetik Farkasréten. Rengetegen jönnek el, református papnő beszél a ravatalozóban és a havas földbe ásott sírnál. Az írótársak nevében *Fodor András* búcsúzik. A beszédekből keveset hallunk a gyászolók nagy csoportjának a szélén, mert néhány lépésnyire már gyülekeznek a következő temetésre érkezettek és hangosan fecserésznek, lapogatják egymás hátát, rokoni nyájassággal paroláznak. Arról is szó esik, milyen rendesen megborotválták a kórházban halála után az elhunyt öregurat. A mi temetésünk meghittebb, gyászunk őszinte, és a fiatal papnő tiszta hangon énekli a zsidómentő Sztehló Gábor intézetének bentlakójaként gyermekkoromban megismert éneket: „Megyek már, ó, Uram, megyek feléd..."

Csütörtökön, bokros teendők intézése után a Bécsi kávézóban kötünk ki. Egy szép fejű öregúr lép az asztalhoz, és választékos franciasággal megkérdezi, leülhet-e. Hamarosan kiderül, hogy ő *Lilienthal Andor* nemzetközi sakknagymester, aki nyolcvanöt éve Moszkvában született, mert az édesanyja ott volt opera-énekesnő, majd hazatértek Budapestre, a fiatalember itt kezdte ragyogó sakkpályafutását, és *Maróczy Géza* találta ki számára a magyaros *Ligeti* nevet. De Hitler elől Moszkvába ment vissza, és 1940-ben újból Lilienthal néven nyerte meg nyolc világhírű szovjet nagymester előtt az össz-szövetségi bajnokságot. A Sztálin által kifundált zsidó orvosper idején feltámadt szovjet antiszemitizmus – mint mondja – a sakknagymestereket, a szovjet rendszer büszkeségeit, nem érintette. Bár Lilienthal a kiváltságosok életét élte a megvalósuló kommunizmus hazájában, például Sztálin leányával egy bérházban kapott lakást, egy idő után elege lett a szovjet életformából, és orosz feleségével együtt Budapestre települt. Ezt napok alatt elintézte számukra egy régi iskolatárs, akivel együtt járt Pesten a reálba és akit akkor még *Csermanek Jancsi*nak hívtak, de később *Kádár János* néven uralkodott Magyarországon.

Péntek délután kávé az Andrássy úton *Dalos Lászlóval*, a régi típusú, mindent tudó színházi és zenei újságírók egyik utolsó mohikánjával. Egy nyugdíjas operaházi basszista halálával kapcsolatban *Székely Mihály*-történetet mesél: – Amikor a most elhunyt énekes még kezdő volt, a Szöktetés szerepkiosztásakor Szelim basának jelentkezett. *„De hiszen az prózai szerep, abban nem mutathatod meg, milyen szép hangod van"* – mondtam neki. – *„Az lehet* – válaszolta a fiatalember –, *de letegezhetem a Székely Mihályt."* Az előadás után Székely öltözőjébe hívta az ifjú kollégát. *„Maga az a jó humorú basszistareménység? Felhozattam egy üveg pezsgőt, igyunk pertut..."*

Egy hét budapesti kirándulásban oly sok minden benne van. Találkozások és örök búcsúk. Komoly eszmecserék és makutyi dumák. A havas tündérvilág, Svábhegy. A Moszkva téri fázós toporgók. Dicsekvések és panaszok. Igények és reménységek. Egy szürke, téli város – sok meghitt melegséggel.

Januári programok

MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS EGYESÜLET

A másképpen nem jelzett programok helyszíne: VII. Garay utca 48

TÁRSASÁGI KÖR

A programok 19 órakor kezdődnek.

Január 6.
Vendégünk **Dr. Györgyi Kálmán,** legfőbb ügyész A *Véleménynyilvánítás szabadsága és korlátai.*

Január 13.
Múlt és Jövő irodalmi kávéház a MAZSIKE-ben; **Heller Ágnes** beszélget Kőbányai Jánossal; *Filozófia és zene kapcsolata* Közreműködik a Forrás Kamarazenekari Műhely Horgas Eszter vezetésével.

Január 20.
Vendégünk **Kulcsár István,** a Magyar Rádió főmunkatársa

Január 27.
Tamás Gáspár Miklós filozófussal beszélget Kartal Zsuzsa.

Városnéző séta zsidó szemmel

Január 7. vasárnap, 10 óra:
Útvonal: XIII. Hegedűs Gyula u. 3.: zsinagóga; Vallenberg utca: egykori svéd védett házak; Védgát utcai emlékmű. Vezeti: Simonyi Péter

VASÁRNAPI TUDÓSKLUB

Január 14.:
Vendégünk: **Lomb Kató** nyelvész
Miért nehéz az ivrit nyelv?

Ivrit nyelvtanfolyam

Minden csütörtökön 17 órától, a MAZSIKE felső helyiségében.

Ismerd meg népedet!

Egyéves felnőttoktatási program a zsidó tradíció megismerésére. Érdekes, változatos foglalkozások! (Közös Sábbát, a zsidó élet körforgása, a zsidó otthon, kásrut főzési bemutatóval, kirándulás) Vezeti: **Koppel Katalin,** a Pedagógium hallgatója, **Naomi Spitzer** (Izrael) irányításával. Időpont: minden csütörtökön 18 órakor.

KÚT

Virág Teréz várja nagyszülőktől unokáig azokat, akik a holocausttal kapcsolatos gondjaikról, emlékeikről akarnak beszélgetni.
Helyszín: Kút Pszichoterápiás rendelő VI.Teréz krt. 4. V.em. 8.
Időpont: 1996. január 17. 5 órakor

BETHLEN TÉRI ONEG SABAT KLUB

VII. István utca 15
A prgramok szombat este 7 órakor kezdődnek.

január 6.
Miből? A századforduló cionista településeinek anyagi bázisa. Előadó **Dr. Bódog Gyula.**

január 13.
Filmvetítés.

január 20.
A zsidóság tárgyai. A hagyományos zsidó lakás. Előadó: **Naomi Spitzer.**

Január 27.
Mi újság Jeruzsálemben? Vendégünk **Tatár György.**

Február 3
Tubi Svát.

YAHALOM ZSIDÓ SZABADEGYETEM

Országos Rabbiképző Intézet. VIII. József körút 27.
(Az előadások 17 órakor kezdődnek)

január 18.
Szántóné Balázs Edit: Zsidótörvények az Árpád-korban **Mózer Ibolya:** Zsidók Rómában az i.e. I. században.

január 25.
Klein Rudolf: Az askenázi zsinagógatér fejlődése.

február 8.
Shlomo Spitzer: Egy ortodox zsidó nézetei a mai neológiáról

BÁLINT ZSIDÓ KÖZÖSSÉGI HÁZ

VI. Révay utca 16.
(A programokból helyhiány miatt csak szemelvényeket közölhetünk. A teljes program megkapható a házban. A *-gal jelölt programokra belépődíjat kell fizetni.)

január 8. 15 óra
Yaron Mayer, az Izraeli Nagykövetség másodtitkára tart előadást az arab-izraeli békefolyamat aktuális kérdéseiről.

január 9. 18 óra
Sajtóklub. **Bossányi Katalinnal, Boros Istvánnal, Baráth Józseffel** és **Thurzó Tiborral** beszélget Kertész Péter.

január 9. 18.45
Jiddische Wirtschaft a konyhában. Kóser konyha zsidó ételek. Demonstráció. *

január 10. 15 óra
A Salom Klub vendége **Neumann Ottó,** a Magyar Hírlap munkatársa.

január 10. 19 óra
A maffia világa, avagy a világ maffiái. **Róbert László** újságíró a szervezett bűnözés világáról.

január 11. 18 óra
Filmklub. **Wim Wenders**: A skarlátbetű. *

január 12. 20 óra
"Kol Jiszrael arevim ze baze". Hagyományos szombatfogadás a zsidóság szellemében borral kaláccsal. Házigazda: Verő Tamás és a Rabbiképző hallgatói.

január 13. 19 óra
Popper Péter pszichológus: *"Távolkeleti vallások".* II. rész.

Január 16. 19 óra
A Kabbala és a zsidó misztika alapjai. **Baruch Oberlander** lubavicsi rabbi előadássorozata. V. rész. *

január 17. 15 óra
Isaac Bashevis Singer: *A sátán Gorajban* c. művének adaptációja a Pedagógium hallgatóinak előadásában.

január 18. 19 óra
Gyökerek közel és távol. Vendégünk: **Heller Ágnes** filozófus. Háziasszony: László Klári szociológus.

január 22. 14.30
Kvízjáték a Pedagógium hallgatóival a Salom klubban.

január 23. 19 óra
Orosz zsidó exodus Németországba egy magyar tévés szemével. Vendégünk **Spann Gábor,** az MTV munkatársa.

január 24. 18.30
Ritkán látott filmek a Fekete Doboz archívumából. *

január 25. 19 óra
Emlékest Kiss József költő tiszteletére. *

január 27. 18 óra
Turmix. Vendégünk: **Gálvölgyi János.**

január 28 10.30
Játszóház a Pedagógium II. éves hallgatóinak vezetésével. *

január 28 20.30
Tin-tin quartett. etno jazz koncert. *

január 30. 19 óra
Face to face. **Jancsó Miklóssal** beszélget **Hernádi Gyula.**

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Posztszovjet zsidó betelepülők

A magyar-zsidókat már csak egy nagyarányú orosz-zsidó betelepülés mentheti meg, fogalmaztam ironikus szlogenné néhány éve egy barátom abszurdnak tűnő felvetését a közeljövő közép-európai zsidó migrációjáról, de inkább csak nyálcsorgatva hüledeztem, mint reális jövőképnek tekintettem a jóslatot.

Utóbb hallottam a hírt, hogy Balassagyarmat polgármestere levélben fordult a hitközséghez, közreműködést kérve, hogy a volt Szovjetunióból kivándorló szovjet iparosokat és kereskedőket közvetítsenek a városba, kik az új korszak hajnalán felvirágoztatnák (vagy legalábbis felélénkítenék) a helyi gazdaságot. Nem sokkal azelőtt zajlott, majd fékeződött le az Öböl-háború idején a nagy alijahullám, mely közel félmillió zsidót sodort az orosz birodalom területéről Izraelbe. A *Der Spiegel* közlése szerint mára jó *harmincezerre* rúg azon orosz-zsidók száma, akiket az egyesülőfélben lévő Németország fogadott be a jeruzsálemi kabinet, valamint cionista körök rosszallása ellenére, így tulajdonképpen nem volt abszurdum, amit a balassagyarmati önkormányzat első embere proponált. Jóllehet kérése is bizonyos sztereotip gondolkodást feltételez, hogy majd jönnek a zsidók, aztán fellendítik a város életét, mert *üzletelnek*, mégis, micsoda különbség ez ahhoz képest, hogy fél évszázada a korabeli adminisztráció elűzte őket – ugyanezért.

A hitközség képviselői – úgy tudni – tárgyaltak, majd széttárták kezüket, ők ebben nem tudnak közvetlenül segíteni, ha jönnek letelepülni vágyók, majd szólnak nekik, ígérték.

A nyíregyházi zsinagógában bőven van hely az újonnan érkezetteknek is

*

Két éve, az őszi ünnepek idején, a Hegedűs Gyula utcai zsinagógában, ahová korábban minden pénteken davenolni jártam, jellegzetes *grúz* pónemekre figyeltem fel. Medvetermetű férfiakat láttam, olyan arcvonásokkal, mint korábban csak Abuladze meg Joszeliani filmjeiben. Kik ezek, böktem oldalba szomszédom, mit keresnek itt? Vagyonokat, vágta rá. Grúz-zsidók, egy egész klán. Itt üzletelnek már jó ideje, s hozzánk járnak az ünnepekre. Ők tartják el jószerivel a kóserájt, mondta kis túlzással. Masszív társaság, nem tanácsos ujjat húzni velük. Akik ma Pesten az üzleti világban meg akarják vetni a lábukat, már velük is számolniuk kell, tette hozzá, és elmesélt egy történetet. Új boltot akart nyitni, és megfelelő helyiség után tájékozódott a Belvárosban. Beállított hozzá a „grúzok" egyike, s barátilag figyelmeztette, ne nyisson a tervezett helyen, a tervezett profillal üzletet, mert az az ő terepük. Ha elfogadja a tanácsukat – hitsorsosról lévén szó, őt nem akarják persze kényszeríteni –, garantálják sértetlenségét és ügymenetének zavartalanságát. Mit tehettem volna – vonja meg a vállát, s különös, viszolygással vegyes büszkeséggel beszél még róluk utóbb hosszasan –, elfogadtam az ajánlatukat.

*

1994-ben egyikük 180 000 forintot snóderolt a nagyünnepek alkalmával a templom javára, tavaly szeptemberben harminchét imaszékbérletet foglaltak újév előtt. Ám ekkor már korántsem volt számomra hír értékű az információ.

A szállongó hírek, a szóbeszéd és a szélsőjobboldali lapokban megjelenő uszító cikkek nyomán kapóra jött a tévé *Tranzit* című műsorának felkérése, működjek közre egy dokumentumfilm elkészítésében a közép-európai zsidó vándorlás jelenéről. Sok egyéb mellett bedobtam a *nyíregyházi* témát. Elindultunk.

*

Nyíregyházán a volt Szovjetunió területéről származó nyolcvan zsidó család telepedett meg az elmúlt néhány évben.

Jó részük Izraelből jött Magyarországra, van, aki már négy esztendeje él itt, s akad, aki Oroszországból érkezett. Korábban Bécsben kereskedtek, de miután alábbhagyott a magyar bevásárlóturizmus Gorenje-láza, ők is állomáshelyet változtattak, s keletebbre húzódtak vagy félezer kilométerrel. Oda, ahol három ország kereskedelmi forgalma keresztezi egymást, s ahol export-import egyaránt biztosítja számukra a megélhetést.

*

„Az információk szerint egy kb. nyolcvanfős, izraeli útlevelekkel érkezett »kereskedő«-kolónia tartja ellenőrzése alatt a milliárdos forgalmú gócpontot" – fogalmaz a helyi lapban közölt interjúja bevezetőjében a provokatív hangon kérdező **Nagy Miklós,** melyet **dr. Hajzer László** Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei rendőrfőkapitánnyal készített. A rendőrtiszt a város kereskedelmi életének változását elemzi, majd így folytatja: *„Magunk is meglepődtünk azon, hogy egy kb. nyolcvanfős, izraeli kereskedőkolónia telepedett meg a városban. Ezek az emberek általában Örményországból vagy Grúziából kivándorolt zsidók, akik izraeli útlevéllel jöttek ide Nyíregyházára, és folytatják kereskedelmi tevékenységüket. Tudjuk azt, hogy a piacon egyrészt a pénzváltás területét teljesen az ellenőrzésük alá vonták, másrészt az olcsó, bóvli elektronikai cikkek árusítása is teljesen a kezükben van. Ugyanakkor arról is tudunk, hogy egyre inkább bekapcsolódtak az illegális tevékenységekbe is."*

„Ezt értem, csak azt nem, hogy ezeknek a következménye jó néhány gyilkosság. Gondolom, hogy nem kell nagy jóstehetség ahhoz, ha kijelentem, ebből lesz még néhány Nyíregyházán. Ha pedig ez így van, akkor ebből az is következik, hogy nem teljesen legális tevékenységről van szó. Hihetetlenül nagy haszon képződik ott, ezért már lehet gyilkolni. Várható, hogy az izraeli kolónia még nagyobb haszonhoz akar jutni, a következmények beláthatatlanok lehetnek. Nem kellene megelőzni?..." – s a kérdés folytatódik: *„Vannak-e »célpontok«: nemzetiség, kereskedelmi ág, foglalkozás okán, gondolok a pénzváltásra, az olcsó elektronikai cikkekkel foglalkozókra."*

„A rendőrség nem nemzetiségi alapon figyeli az ott folyó eseményeket, hanem a tevékenység alapján figyel."

„Jó, kerüljük el a kellemetlen kicsengést, ami a nemzetiségi alapra vonatkozna."

Ez az a pont, ahol összegyűröm és a szemétbe dobom a fénymásolt újságcikket, majd mégis kiveszem, hogy később idézni tudjam.

*

„Ne vegye komolyan – mondja **Hámoriné Rudolf Irén,** a nyíregyházi piaciroda vezetője. – *Szenzációhajhász, krakéler riporter az illető. Jó néhányan elzárkózunk már, hogy leüljünk vele beszélgetni. Tény, hogy voltak feszültségek a grúzok között is, de a fejpénzszedés a sajátjaikat sújtotta, s a pénzváltás amolyan piaci betegség. Az a bizonyos lövöldözés pedig két férfi hősködése volt, nem pedig bandaháború. A külföldiek, így a grúz zsidó kereskedők jelenléte, az egész KGST-piac – ma is így hívjuk – megosztja a város lakóit, de azt senki nem tagadja, hogy kimozdították Nyíregyháza gazdaságát a tespedtségből. Olyan helyeken nyitottak üzleteket – élelmezés és egyéb szolgáltató szférában –, ahol azelőtt a kutya se akart boltokat üzemeltetni, s másoknak is forgalmat csinálnak. Munkát adtak embereknek, s ha gond volt velük, hát hasznot is hajtottak. A vidéki ember nem a másik vallását nézi, hanem a tisztességét. Hogy hosszú távra rendezkednek-e be? A gyerekeik mellé orosz szakos magyartanárokat fogadnak. Ingatlant eddig nem vásároltak, de egész lakótömböket bérelnek, és kolóniában laknak."*

Akárha Babel odesszai történeteit olvasnánk, Benya Krik bandájának legendáriumát. Nyíregyházán az előző polgármester életre hívott egy alapítványt, melynek segítségével állandó rendőri védelmet biztosítanak a piac árusainak, így itt semlegesítették a feszültségeket. A külvilág szemében azonban a grúz-zsidók egységesek. *„Bár mi tudnánk úgy megszervezni magunkat, mint ezek"* – biccent feléjük, a piac utolsó sora irányába egy helybéli kereskedő, de a Tranzit stábjának kamerája láttán elzárkózik a további nyilatkozattól.

„A piac, a biznesz, a seft az életük – mondja **Zóber Jenő,** a Nyíregyházi Zsidó Hitközség elnöke. – *Nem jönnek ide hozzánk, csak ha valami bajuk van. Az utolsó pillanatban derül ki mindig, ha akarnak valamit. De amikor kérték, csináltunk nekik barmicvet, jiddisolást, ha halottjuk*

Butaság

Egy Csurka-interjút fénymásolt számomra valaki a nyár végén az *Új Demokratából*. Bár tényleges a funkciója ennek s a többi hasonló lapnak, magam ilyesmit nemigen veszek a kezembe, s különösen nem vásárolom meg példányaikat, mert gyanítom, a vevőkörük – s így eltartóik – egy jelentős része rettegőikből áll, s ebben sem kívánnék hasonulni hozzájuk. Csurka itt egy sokat sejtető és drámai bekezdést szentel a tudatos kormánypolitikának tekintett zsidó *betelepítésnek*, és persze saját orgánumát is reklámozza, mely az ügy összefüggéseire – amint sejteti – dokumentumokkal is rávilágít.

Tudatos kormánypolitika? Bárcsak így lenne! Bárcsak ne próbálná a kormány még inkább szőnyeg alá söpörni a *zsidó témát* (pl. a közösségi jóvátételt), mint az előző, s kevés lendülettel szorgalmazni az uszítás elleni törvényjavaslat végső formába öntését, aminek megalkotása szükségességére a köztársasági elnök gesztus értékű javaslata hívta fel a közfigyelmet az előző választási ciklus végén.

Tudatos kormánypolitika? Butaság, Csurkától persze nem az első. Bár *jóvátételként* ez lenne az igazi: ha Csurka szellemi elődeinek pusztítását jóváteendő a magyar kormány intézkedhetne a kipusztított vidéki zsidóság helyére telepítendő közösség beáramoltatásáról vagy a bevándorlók beilleszkedésének elősegítéséről, részükre az egykoriak házai, lakásai, üzemei, boltjai, ingóságai ellenértékének átadásáról. Csodák azonban nincsenek. A magyar kormánynak – úgy tűnik – a legkisebb gondja is nagyobb az említetteknél, s politikai aknamezőnek tekintvén a témát, igyekszik magát attól minél távolabb tartani.

sz. t. g.

volt, s kérték, lakásra mentünk imádkozni, temetésben közreműködtünk. Mi itt néhány éve beszüntettük a kóser hús árusítását, mert csak ráfizettünk arra a pár kilóra, amit eladtunk. Amikor ezek feltűntek, többször felajánlottam, hogy segítünk ebben is, intézkedek, ha kell, de ők Debrecenből hozatják a marhát és a baromfit is, úgyhogy ez se kellett. Ugyanannyian vannak, tán többen is, mint mi, maguk intézik az ügyeiket. Hiába írtam most jantev előtt is levelet nekik, hiába fordíttattam le oroszra, s invitáltam meg valamennyiüket közös ünneplésre, nem is válaszoltak rá. Aztán az utolsó pillanatban kiderült, hozattak maguknak a nagy ünnepekre egy grúz rabbit Izraelből, és végül mégiscsak idejöttek davenolni hozzánk, igaz, külön, a kis imaterembe, nem velünk, mert nekik eltérőek a dallamaik, az imakönyvük meg a csoda tudja, még mijük. Külön imádkoztak, de erev rasesonekor ötvenheten voltak, s még második este is vagy harmincan."

*

Szeptember 26-a, délelőtt 11 óra. Alig minjannyi ember a Mártírok terén a nyíregyházi nagy zsinagógában. Az Izraelből itt vendégeskedő rabbival megerősített kile a muszáfot imádkozza. A grúzok sehol. *„Itt voltak reggel vagy hatan, aztán mentek a piacra"* – legyint Zóber úr.

„Honnan jöttetek ide és miért?" – próbálok szóba elegyedni a koptatott farmerszerelést, böhöm aranyláncot viselő kaimasszal a piac hátsó traktusán. *„Izraelből, sok lóvét csinálni* – feleli fesztelenül és tört magyarsággal, s jellegzetesen dörzsöli össze ujjait. – *Itt olcsóbb élni"*– magyarázza, majd a boltból héber-orosz keveréknyelven kikiabáló apjához kapcsolódva panaszkodni kezd a helypénzre és a parkolási díjra.

A fiú szabre, és a helyi antiszemitizmust firtató kérdésre először igent bólint, majd később a fejét rázza.

„Nyíregyháza jobb, mint Los Angeles" – hajol ki a pult mögül a tulaj, majd csekély hébertudásom utolsó cseppig ürítem. 22 évig élt Izraelben, utána jeridázott. Grúz zsidó ő is, tudom meg rövidesen. *„A gyerekeink itt tanulnak, ha lesz parnósze, itt maradunk. Ha van pénz, mindenhol jó élni"* – mondja az egyszerű zsidó vagy a homo (post)sovieticus keresetlen tömörségével.

A szomszéd bolt bordó zakós, borostás gazdája, **Krasztev Péter** riporter orosz kérdései hallatán készségesen vállalja, hogy nyilatkozzék. Nem zavarja a kamera sem. Az újévi jókívánságra felderül az arca, s **Minza** – ennyit tudunk meg nevéből – beszélni kezd: Korábban Moszkvában élt, testvérei meghaltak az abház háborúban, fiai Izraelben tanulnak, ő jött csak tovább. Grúziából 1972 óta vándorolnak ki zsidók. Az abház háború miatt közülük mára senki nem maradt szülőföldjén. A hatóságok nem bántják itt, antiszemitizmus nincs. *„Büszkén vallom, bárhol járok is, hogy zsidó vagyok."* Nem fél a helyi maffiától, mondja, mert ifjúsági bokszbajnok volt. Mosolyog, majd elkomorul: *„Csak az Istentől félek"* – tekint az égre. Ros Hasana második napjának délelőttjén a nyíregyházi KGST-piac orosz során, ahol egymás mellett sorakoznak a műszaki cikkeket forgalmazó boltok. Büfféépület áll a sarkon, ez is „a grúzok" érdekeltsége. Sült halak, saláták, sütemények kínálkoznak a pulton. Húsokat nem látni. Talán nem véletlenül, jut eszembe a reklámszlogen.

*

Csák József őrnagy, a nyíregyházi városi rendőrkapitányság bűnügyi osztályának vezetője szerint nem jellemző az interetnikus bűnözés a külföldi csoportokra. *„Az illegális pénzváltáson kívül, mely valóban elterjedt a grúz zsidók között, nincs olyan bűncselekménytípus, ami különösen utalna rájuk. Az Izraelből idetelepültek ellen egyáltalán nem indult olyan súlyos ügyben eljárás, mint védelmi pénzek szedése. Zárt közösséget alkotnak, s inkább sajátjaikkal szembeni bűncselekményeik vannak. Kakaskodás szerelemféltésből vagy anyagi jellegű nézeteltérés, egy-egy ilyen ügyünk van, mely erőszakos cselekményhez vezetett. Gondunk főleg az ukránokkal van. Hogy tizenhat izraelinek nem hosszabbították meg az ideiglenes tartózkodási engedélyét, s távozniuk kellett? Maga mondta a számot, én nem ismerem a vonatkozó statisztikát. Tőlük hallotta? Lehetséges. A köznyugalom és a közbiztonság érdekében valóban mód van a kiutasításra, súlyosabb esetben a kitoloncolásra, és ez speciálisan a külföldi állampolgárságú személyekre szankcionálhatja. Nem élhetnek vissza a vendégjoggal. Utóbb,*

Fotók: Szántó T. Gábor

A „grúzok" és a vendégrabbi

„Csak akkor jönnek hozzánk, ha szükségük van valamire." Zóber Jenő, a nyíregyházi hitközség elnöke

nem halasztó hatállyal, már határon túlról jogorvoslatért folyamodhatnak, s fellebbezésükről a független magyar bíróság dönt. Azt mondja, szoronganak a bizonytalanságtól, mert nem ismerik a jogaikat? Erről ők is tehetnek.

A külföldiek jelenléte áldás és átok egyaránt. Valóban lendítettek Nyíregyháza gazdasági életén, de némi félelmet és ellenszenvet is keltenek. Valamennyiükről beszélek. Nem antiszemitizmusról van szó, a város lakói egyszerűen a nyugalmukat féltik."

*

Este megélénkül a hitközség kis imaterme. Az itt vendégeskedő lubavicsi rabbi vezetésével fejezi be az újévi szertartást a nyíregyházi gyülekezet. Ezúttal Zóber úr közreműködése jóvoltából grúz- és magyar-zsidók közösen imádkozzák a mincha-máárivot.

Meg-megszólalnak közben alig rejtett vagy kézben lóbált mobiltelefonjaik, üzleti tárgyalást bonyolítanak a „grúzok", a rabbi rosszallóan rájuk mordul, de nem látni szégyen jelét, hozzájuk nyilván nem jutott még el a marokkészülékekkel kapcsolatos viselkedési kódex, játék és önbizalomerősítő státusszimbólum ez számukra, miként az ötezres kötegek, amiket egymás kezébe számolgatnak, valahol az Ávinu Málkénu és az Álénu között. Feltörekvő, valahol végre megkapaszkodni vágyó vándorok egyelőre, akik gyerekeik mellé magyar nyelvtanárt fogadnak, s legfőbb panaszuk, hogy a hivatalos ügyintézés során a nyelvi akadályok alig leküzdhetők számukra. Volt már ez így vagy másfél-két évszázada? Hogy akkor se került könnyen letelepedési okmány zsidók számára, és ma is gond a tartózkodási engedély? A hivatal hivatal, az idegen meg idegen, s legfeljebb abban reménykedhet, hogy a kölyke már nem lesz idegen – valahol.

*

Hávdolót csinál a rabbi, bekapcsolhat a kamera, aztalhoz ül a grúz-zsidókat reprezentáló társaság. „Szóvivőjük", **Icig Dvir** beszél: *„Szolgáltam az izraeli hadseregben, tanultam, mindenen keresztülmentem. Mi, zsidók most bejárjuk Európát. Kipróbálunk ezt-azt. Meglátjuk, mivel lehet itt kereskedni. Ha nem sikerül, hazautazunk vagy tovább állunk. Itt mindenki csak magyarul ért. Ez a legfőbb gondunk. Lakást, üzletet bérelünk, de nem tudjuk, mi a jövőnk. Dolgozni jöttünk, de nem tudjuk, mit szabad. Ha megtennék, hogy lefordítanák a legfontosabb jogszabályokat, melyek ránk vonatkoznak, az nagy könnyebbség lenne. Most itt vagyunk, gyerekeink nagy része Izraelben tanul, de akad, aki Moszkvában taníttatja fiait. Addig maradunk, amíg szükség van a munkánkra és lehetőség a tevékenységünkre, amíg nem bánt minket senki."* Amikor kikapcsol a kamera, oldódik a hangulat. Zóber úr összedugja a fejét Icig Dvirrel, ritka pillanat ez, a riport erejéig összegyűlt „grúz" társasággal végre mód nyílik egy kis megbeszélésre. Az öreg megragadja az alkalmat, hogy rendszeresebb látogatásra hívja fel őket. A beszélgetés után sem sokkal optimistább, de talán megenyhül kicsit: *„A templomot magunk újíttattuk fel, de nemrég ők is snóderoltak vagy harmincezer forintot. Kaptunk tőlük faliórákat is. Nem nagy érték, de mégiscsak gesztus. Mit mond? Hogy a fiukból magyar-zsidó lesz? Hogy már tudnak magyarul? Hogy a mi hitközségünk fog majd beolvadni az övékbe? Hát... Azért mégiscsak eljöhetnének néha."*

Hávdoló. Jobbra világos zakóban Icig Dvir

*

Sábbosz súvó – már újra Pesten, a Hegedűs Gyula utcai zsinagógában. Fél tizenegy lehet, most veszik elő a tórát, s indulnak körbe, lejnoláshoz készülődnek a hívek. **Klein Ervin** kántor vállán a tóra, mögötte **Lőwy Tamás** rabbi kíván jó szombatot a híveknek. Odaférkőzöm én is a padsor széléhez, utánuk lépek, taleszom rojtját hozzáérintem a tekercshez. Ahogy felpillantok, látom, a hátsó sorban hihetetlen kontyba csavart, koromfekete hajú asszony várja, hogy odaérjen a menet. Több gyerek hangoskodik héberül körülötte. A nő szája széle feketével kihúzva, divatjamúlt, világoskék kartonruha feszül termetes idomain bőrkabátja alatt. Öntudatos arccal érinti meg a tórát, majd feltűnik még néhány hasonló, égőfekete szemű asszony, s ugyanígy tesznek. Egyikük apró gyerekein fekete, sokcipzáras bőrdzseki. Ötéves forma kisfiú szalad a sameszhoz, héberül magyaráz neki, mutogat húgára. Az öreg készségesen nyom kezébe még egy obligát Balaton szeletet, az előbb nyilván elkerülte figyelmét az új jövevény, ezért nem osztott neki csokis nápolyit. Mint idős mentoromtól megtudom, minden szombaton itt feszítenek az asszonyok a gyerekhaddal.

Kifelé ballagunk a templomból. Az ajtó mellett vastagon kifestett, fiatal nő ül, egy babakocsit rázogat. Sír a gyerek, tán azért nem megy beljebb. A takarók között egészen apró csecsemő, nyilván már itt született. „Gut sabesz", mondom a nőnek. „Sabbat salom", válaszol büszkén, leírhatatlan oroszos akcentussal.

*

Kol Nidrekor körbepásztázom a templomot, kíváncsi vagyok, hányan vannak jelen közülük. Örülnék, ha gyerekek is feltűnnének, játszhatnának lányommal, aki egy ideig kíváncsian figyeli a forgatagot, majd miután magyarázatomra rádöbben, a böjt azt jelenti, hogy ma este

nem kínálja meg a samesz Balaton szelettel, kissé érdeklődését veszti. Egy idegen lubavicsert látok jellegzetes szakállal, e helyütt szokatlan kaftánban és kalapban, ahogy az egyik „grúzzal" beszél sietős izgalommal, majd eltűnnek.

Megkezdődik az istentisztelet. Ráhangolódnék az ünnepélyességre, de olykor lázasan kell tudakozódnom, hol tartunk, mert időről időre elveszítem a fonalat. A rabbi drósét mond, ám egyszerre különös morajlásra leszek figyelmes. Talán mert az imént suttogta valaki a közelben, hogy a zsinagógával szemközti, a fradis hátvéd *Simon* sörözője afféle skinheadtanya, s előfordult már, hogy randalíroztak a beszívott kopaszok, némi izgalom fog el. Ahogy körülnézek, mások arcán viszont egyértelmű félelmet vélek felfedezni. Nyakak tekerednek, fejek fordulnak a kijárat felé. Másodpercek alatt esélyeket latolgatok, de aztán egyre erősebben hallani a különös zajokat, egyre felismerhetőbbé válnak a ritmikus hangok. A templombejárat mellett kialakított kis imaterem lefüggönyözött üvegajtaján szűrödik át a monoton zörej, elnyomva a rabbi beszédét is. „A grúzok", súgnak össze többen, és különös, tartózkodással vegyülő elismerés tükröződik halvány mosolyukban. Valamivel később hátrasétálunk – hátha mégis akad gyerektársaság –, s a szépen berendezett bész medres oldalajtaján bepillanthatunk. Hihetetlen látvány és hangulat. Tömve a kis terem taleszba burkolt férfiakkal, ahogy saccolom, legalább hatvanan-hetvenen lehetnek, s olyan hangorkán fogad, amilyet honi imaházban még nem hallottam. Ezek nem smúzolnak, ezek tényleg imádkoznak. Résnyire nyitjuk az ajtót, megmérítkeznék áhítatukban, de láthatóan maguk akarnak lenni, saját úzus szerint folytatni a dolgot. A gyerekek se mozdulnak, a fürkésző pillantások se marasztalnak. Behúzom az ajtót, s oldalt lépve még egy kicsit nézem őket. Ahogy visszamegyünk a zsinagóga nagytermébe, s a máhzorban lapogatok, hogy behozzam a lemaradást, egyre csak az jár a fejemben, hogyha el is zárkóznak még mostanság, s talán a helybéli zsidók sem rajonganak jelenlétükért, a mi perspektivikus érdekünk lenne, hogy „a grúzok" egyelőre csak jól, majd előbb-utóbb otthon érezzék magukat akár Nyíregyházán, akár Budapesten.

A bratislavai hitközséget nem jelzi tábla, az idegen akkor is könnyen elsétál a Kecske utcai, alacsony ház előtt, ha észreveszi a kaputelefon apró *obec, kuchyna* és *klub* feliratait. A konyhához le kell menni a volt óvoda udvarára. Az ebédlő ajtaját fél tizenkettőkor nyitják ki, mindig vannak korán jövők, akik, mire a pozsonyi harangok elkongatják a delet, már hátra is dőlnek a székükön. Az első hullám csillapultával kis szünet következik. Később lejön egy tíz év után hazatelepült komáromi nő, amerikai férjével és a kosárkába parancsolt, gondosan fésült pincsijével: hitközségi alkalmazottak, két barátnő, egy házaspár, néhány öreg meg pár fiatal. Hó vége lévén, előbb odaállnak a kendővel lekötött fejű **Katzová** asszony asztala elé, és befizetnek a következő hónapra; páran azt mérlegelik, vajon mindennap jöjjenek-e vagy sem. *Katzová* asszonyon és **Grünován,** a gondnoknőn kívül a konyhán csak keresztények dolgoznak, a főzés szombaton is megoldott, így azok, akik akarnak, sábeszkor is elsétálhatnak ebédelni; hol is ennének másutt?

Blau Ferdinánd, a sok zöldpaprikával készült májjal végezve, iszik egy kis vizet, megtörli a száját, és átül a szomszéd asztalhz.

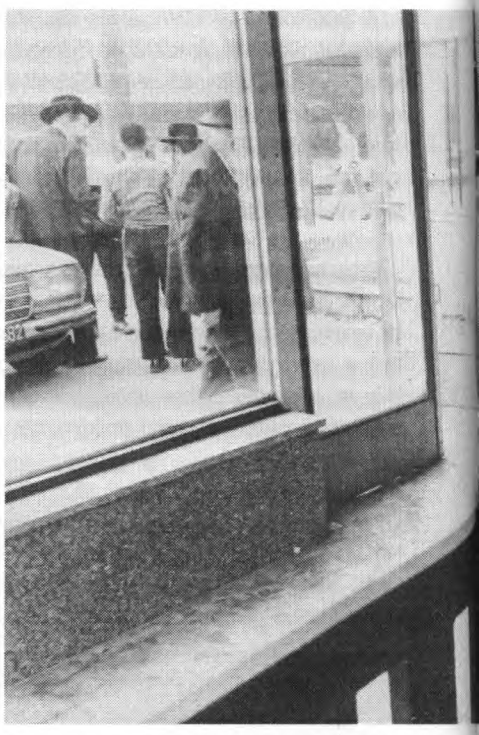
– *Újvárba nyolcan voltak* – mondja.

Blau bácsi vallásos ember. Bár a háború miatt jesivába nem járhatott, a tanulást nem hanyagolhatta el: nagyapja *sajhet* volt Komáromban, apja a gálszécsi zsidó iskolát igazgatta. A hatvanas években *Blau bácsi* Gálszécsről Kassára költözött, a zsidó gyerekeket akarta tanítani, de a hitközségtől, ki tudja miért, nem kapott tantermet. Később, a beteg testvére miatt, keletről átjött nyugatra. Otthon telefonkezelőként dolgozottt, itt samesz lett belőle, akkor még öt-hat templomban is imádkozhattak a pozsonyiak.

„Újvárba nyolcan voltak", mondja, s ha kérdenénk, biztosan tudná azt is, hányan imádkoztak a többi szlovákiai városban zsidóújévkor. Félő, hogy nem kell nagy számokkal megterhelnie magát.

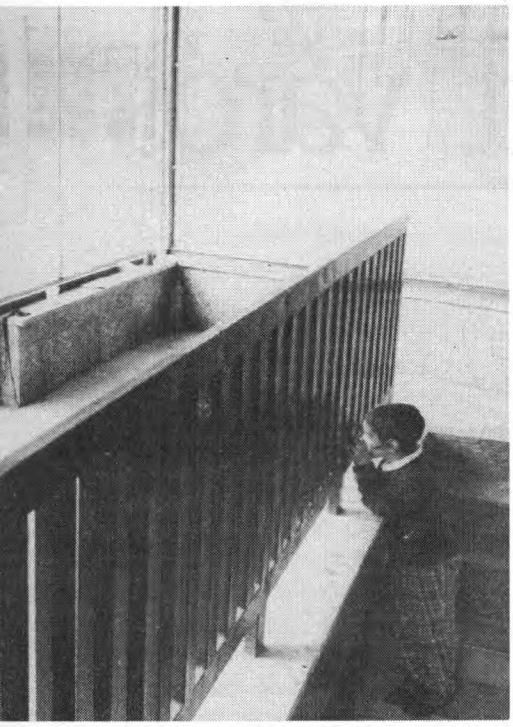
A háború után húszezer zsidó jött

Délidő P

vissza Csehszlovákia délkeleti felére. 1945 és 1949 között körülbelül nyolcezren éltek a hivatalosan engedélyezett kivándorlás ajándékával, legnagyobb részük, köztük sok magyarországi zsidó, akik számára otthon már bezárult a határ, a Palesztin Hivataltól kapott jeggyel szállt fel a trieszti kikötő felé tartó vonatra. Az országhatárokat ezután hosszú ideig csak belülről láthatták a csehek és a szlovákok is, de aki akart, 1968-ban szintén nyugodtan elmehetett. Az önálló Szlovák Köztársaság tizenhárom hitközségében ma háromezer zsidó él, nagyjából annyi, mint a cseh- és a morvaországi városokban és falvakban. Ott Prága és Brno a fő központ, itt az egymással rivalizáló Pozsony és Kassa; azok gazdagabbaknak és szervezettebbeknek tűnnek az itteniek szemében, míg Szlovákiában nehezebben mozdul az egyházi ingatlanok ügye és a kultúrához való jog biztosítása is. Jó, ez nem új dolog, például a nagy múltú eperjesi zsidó múzeum anyagát annak idején minden további nélkül átvihették a még nagyobb múltú

zsonyban

prágai gyűjteménybe; az, hogy most mégis minden visszakerült Eperjesre, nagy eredmény.

Néhány éve Pozsonyban is létrehozták a zsidó múzeumot a Vár alatti, a hajdani zsidónegyed egyik megmaradt házában. Korábban a hitközségi konyha is arrafelé működött. Az elhagyott épületet egy vállalkozó felújíttatta, és szállodai szobákkal kibővítve, kóser étteremmé alakíttatta. A gettó többi része eltűnt, a girbegörbe utcákat, boltocskákat, imaházakat, a híres pozsonyi talmudiskola épületeit és a ortodox főtemplomot a hatvanas években bontatta el a városi tanács – éppen oda kellett építeni az új Duna-hidat. A bontás előtt készült fényképen jól látható, csak métereken múlt, hogy nem hagyták meg a zsinagógát – a közvetlenül mellette álló Szent Márton-dóm előtt ma is elhaladhat, aki Rajka felől érkezik.

Engel néni a Svoradován lakik a fiával, hozzá csöngetnek be, akik a *Hatam Szófer* sírjára kíváncsiak. A fejkendős **Katz néni** is ebben a házban él, itt kaptak lakást, amikor férjével, **Katz Izidor** rabbival beköltöztek Pozsonyba. Pedig Galántán, ahová a nagysallói születésű, mélyen vallásos férfit 1950-ben sajhetnek és rabbinak meghívták, kifejezetten jól érezték magukat. Volt ott néhány fiatal, akikkel nem tűnt feleslegesnek a nagy hagyományok folytatása; Galánta ma is a legvallásosabb szlovákiai hitközségnek számít.

1968-ban *Katz rabbi* névrokona, **Katz Éliás** pozsonyi főrabbi elutazott Izraelbe és nem jött vissza (a szabadsága letteltével megüzente az őt hazaparancsoló hatóságoknak, hogy a szabadság csak most következik), így a galántai rabbi-metszőnek egyre többet kellett utaznia, hogy legyen, aki csirkét vág vagy eltemeti a halottakat. Kinevezték főrabbinak, és 1976-ban beköltöztették a fővárosba, ahol, mivel bóherként itt tanult, otthon is érezhette volna magát, ha nem döbben rá mindennap, milyen kevesen maradtak a régiek közül. Míg a rabbi élt, a felesége nem dolgozott. Néhány év óta, mint a pozsonyi zsidók egyik legvallásosabbika, ő a konyha rituális felügyelője. Csirkét **Baruch Myers,** az Amerikából jött, fiatal rabbi vág. A pesti sakter időnként, főleg a nagyobb ünnepek előtt, átjön marhát vágni, a húst innen viszik Galántára, Érsekújvárra, Nyitrára, és Pozsonyban osztják el a Joint csomagjait is. Aki csak kósert akar enni, és őszinte ember, nem hivatkozhat akadályokra. A Grúziából idekeveredett férfi, aki pénteken a rabbira vár, kósert akar enni. Rendelt pár csirkét, van is a fagyasztóban, de a hűtő kulcsát a rabbi őrzi, s hogy őt hol találni, senki se tudja. A grúz zsidó türelmes, próbál beszélgetni, de itt úgy tudnak oroszul, mint a Kaukázusban szlovákul. Leül egy padra, mosolyog, sétál; hogy türelme jutalmaként sabesz előtt megkapja a csirkéket, nem lehet kétséges.

Ebéd után kihal a hitközség, az irodán csak **Vera, a könyvelő** marad, egyedül neki határás a munkaideje. Sokakkal ellentétben ő fontosnak tartja, hogy szlovák vagy magyar zsidónak mondja-e magát. Ha megrajzolnánk a családfáját, a lombkoronába Radnóti és Bródy Sándor nevét is oda kellene írnunk.

Bár nem túl vallásos, péntek este gyertyát gyújt. Kettőkor majd magára veszi a kabátját, bezárja az ajtót, és hazamegy. Addig iszik egy kávét. Fölveszi a telefont. Ha a kapun csöngetnek, megnyom egy gombot; ritkán kell a kezét megmozdítania.

Kép és szöveg: Bacskai Sándor

MAROSVÁSÁRHELY

Kihalóban

A 76 éves Sauber Bernáthnak huszonhárom rokona vált Auschwitz áldozatává. A deportáláskor az orosz fronton volt mint munkaszolgálatos. Amikor végre alkalmuk nyílt arra, hogy visszajöjjenek, a kolozsvári születésű Nagy János századparancsnokuk figyelmeztette őket, hogy inkább az oroszországi rabságot, fogságot vállalják, mint az itthoni deportálást! Immár tizenhárom éve Sauber a *Marosvásárhelyi Izraelita Hitközség* elnöke. Vele beszélgettem.

– Mondana néhány mondatot a múltról és jelenről?

– A második világháború előtt Marosvásárhelyen a zsidóság a lakosság harminc százalékát képviselte. Számadataink szerint ma száznegyvenen vannak. A háború előtt két templomunk és tizenegy imaházunk volt. Most már csak két templom áll a rendelkezésünkre. Az egyik egy ideig elhagyatott volt, raktárnak használtuk. Ma bérbe van adva... A harmincas években a templomokat több mint háromezer hívő látogatta a

reggeli és az esti istentiszteleteken. Napjainkban alig tizenöten-húszan... Ezek a testvéreink „már mind megették a kenyerük javát". A legfiatalabb közülük hetvenöt éves! Erre tekintettel az esti istentiszteleteket nyáron sem fél nyolckor, hanem délután hat órakor kezdjük. Vannak, akik nagyon szívesen eljönnének, de már mozgásképtelenek. A legszomyúbb az, hogy a betegek, akik ténylegesen rá vannak szorulva a segítségre, egyedülállók. A mozgásképtelenek és a hozzátartozó nélküliek néha arra vannak utalva, hogy a bukaresti vagy az aradi öregek otthonában húzódjanak meg. Az istentiszteletekre a fiatalok már egyáltalán nem járnak. Meg kell elégednünk azzal a két-három gyermekkel, akik még törekszenek arra, hogy elsajátítsák a hébert. Hitközségünknél az utolsó barmicvó ezelőtt három esztendővel volt. És a következőre... Nos, erre egyelőre nincs kilátás! A legutóbbi széder megünneplésén százhárman voltak jelen.

– És a temetők? A templom?

– Jelenleg két temetőnk van. Ezelőtt huszonnégy évvel a diktátor felszámoltatta a harmadikat. A temető helyére építette az egyik legszebb vadászházát! A templom mostani állapota nagyon siralmas. A jobb felőli torony alatt megrepedt a támpillér, s ez veszélyezteti a belső kupolát, rólunk nem is beszélve. Mi naponta itt imádkozunk a templomban. Annak dacára, hogy az épület műemléknek minősül, nagyon nehéz körülmények között fogjuk tudni megjavíttatni. A renoválás és a restaurálás több mint 150 millió lejbe fog kerülni.

– A 89-es „palotaforradalom" után kaptak-e segélyt valahonnan?

– Meggyőződésem, hogy *mi vagyunk az egyetlen felekezet, mely nem kapott segítséget.* Ennek ellenére fenn tudjuk tartani magunkat. Harminchét személy kap rendszeresen segélyt a Jointtól. Ezek az emberek nagyon rá vannak utalva a segítségre, mert a nyugdíjuk még a létminimumot sem éri el! Vannak olyanok is, akiknek egyáltalán nincs semmiféle jövedelmük! Meg kell jegyeznem viszont azt, hogy a Zsidó Világkongresszus küldött segélyt – nem nekünk – annak idején a román honfitársainknak...

Nagy Tibor

KRASZTEV PÉTER

Csernovci, az áldott város

Amikor a csernovci forgatást a nyakamba varrták, nem sok fogalmam volt arról, hova megyek. Tudtam, hogy Bukovina anno, a Monarchia alatt igazi multikultúrhely volt, a nevezetes Csernovciban egymás hegyén-hátán éltek zsidók, lengyelek, szászok, magyarok, örmények, románok, ruténok, ukránok és még ki tudja, hány náció, de legtöbb a zsidóból volt, nem véletlenül nevezték a várost a Prut-parti Jeruzsálemnek (azóta jártam Jeruzsálemben is, és hiába erőltettem a témát, senki sem mondta, hogy Jeruzsálem a sivatagszéli Csernovci, de hát mindent ott sem tudhatnak), szóval a töméntelen zsidó ellenére sem volt antiszemitizmus, ami már önmagában is mitikusan hat, de azért az ember elfogadja, mert jólesik ilyeneket hallania. Bukovinát azután megkapták a románok, ami akkoriban még nem sokat rontott a helyzeten, csodarabbiban nem volt hiány, teljes gőzzel üzemeltek a jesivák, majd' minden utcára jutott egy zsinagóga, a központban domborítottak a zsidó művelődési házak, színházak, kóser mészárszékek, valamint ekkoriban született Csernovciban **Paul Celan,** akinek a költői nagyságát már néhányan megközelítették... Azután jött a háború, a soá, majd a szovjet, mindegyikben körülbelül ugyanannyi köszönet volt, vagyis jó nem történt.

Elindultunk tehát Csernovciba, amely napjainkban ukrán felségterületen található, hogy a *Tranzit* című tévémagazinban bemutassuk, milyen ma zsidónak lenni a legendák városában. Az első információkhoz éjfél körül jutottam, amikor is két suttyó rendőrgyerek megállított az országúton, és nyilván nyerészkedési szándékkal felhívták a figyelmünket arra, hogy a rendszámot megvilágító izzó kiégett. Szó szót követett, mire kiderült, merre tartunk, zsernyákunk gondolkodás nélkül rávágta, hogy jó kis zsidó hely. Bambán nézhettem rá, mert folytatta: *„Tudom én, hogy a zsidók mind hazamentek Izraelbe, de a szellemük ott maradt, az egész város abból él, hogy Kelet-Európa legnagyobb bazárjában seftel."* Szépen vagyunk a sztereotípiákkal, gondoltam magamban, de a fizetést végül is megúsztuk. A csernovci bazár máskülönben tényleg nem mindennapi látvány, ott randevúzik a kelet felé igyekvő szlovák, magyar, lengyel és isztambuli bóvli a nyugatra szánt, távol-keleti hamisítású hájtek háztartási elektronikával. Szomorúan jelenthetem, hogy az ottani zsidóknak semmi közük ehhez a bizniszhez.

A három maradék

Az első zsidóval – bármily különös is – a zsinagógában találkoztunk: pajesza volt, kalapot és kaftánt viselt, és mindehhez lehetett vagy huszonkét éves. „Kevesen vannak, de komolyan veszik magukat" – futott át az agyamon, s csak akkor fogtam gyanút, amikor megszólítottam és egy szót sem tudott oroszul. A kollégájával együtt egy jeruzsálemi jesivából zavarták őket Csernovciba, hogy az őszi ünnepek idején segédkezzenek a derék, de a foglalkozásához képest alaposan aluliskolázott rabbinak. *Noih Kofmanszkij,* mert így hívták a rabbit, őszes szakállát sűrűn simogatva nyilatkozott a hazai közszolgálatinak, mellesleg kivételesen hálás interjúalanynak bizonyult: intelligens, gyors és szellemes válaszai hallatán tudtam, hogy a kötelező penzumnak legalább

Moishe Linderman (72), a város utolsó zsinagógájában

a felét már leforgattuk. Utána, privátim, még megtudakoltam tőle, hogy mégis, hol csoportosul a többi zsidó, ha sábeszkor csak tíz-tizenöt öreg látogat a zsinagógába, mert azért az ünnep bejövetele előtt jó volna előkeríteni a nevezetes írót, **Joszif Burg**ot és néhány más világi személyiséget. Kofmanszkij, aki addigra már olyan bizalmas viszonyba került velem, hogy megmutatta, hova illik elhelyezni a zsinagógának szánt támogatást, felvilágosított, hol lehet akut fertőzés veszélye nélkül étkezni a városban, valamint elárulta, hogy a kaftánja nem is igazi, hanem a *Május 1. Ruhagyár* terméke, szóval, amikor a többiek felől érdeklődtem, tekintete gunyorosra váltott, és tudatta velem, hogy a szombat miatt ne aggódjak, azok ott ugyanolyan szombatszegő álzsidók, mint jómagam.

A nemrégiben reprivatizált zsidó kultúrotthonban másnap valóban lázasan szegték a szombatot. **Joszif Burg,** a jiddis nyelvű irodalom utolsó mohikánja az irodájában éppen sajtó alá rendezgetett valamit, továbbá a gyógyszersegélyért folyamodók hadát irányította a megfelelő szobába. Gyorsan tisztázódott, hogy itt ő a három maradék őscsernovci egyike, s mint ilyen, a legmegfelelőbb interjúalany; teljesen felesleges volt arra az álrabbi Kofmanszkijra pazarolni az időnket, mondta, mert ő csak egy fizikus, aki a helyi hadiipar felszámolása után ébredt rá, hogy egy rabbi veszett volna el benne, ha nem eszmél idejében. Egy emelettel lejjebb a zsidó önsegélyező egylet elnöke, **Efim Piszarenko** fogadta a klienseket, akik háborús történeteket meséltek neki a csernovci gettóvilágból, amire ő körülményesen kifejtette, hogy népünk eddig is sokat szenvedett, de a megpróbáltatások még nem értek véget, mert az energiaárakat újra emelik, egy nyugdíjból cirka húsz kiló cukorra futja, a kassza pedig tök üres, egy fillér segélyre nem futja. Elmesélte, hogy amióta mindenki kivándorolt, „az összes magatehetetlen nyugdíjas rájuk maradt", és hiába ingyenkonyha, ápolónők és nyugati segélyek, az egyetlen reális céljuk, hogy Csernovciban zsidó ne haljon éhen és fagyjon meg a télen. Kíméletlen kontraszelekció: aki életképes: elmenekül, aki nem: marad, és az eltávozók semmit sem tesznek az otthon maradottakért. Az egyre gyérülő nyugati segélyekkel főleg használt ruha érkezik, amivel nem sokra mennek. A németek is csak egyszer küldtek pénzt a háború kárvallottainak, azóta semmi.

Mindenki kivándorolt, tehát maradt hatezer

A földszinti irodába este jutottunk csak be, ott mintha tartották volna a szombatot. A kamera körül rögtön nagy lett a nyüzsgés, hirtelen mindenkiről kiderült, hogy igen fontos szervezet képviseletét látja el, s nagy hiba lenne megfosztani magunkat a nyilatkozatuktól. Egyedül **Ira Bojka,** a vasárnapi iskola igazgatója nem nyomult, mert éppen faxolni próbált Berlinbe **Dalos György**nek. Kiderült, hogy hazánk jeles kultúrintézet-igazgatója valamikor járt Csernovciban, valamivel elbájolhatta a helyieket, és azóta nemzeti hősként tartják emlékeztükben. A kamera jelenléte tehát egy pillanatra elhomályosította Dalos dicsőségét, beszélgetőtársaim, **Glikstern, Berg** és a többiek – ki az izraeli információs központtól, ki a Szohnuttól, ki önmaga képviseletében – egymás szavába vágva magyarázták, hogyan is van ez a dolog a kivándorlással, miért lehetséges, hogy még mindig hatezerél is több zsidó él Csernovciban, amikor papírforma szerint már mind kivándoroltak.

Ira estére meghívatott bennünket **Roza Lvovná**hoz, aki saját elmondása szerint az utolsó csernovci zsidó, mert az a nagyképű Burg sem tősgyökeres, az ő szülei is csak valamelyik környékbeli faluból költöztek fel. Itt végre nyugodtan beszélgethettünk Irával is, mert az öregasszony kotnyeles volt ugyan, de legalább nem tolakodóan izgága, mint a hivatalnokok az irodában. A rejtély végre tisztázódott: úgy utazhattak el Csernovcicból Izraelbe többen, mint ahányan eredetileg a várost lakták,

hogy valamilyen kideríthetetlen oknál fogva, talán a város zsidó hagyományaira való tekintettel, innen hamarabb kaptak kivándorlási engedélyt a zsidók, mint a Szovjetunió bármely más városából. Ezért az egész birodalomból folyamatosan költöztek be, majd szivárogtak ki az óhazába a zsidók. S hogy miért olyan nagy cucc őseredeti csernovcinak lenni? Hát éppen ezért, mert a bukovinaiak mind Izraelben élnek, saját lapot adnak ki jiddis nyelven (Roza Lvovnának alanyi jogon jár), a jelenlegi pár ezer csernovci zsidó mind olyan betelepült, aki bénázott, és nem volt képes kikavarni magának a kitelepülővízumot. Hát szóval így.

Akik viszont maradtak – mondja Ira –, igen intenzív zsidó életet élnek, és mintegy osztódással szaporodnak. Kinél ne kerülne elő Csernovciban egy zsidó dédi vagy üki, akire hivatkozva be lehet íratni a gyereket a környék legszínvonalasabb iskolájába, ahonnan a pulya ráadásul komplett zsidóként kerül ki? A szülő Ukrajnában úgysem tud mást biztosítani a gyerekének, legalább ad neki egy esélyt, egy választási lehetőséget. Ebben a városban zsidónak lenni egyáltalán nem kínos, nem kell rejtőzködni, a gyerekek büszkén vállalják a zsidóságukat. Antiszemitizmus újabban csak egyetlen téren tapasztalható, a gazdasági életben: egy olyan országban, ahol gyakorlatilag senki sem fizet adót, külön figyelmet fordítanak a zsidó származású üzletemberekre, akiknek – szerintük – mindig van miből tejelniük az államnak.

Már megint ezek a sztereotípiák, jutott újból eszembe. Lehetséges lenne, hogy bennünket nem egy mezei rendőr akart levenni a kiégett izzóért, hanem maga az ukrán állam, vagy legalábbis az a része, mely kívül esik Csernovcin? Mindegy, úgysem fizettük ki, mint ahogy le merném fogadni, hogy ezek a vállalkozók sem fizetnek több adót attól, hogy rájuk szállt a helyi APEH. Végső esetben elmennek, mint ahogy mi továbbálltunk egy határral. Persze ez a Csernovcin kívüli Ukrajna nem ismerheti azt a szentenciát, amit Kofmanszkij álrabbitól hallottam: *„Azok a helyek áldottak, ahol zsidók laknak, ahonnan a zsidók menekülnek, azok a helyek gyűlöletesek az Úr szemében."*

A csernovci csodaváró

Joszif Burg a jiddis irodalomról és Bukovináról

Talán a kelleténél egy kicsivel több kajánsággal a hangomban tettem fel az agg mesternek az első kérdésemet, nevezetesen, hogy milyen érzés az utolsó közép- és kelet-európai jiddis nyelvű írónak lenni. Az arca pirosra váltott, pár pillanatig levegő után kapkodott, kereste a szavakat, de ez az aprócska stressz direkt jót tett neki: megemelte a tónusát, felélénkült, és egy cseppnyi egészséges agresszivitás is kihallatszott a hangjából. *„Ön, fiatalember, úgy látom, igen rosszul tájékozott. Nálunk, Csernovciban valószínűleg tényleg én vagyok az egyetlen, és hangsúlyozom, az egyetlen, nem pedig az utolsó. Nézzen alaposabban körül Ukrajnában: nem egy tehetséges fiatalt talál Lvovban, Ivano-Frankovszkban, Odesszában, aki kitűnően ír jiddisül."*

Szívesen megérdeklődtem volna, mennyire érzi hitelesnek ezeket az írásokat, nem manír-e napjainkban egy kihalófélben lévő nyelven keresni az önkifejezés lehetőségét, és egyáltalán értékelhetők-e ezek a művek esztétikai szempontok szerint, vagy csak a nyelvválasztás gesztusában gyönyörködhet az olvasó. Megkérdezhettem volna, csakhogy Burg addigra már nem volt provokálható állapotban, a riportalanyom gyakorlatilag önállósította magát, nem hagyta magát befolyásolni a kérdésektől.

Joszif Burg (87), az egyetlen csernovci jiddis iró

„Más lett volna persze, ha azt kérdezi, vannak-e olvasói ennek a jiddis irodalomnak. Itt, Csernovciban, a mi városunkban sajnos nincsenek. De mi megteszünk minden tőlünk telhetőt: iskoláztatjuk a fiatalokat, tanfolyamokra járatjuk a idősebbeket, egyszóval: ismerkednek a nyelvvel. Tudja, sehol a világon nem volt olyan magas az egy olva-

sóra eső írók száma, mint a volt Szovjetunióban. A negyvenes–ötvenes években a mi irodalmunk legjelesebb képviselőit kivégezték a sztálini munkatáborokban. Sztálin idejében bezárathatták a zsidó iskolákat, kultúrházakat, zsinagógákat, nem volt mód használni a nyelvet, ápolni a hagyományokat. Amikor azután 1961-ben megjelent a jiddis nyelvű **Sovietisch Heimland** első száma, kiderült, hogy még százhúsz zsidó író maradt az országban. Ők az én nemzedékemhez tartoztak, ez a generáció pedig lassan eltávozik az élők sorából. Később megjelent a fiatalabb nemzedék, átvették a lapot, majd az első adandó alkalommal kivándoroltak Izraelbe és Amerikába. Most a csodában bízunk, lehet, hogy itt is csoda történik, hiszen mindazok, akik ma ezt a nyelvet beszélhetnék, nincsenek. Nincs az az öt- vagy hatmillió, akik a jiddisen kívül más nyelven nem beszéltek, s akiket a háborúban megsemmisítettek. Azt mondja, Magyarországon már alig beszél valaki jiddisül. Nem kétlem, de ott van maguknál például **Szabó Vera,** aki gyönyörűen beszél jiddisül – nem hiszem, hogy minden ok nélkül tanulta volna meg ezt a nyelvet, ez már önmagában is jelzi, hogy van valamiféle érdeklődés, valaki tanul jiddisül, mindegy, tízen, húszan vagy ötvenen vannak-e az érdeklődők. Azután nekik is lehetnek tanítványaik, követőik, akik potenciális olvasók, nyelvhasználók.

Nemrég jelent meg egy amerikai folyóiratban egy cikkem, amelyben arról értekezem, lehet-e zsidó író az, aki nem zsidó nyelven ír. Arra a következtetésre jutottam, hogy ez lehetetlen. Én például kitűnően beszélek oroszul, németül, még ími is tudnék ezeken a nyelveken, de az anyanyelvem a jiddis. Semmilyen más nyelven nem tudnám úgy kifejezni magam, nem tudnék más nyelven úgy érezni, mint ezen. És ezzel nem csak én vagyok így, hiszen nemzeti irodalom csak nemzeti nyelven születhet. Elképzelhetetlen egy angolul alkotó magyar író, vagy egy akármilyen nyelven alkotó német író. Aki pedig németül ír, az csakis német író lehet, hiába ír zsidókról, hiába zsidó származású ő maga is, mint **Kafka** vagy **Lion Feuchtwanger. Alexandr Baszewicz Zinger** (I. B. Singer – a szerk.) egész életében jiddisül írt, és csakis jiddisül. Az megint egészen más kérdés, hogy ő maga fordította angolra a művei egy részét. **Malamud** csak és kizárólag angolul írt, tehát az amerikai irodalom része, akárcsak – mondjuk – **Saul Bellow.** Ők emigráns szülők gyermekei, angolul írtak zsidókról, tehát műveik a zsidókról szóló amerikai irodalom részét képezik. Ha ugyanezt jiddisül vagy ivritül írták volna meg – mert ez a zsidóság két nyelve –, akkor nyilván zsidó írók lettek volna. Kinek jutna ma eszébe például **Ilja Ehrenburg**ot vagy **Borisz Paszternak**ot zsidó írónak titulálni? Ezt Paszternak kérte volna ki magának elsőként, hiába zsidó származású. Babellel egy kicsit más a helyzet. Tény, hogy Babel orosz író, az orosz irodalom kitörölhetetlen része. Csakhogy ő lelkében, minden porcikájában zsidó. Amikor oroszról jiddisre fordítom Babel szövegeit, rögtön új életre kelnek, a mondatok sok-sok új értelemmel telnek meg, a nyelvezete egy csapásra izgalmasabb és szebb lesz. De mit van mit tennünk: Babel sajnos akkor is orosz író marad."

Teázás közben meggyőződhettem arról, hogy a mester nem bízza az utókorra a majdani Burg-emlékház berendezését. A falakat precízen körberakta a saját életútját dokumentáló fotókkal, véletlenül sem fordult elő, hogy a hibátlan rendben sorakozó dossziékból hiányozzon egy publikáció vagy akár egy cetli. Az öntudat és a pedantéria ilyen tökéletes ötvöződése irigységgel töltött el, de hamar be kellett látnom, hogy Burg esetében ez nem annyira jellem kérdése, mint inkább tudatos túlélési stratégia. Burg a helyi zsidó kulturális egyesület elnöke, s ha egy magafajta intellektuel nem akarja egy habókos öregúr látszatát kelteni a közéleti szerepkörben, igen pontosan kell adminisztrálnia magát és szervezetét. Burg emellett lapot szerkeszt **Csernovcikije Lisztki** címen, a holocaust túlélőinek visszaemlékezéseit gondozza és adja ki, jótékonysági akciókat szervez, kollektív tiltakozásokat nyújt be vagy egyetértést fejez ki a hatóságok felé – mikor mit kell. Legutóbb a bukovinai *kureny* emlékművének avatása zaklatta fel a helyi zsidóság kedélyeit, ami körülbelül olyasmi, mintha Szegeden a fehérterror különítményeseinek állítanának szobrot. „Bukovinában, de kiváltképp Csernovciban eddig még sohasem tudtak gyökeret verni a nacionalista eszmék. A régiek közül, persze, mára alig néhányan maradtunk, de a légkörből valami átöröklődött, az emberek toleránsabbak egymással, nem irritálja őket a másság. Legalábbis úgy hittem egészen mostanáig. Egy ilyen emlékmű felállítása régebben elképzelhetetlen lett volna, hiszen a szobor a legvéresebb történelmi eseményekre emlékeztet. És hiába tiltakoztunk, hiába érveltünk, csak felavatták. Amikor szóba került az emlékmű ötlete, összejöttünk az irodánkban, és elmondtuk a kezdeményezőknek, mit tartunk a bukovinai kureny felől. Mondtuk, hogy nem kellene, mire ők azt felelték, mégiscsak kellene. Emlékeztettük őket, hogy ezek a fickók saját kezükkel gyilkolták a zsidókat, ők pedig azt válaszolták, nem, nem gyilkoltak ezek senkit. Nem sokra jutottunk velük. Mindezzel együtt azonban nem hiszem, hogy ez az esemény a békesség végét jelentené. Bízom benne, hogy Csernovciban éppen elég értelmes, egészséges erkölcsi tartással megáldott ember maradt, akinek az elméjét nem lehet egy ilyen emlékművel megzavarni."

Az emlékmű avatásán boldog-boldogtalan megjelent: elképesztő mennyiségű pópa osztott áldást, görög katolikus egyházi személyek gondoskodtak a buli ökumenikus jellegéről, a helyi egyetem rektorának a szeme végignedvezte az eseményt, anarchista ifjak egy csoportja félhangosan lefasisztázta az összegyűlteket, felvonultak az egyenruhás, hazafias ifjak, dundi honleányok kíséretében, személyesen bemutatkozott nekünk a helyi televízió elnöke, aki megemlítette, hogy hazájában híres költő is egyben, és persze ott voltak a mieink is – az ukrán zsidó szervezetek szövetségének elnöke, a zsidó iskola igazgatónője, egy-két hitközségi aktivista. Utóbbiak persze nem szórakozni jöttek, csupán szerették volna megtudni, mire virradnak másnap.

Aznap este jött be az első őszi ünnep. Mint rendesen, másnap reggelre sem történt csoda, csak néhány ezer csernovci polgár számára új év kezdődött.

K. P.

Egy földön nincs hely két kiválasztott nép számára

Interjú Dawid Warszawski íróval a lengyel zsidóság helyzetéről

Dwutygodnik Społeczno-Kulturalny
DOS JIDISZE WORT
SŁOWO ŻYDOWSKIE
18 (96) 8 września 1995 WARSZAW

A lengyel zsidók kéthetente megjelenő lengyel és jiddis nyelvű lapja

– Az elmúlt 45 évhez képest hogyan változott meg a lengyel zsidóság helyzete a rendszerváltást követően?

– A változás olyan hatalmas, hogy nem is tudom, mivel kezdjem. Az egyik oldalról rendkívül kevesen vagyunk...

– Ez mit jelent?

– A hivatalos becslések hozzávetőlegesen 3–5 ezerre teszik a zsidók számát; mi magunk azt mondjuk, hogy 15, talán még 25 ezren is vagyunk. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy a lengyel zsidók túlnyomó többsége semmiféle formában nem vesz részt a zsidók életében. A háború után mintegy negyedmillió volt itt a zsidók száma, tehát a legoptimistább számítások szerint is legfeljebb tíz százalékát tesszük ki a háború utáninak. A másik oldalról viszont, a lengyel zsidó közösségnek – a II. világháború kitörése óta – most első ízben van lehetősége arra, hogy maga teremtse meg jövőjét. Az antiszemitizmus persze továbbra is probléma – ez világos –, nem szabad bagatellizálnunk; de első ízben nem ez a döntő, nem ez a meghatározó probléma. Jelenleg ugyanis a legfontosabb problémáink: *az ifjúság nevelése, a idősek gondozása, önkormányzati testületeink vezetőinek kiválasztása* – olyan normális, unalmas rutinproblémák, mint amilyenek a világ bármely más zsidó közösségére jellemzők. És meg kell mondanom, hogy semmi sem tölt el akkora örömmel, mint ez az unalom és ez a rutin.

– Milyen szervezetei és társaságai vannak jelenleg a lengyelországi zsidóságnak?

– Itt van elsőként a **Lengyelországi Zsidók Társadalmi-kulturális Társasága (TSKZ),** amelyet még az 1940-es évek végén hozott létre a kommunista hatalom, akkor, amikor minden más zsidó szervezetet feloszlattak. Nos, az ő tevékenységük eredménye – hogy úgy mondjam – vegyes képet mutat. Az egyik oldalról vitathatatlan, hogy a társaság *megőrizte a jiddiskeitet, megőrizte a zsidó tradíciókat, megőrizte a jiddis nyelvet,* támogatja a Varsói Zsidó Színházat; a másik oldalról *viszont* azon a *sztálinista alapelven állt* és tevékenykedett, amely szerint a nemzeti kultúra csakis szocialista tartalommal tölthető meg; s egész korábbi tevékenysége során szinte mindvégig harcosan egyházellenes volt. Mindez persze ma már leginkább a múlt, hiszen a társaság tagjai öreg és fáradt zsidók; húsz-harminc évvel ezelőtti harcuk pedig nap-

jainkra elvesztette jelentőségét és intenzitását. Annyi mindenesetre biztos, hogy nem ez az a társaság, amely képes a jövőt alakítani. Hasonló problémákkal kell szembenéznie a **Vallási Közösségek Szövetségének (ZGW)** is. Bár ez a szövetség *kevésbé kompromittálódott* a kommunista hatalommal való együttműködésben, *de szintén nem kínál alternatívát* azoknak a zsidó fiataloknak, akik két vagy három generáción keresztül teljes egészében a vallási tradíciókon kívül nevelkedtek. S akikről most beszélek, azok nagyon gyakran kikeresztelt emberek, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy viselkedjenek a zsinagógában, talán még arról sem, hogy milyen célt szolgál az imaház. Itt tehát ugyanazzal a nemzedéki problémával találkozhatunk: ezek öreg és fáradt emberek, akik számára sokkal fontosabb saját nyugalmuk, mint az abból fakadó esetleges zavarok, ha a fiatalabb korosztályok rendszeresen járnának a zsinagógába. Persze hozzá kell tenni, hogy a fiatalok ma egyre többször tűnnek fel a zsinagógákban és a zsidó kulturális társaságban is. Ezeken kívül rengeteg olyan nem szervezetszerű kezdeményezésünk van, *klubok, ifjúsági táborok* – többségüket elsősorban az amerikai Lauder Alapítvány támogatja –, amelyek köré ma a fiatal nemzedék szerveződik. És ez az, ami a jövő szempontjából a legfontosabb, ez a legaktívabb tevékenységi forma. És éppen az itt részt vevők száma alapján becsültük mi úgy, hogy legalább 15 ezren vagyunk. Hiszen mégsem mondhatjuk azt, hogy az a több száz zsidó tizenéves, aki részt vesz az általunk szervezett táborokban és klubokban, a semmiből tűnt hirtelen elő. Ezeknek kevesebb-több emberből álló családjuk van. És persze végül ott vannak a zsidó **intézmények:** a **Varsói Zsidó Színház,** a **Zsidó Történeti Intézet,** a kéthetente megjelenő **Zsidó Szó...** Léteznek tehát és jól vagy kevésbé jól, de működnek a zsidó élet alapjai, amelyre talán építeni lehet...

Képtelenek megérteni önmagukat a másik nélkül

– Térjünk még vissza egy kicsit a múlthoz. Mi az oka, hogy miközben Lengyelországban köztudottan kevés zsidó él, a lengyel történészek – a 70-es évek végétől, a 80-as évek elejétől – olyan egyedülállóan intenzíven foglalkoznak a zsidókérdéssel, illetve a zsidóproblematikával?

– Ez viszonylag egyszerűen megérthető. Először is a zsidókérdés borzasztóan fontos téma Lengyelország történetében, legalább olyan fontos, mint a lengyelkérdés a zsidó történelemben. Hiszen itt élt két nemzet összezárva, csaknem ezer éven keresztül. Nem szeretik egymást; hát istenem, nem szeretik... De ugyanakkor *képtelenek megérteni önmagukat a másik nélkül.* Ami persze újabb ok arra, hogy ne szeressék egymást... Ez tehát az első ok. Egy másik ok az, hogy *a zsidókérdés tabu volt;* a kutatók számára tehát – mint minden más tabu – egyszerűen izgalmas kihívás és feladat. És paradox módon, mivel a hatalom által tiltott volt az ezzel való foglalkozás, ennek a kutatása – hogy úgy mondjam – egyfajta intellektuális ellenzéki tevékenységet jelentett. De hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy *a lengyel történelemnek van néhány olyan alapvető problémája, amelyekkel nem lehet a lengyelországi zsidóság története nélkül foglalkozni.* Vegyük például a háború utáni évek lengyel történetének egyik legnagyobb tragédiáját, a kielcei pogromot. Először is ez már önmagában megköveteli a kutatást, hiszen a negyvenhat zsidó 1946-os meggyilkolása a háború utáni Európa történetének legnagyobb pogromja volt. De ebben a pogromban mint gyűjtőlencsében sűrűsödnek össze a háború utáni Lengyelország történetének kulcskérdései. Hogyan történhetett? Vajon e pogrom valóban a háború után az erdőkbe kényszerített szélsőjobb műve volt – miként azt a kommunista történetírás állítja, vagy kommunista provokáció volt – miként azt a mai független történészek állítják, vagy – miként azt a zsidó történetírás egy jelentős része állítja – teljesen közömbös az indíték keresése, hiszen a fő cél a zsidók legyilkolása volt. És ez nem csak a zsidók történetének egyik fő kérdése, ez fontos kérdése Lengyelország történetének is. De tovább is léphetünk a háború utáni lengyel történelemben – hogy a két világháború közötti és a vi-

lágháború alatti időszakot most ne is említsük. Tulajdonképpen nincs egyetlenegy olyan nagy fordulópont sem Lengyelország történetének említett időszakában, amelyben a lengyelországi zsidók ne lennének érintettek. Emlékezzen csak arra, hogy az 1956-os lengyel események egyik legismertebb interpretációja, a boldog emlékezetű Wiktor Jedlickiféle „népiesek versus zsidók"... Igaz? Azután emlékezzen csak 1968 márciusára... 1970 decemberét valami csoda folytán „zsidókérdés" nélkül éltük meg; ám a demokratikus ellenzék 1970-es évekbeli megjelenését követően *a hatalom rögtön az antiszemitizmus eszközéhez nyúlt.* És végül – a szabad Lengyelország formálódásával párhuzamosan – *megjelent a hatalomtól független, antikommunista antiszemitizmus...* De megemlíthetem az antiszemitizmus szerepét a választási kampányokban – már a szabad Lengyelországban! Ezek mind-mind továbbra is igen kényes és forró témák, és félek attól, hogy a történészeknek még hosszú ideig lesz dolguk; már csak azért is – s ez szintén megnehezíti a tisztázást –, hiszen ott van még a katolikus egyház kérdése... Annak a katolikus egyháznak a kérdése, amelynek egy részéből az antiszemitimus táplálkozik; annak az egyháznak, amely mindmáig nem számolt el antiszemitizmusával... És mivel a katolikus egyház a mai Lengyelország egyik legfontosabb kérdése, a zsidókérdés is óhatatlanul az marad. De mást mondok: legyünk optimisták. Tételezzük fel, hogy valóban 25 ezren vagyunk. *25 ezer ember egy 38 milliós nemzetben – és ennyi probléma...?!*

– Amihez most még hozzákapcsolódott a zsidó kárpótlás kérdése is...

– Itt alapvetően két elképzelés ütközik. Az egyik a kárpótlással foglalkozó Nemzetközi Zsidó Bizottság álláspontja, amely abból a teljesen ésszerű megfontolásból indul ki, hogy itt a népesség tíz százaléka zsidó volt, akik közül nagyon kevesen maradtak meg, hiszen többségüket elhurcolták. Azoknak tehát, akik megmaradtak, *vissza kell adni, amijük volt.* És ez szent igaz, aligha lehet ezzel vitatkozni. A másik oldalról viszont a lengyel társadalom egy részében *óriási a félelem attól, hogy a zsidók visszajönnek,* visszaveszik, amijük volt, az addigi birtoklók, például akik az elpusztítottak házaiban élnek, az utcára kerülnek. Mindkét megközelítés irreális... Mi ugyanis nem akarjuk visszavenni mindazt, ami a miénk volt: ez egyrészt fél évszázad után lehetetlen, másrészt igazságtalan is lenne, hiszen nem vagyunk már annyian, mint fél évszázada. Vannak persze olyan vagyontárgyak, amelyek visszakerülhetnek hozzánk, hiszen a személyes kárpótlás – ha megvalósul – független lesz attól, ki milyen származású. Nekünk magunknak kell hát előteremtenünk a működésünkhöz szükséges pénzt. És éppen emiatt nem tágítunk attól, hogy bizonyos dolgokat visszaköveteljünk. Én úgy gondolom, hogyha létezne az egymás iránti bizalomnak valamiféle minimuma, akkor nyugodtan leülhetnénk és összeállíthatnánk azoknak a vagyontárgyaknak a pontos listáját, amit visszakövetelhetünk. *Mindössze annyit, amennyinek az eladásából, bérbeadásából vagy működtetéséből elegendő pénzre tennénk szert az óvodák, iskolák, az idősek otthonainak fenntartásához...* Mert hát azok a zsidók, akik meg akartak gazdagodni, már rég elmentek Lengyelországból. Akik pedig itt maradtak, azokat nem a pénz és a gazdagság érdekli; az érdekli őket, hogy közösségük végre saját lábára állhasson. Erről viszont valóban nem mondunk le. De az is biztos, hogy semmiképp sem az a célunk, hogy a korábbi sebeket – fél évszázad után – újabbak ejtésével gyógyítsuk be.

A lengyelországi helyzet mindig más...

– Ön jól ismeri Közép-Európa múltját és jelenét. Más országokkal összehasonlítva, miben jelölné meg a lengyelországi zsidók sajátos helyzetét?

– A lengyelországi zsidók helyzete mindig más marad, mint Közép-Európa más részein, mert *csak Lengyelországban léteztünk nemzetként.* Nem vallási kisebbség voltunk, nem etnikai kisebbség, nem diszkriminált tömeg – mint Oroszországban –, hanem nemzet. 3,5 millió ember, az nagyobb lélekszám, mint amennyi lakosa némely európai országnak jelenleg van. Ez a 3,5 millió ember a maga intézményeivel, nyelvével, tradícióival, kultúrájával – ez egy nemzet volt. És én azt hiszem, hogy a lengyel társadalom egy része még hosszú ideig úgy tekint majd ránk, mint egy másik nemzetre, amely ugyanazon a földön él...

– Egy 15 ezres „másik nemzet"?

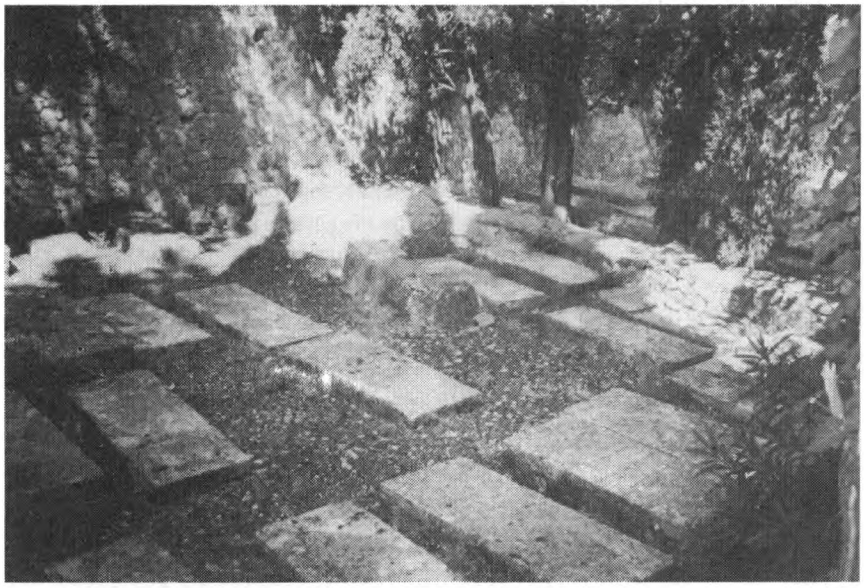
– Volt valamikor egy vizsgálat arról, hogy a lengyelek szerint hány zsidó él Lengyelországban. A legritkább válaszok azok voltak, amikor félmilliónál kevesebbre tették a számunkat. A lengyel társadalom egy részében igen erősen él az a képzet, hogy *a zsidókból borzasztóan sok van,* hogy ezek csak elbújtak, s hogy földalatti mozgalomként szervezkednek Lengyelország ellen... Ezek persze őrültségek, s az őrültségekkel nem lehet vitatkozni – de azért az ilyen őrültségek hatnak még ma is... Én éppen ezért gondolom úgy, hogy a lengyeleknek és zsidóknak jóval nehezebb lesz rendezni viszonyukat, mint mondjuk Magyarországon a magyar–zsidó viszonyt. De van még egy másik tényező is. Amíg ugyanis a zsidó–magyar viszony problémája a nyugat-európai mintára épült – vagyis egy nagy etnikai kisebbség asszimilációjának a problémája volt –, addig a lengyel–zsidó viszony pszichológiai problémája alapvetően azon alapult, hogy egy földön nincs hely két kiválasztott nemzet számára. Ezt a problémát nem lehet racionálisan megvitatni... És ezért *Lengyelország mindig fájdalmasabb lesz számunkra, mint bármely más hely a világon;* és mi mindig nagyobb problémát jelentünk majd a lengyeleknek, mint a magyaroknak vagy a szlovákoknak... Ez tehát időnként zűrzavart és problémákat okoz, de én nem aggódom. Mert ezekben a dinamikus konfliktusokban ugyanakkor oly mértékben gazdagodott ez a két nemzet, annyi mindent merített egymásból kölcsönösen ez a két nép, hogy szerintem mindez kiegyenlíti azokat a veszteségeket, amelyeket elszenvedtünk.

Tálas Péter

ORBÁN GYÖRGYI

Horvátországi és boszniai hétköznapok

A repülő rabbi már a múlté. A volt Jugoszláviában a II. világháború után mindössze 6-7 ezer zsidó maradt a háború előtti 72-73 ezerrel szemben. A maradék zsidóság vallási teendőit a belgrádi székhelyű főrabbi látta el, és ha például szükség volt rá Dubrovnikban vagy Rijekában, akkor repülőgépre ült, elvégezte a feladatát, és visszarepült a fővárosba. Mára ez a helyzet gyökeresen megváltozott, mert Jugoszlávia sincs többé. Az új államok közül Horvátországban mintegy kétezer zsidó él kilenc községben, a második világháború előtt 25 ezren voltak. *Most a legnagyobb a zágrábi közösség,* oda 1300 ember tartozik. Ezenkívül Eszéken, Rijekában, Splitben, Dubrovnikban, Szlavonszki Brodban, Csáktornyán, Viroviticán és Daruváron működik zsidó hitközség.

1991 telén Zágráb egyik régi kerületében, a Palmoticseva utcában találtunk rá izraeli kollégámmal, Yahuda Lahavval együtt a zsidó hitközségre. Akkor teljes hevességgel dúlt a háború. *Nonad Porges,* a horvát zsidóközösség akkori vezetője elmondta, hogy sok zsidó fiatalember, különösen Kelet-Szlavóniában, Eszék körzetében önként jelentkezett katonának. A nyugdíjasok, az egyedülálló öregek, a katonaszülők rendszeres juttatást kaptak. Két évvel ezelőtt egy kiállítás megnyitójára mentem, ismét a Palmoticseva utcába. A belépésnél szigorú biztonsági vizsgálaton kellett túlesni. **Dunja Sprajc,** a zágrábi közösség mostani titkára büszkeséggel és örömmel vitt végig a házon, a földszinttől a legfelső, harmadik emeletig. Lent óvoda működik, 28 gyermekkel. A falakon rajzok, a háború képei gyermekszemmel, játékok, kockák, héber betűkkel. Már ebben a korban elkezdik az ivrit nyelv tanítását. Dunja megmutatta az imaszobát is a frigyszekrénnyel. Zágrábban a nagy zsinagógát 1941-ben, az Ante Pavelics-féle fasiszta bábállam a földig rombolta. Az utóbbi években többször elhangzott olyan ígéret, hogy az állam újra fölépíti a templomot, de pénzhiányra hivatkozva ez ideig az építés elmaradt. Közben

Szarajevó, 1996 (fent), zsidó temető Dubrovnikban (lent)

a fölújított épületben gyülekeztek az emberek, mert Gábor Zoltán magyar származású festőművész képeiből nyitottak tárlatot. Ez a program is rendszeres a házban, csakúgy, mint az irodalmi estek, a koncertek, a vasárnap délelőtti ivrit nyelvtanfolyam és előadás-sorozatok a zsidó vallásról, történelemről – ahogy Dunja mondja, mindig nagy az érdeklődés, mindig megtelik a ház. Naponta nyitva van az ezerkötetes könyvtár. Emellett továbbra sem feledkeznek meg az öregekről, betegekről, önkéntes szociális munkásaik keresik föl és látják el a rászorulókat. Dunja arról is beszámolt, hogy Zágrábban működik a volt Jugoszlávia egyetlen zsidó szociális otthona. A nagy ünnepeken Jeruzsálemből jön rabbi hozzájuk.

*

Különös érdeklődésre tarthat számot a dubrovniki hitközség, amely ugyan mindössze 29 tagot számlál, de ezek az emberek lelkesen őrzik és ápolják hagyományaikat, köztük Közép-Európa harmadik legrégibb zsinagógáját. Az ottani zsidó közösséget szefárdok alapították, akik 1492 után a spanyolországi üldözések elől menekültek. A zsinagóga az egyetlen utcából álló gettóban épült, és az utcát ma is zsidónak, Zsudiovszkának hívják. Megtalálhatók még a városban néhány spanyol alapító leszármazottai, a *Ferrera*, a *Gonzales*, az *Albala* és a *Tolentino* család. Működik a középkori zsinagóga, igaz, csakúgy, mint Zágrábban, itt sincs állandó rabbi, de a nyugalmazott orvos, **Horovicz úr,** a titkár ismeri a szertartásokat, imákat, így az ünnepeken ő az előimádkozó. **Mirjam Ferrera** pedig az egyik legrégibb szefárd család leszármazottja, a motorja, lelke a közösségnek.

1992 őszén mindössze ketten Mirjammal ünnepeltük az új évet. Kazettát vittem magammal, amelyen a Dohány utcai zsinagóga kórusa és Fekete László főkántor énekelt. A kis dubrovniki zsidó közösség nagy része a háború miatt elhagyta a várost, amelyet 1991. december 6-án tíz órán át lőttek földről, vízről, levegőből. Akkor a fallal körülvett óváros házainak kilencven százaléka, köztük a zsinagóga, megsérült. Tíz lakóház kiégett, csak az üszkös kőfalak meredeztek az égnek. Azóta nagyon sokszor jártam Dubrovnikban, a zsinagógát és az összes többi házat, kivéve a teljesen kiégetteket, rendbe hozták. A zsidó közösségnek a középkor óta a gettó utcájában üzletei vannak a mai napig. Ezek bérbeadásából befolyt pénzekből és a nemzetközi zsidó szervezetek adományaiból tartják fönn magukat. Két idős embert és egy hadirokkant fiatalt rendszeresen támogatnak. Tavaly szintén Dubrovnikban ért az újév, akkor már többen ünnepeltünk.

Ami különösen nagy értéke a dubrovniki zsidóságnak, az a temetőjük. A fekvő sírköveken korona látható öt ággal, a nemesség jelvénye, és ezt a sírkövekre is rávésették. De fölvésték a félholdat is az ottomán birodalommal való együttélés hatására. A legrégibb sírok szarkofág formájúak, héber nyelvű feliratokkal.

Dubrovnik megtámadása előtt nem sokkal a zsinagóga nagy értékű kegytárgyait elrejtették, később egy New York-i kiállításra kölcsönadták, de a mai napig sem kapták vissza. Amerikában biztonsági okokra hivatkozva tartják vissza az anyagot. A horvát állam bíróság elé vitte az ügyet.

*

Bosznia-Hercegovinába ugyancsak a középkorban, Spanyolországból érkezett a zsidóság első nagy hulláma. Később, az Osztrák–Magyar Monarchia idején mint mérnökök, orvosok, kereskedők, agrárszakemberek telepedtek le és fektették le az ipar és kereskedelem alapjait. Ezt egy nagyszerű kiállításon is láthatták az érdeklődők a belvárosi zsinagógában, amely zsidó múzeum volt, és a háborúban szintén megsérült. 1991 előtt összesen 18 ezer zsidó élt Bosznia-Hercegovina városaiban, falvaiban – tudom meg **Bobo Kozsemjakintól**, a bosnyák zsidók zágrábi összekötőjétől. Mára ez a szám 1600-ra zsugorodott. A legnagyobb közösség a szarajevói volt. Ott csaknem háromezren éltek, de többségüket, öregeket, gyerekeket, asszonyokat a háború poklából kimenekítették Izraelbe. Mintegy ötszázan maradtak Szarajevóban, többségben férfiak, és ők részt vettek a főváros fegyveres védelmében. Februárban jártam utoljára Szarajevóban. Az utcák napközben megteltek emberekkel, akik azon fáradoztak, hogy a legelemibb, az élethez szükséges dolgokat megszerezzék. Víz időnként csorgott a csapokból, csak azt nem lehetett tudni, hogy mikor. **Elma Szoftics** barátnőm fürdőszobája is tele volt edényekkel, amelyekbe a vizet gyűjtötte, és olyan hideg volt, hogy a vödörben a vízen jéghártya keletkezett. Ő egyébként tolmács, több nyelven beszél, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet szarajevói irodájának alkalmazottja, másrészt rádióamatőr. Az **Ivica Cseresnjes** vezette hitközségben működött a háború legnehezebb hónapjaiban, éveiben a rádióamatőr-központ, amely sokáig az egyetlen összeköttetést jelentette a világgal. Az ostromgyűrűbe zárt városból a rádióamatőrök segítségével küldtek híreket, életjelet családok más városokba, országokba. Elma a háború alatt férjhez ment, és most született gyermeke.

A szerb támadásokban megsérült mind az öt szarajevói zsinagóga és a temetők, köztük a szefárd temető, amely a második legrégibb zsidótemető Európában. A szerbek fölforgatták a sírköveket és beásták magukat aknavetőikkel együtt, onnan lőtték ki áldozataikat. A szarajevói zsidó közösség lelkierejét bizonyítja, hogy a legnagyobb harcok idején is megünnepelték, hogy ötszáz éve érkeztek az első spanyol zsidók Bosznia-Hercegovinába. Szarajevón kívül a második legnagyobb zsidó közösség, 234 ember Tuzlában él, 78 embert számlálnak Mosztárban, ugyanennyit Zenicán. És mintegy nyolcvan zsidó van a szerb ellenőrzés alatt lévő nyugat-boszniai Banja Lukában.

Istentisztelet alatt nem csak az Örökkévalóhoz szólnak

„Orosz" zsidók Berlinben

Átveszik a hitközség irányítását?

A századfordulóhoz hasonlóan a kelet-európai zsidóságnak ismét egyik menekülési célpontja Berlin. 1989 óta négyezren érkeztek a városba. Többségük azonban keveset tud a vallás előírásairól, a hagyományokról – írja a Der Spiegel

A holocaust pusztítását követően szinte semmi nem maradt a gazdag, sokszínű zsidó közösség életéből, amely 1933 előtt rányomta bélyegét a városra, hiszen ott élt a németországi zsidóság mintegy egyharmada (a berlini hitközségeknek mintegy *173 000* tagja volt). 1946-ra már csupán ötezren maradtak: egy részük a táborokból tért vissza, mások kalandos módon bujkáltak valahol.

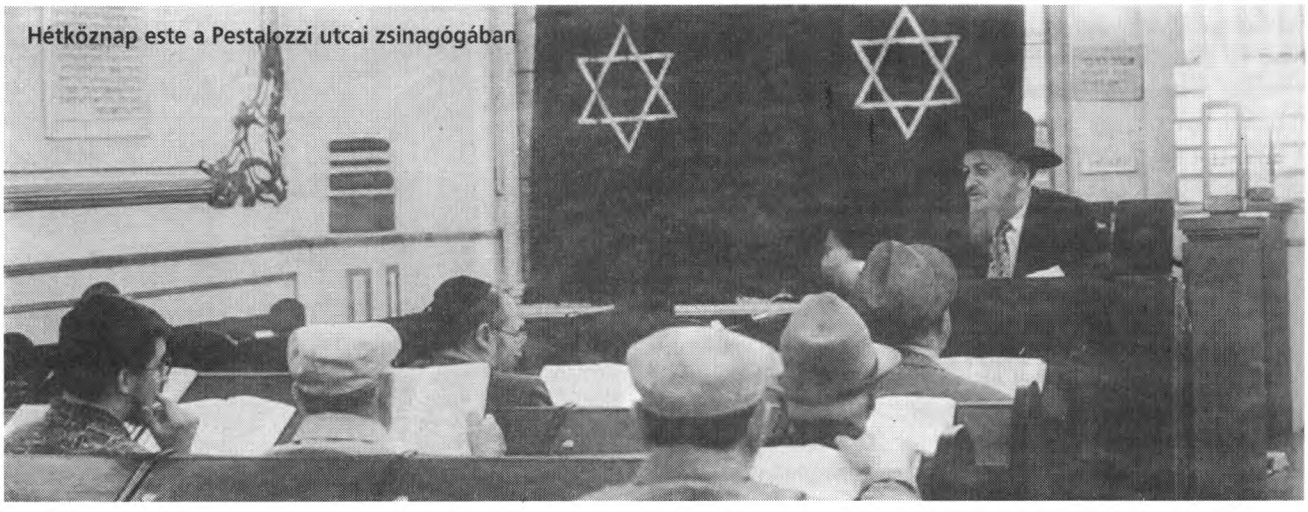
Négy évtizedig szinte alig-alig volt zsidó élet Berlinben. 1989-ben Nyugat-Berlinben hatezer, Kelet-Berlinben 209 tagja volt a hitközségnek. Majd leomlott a fal, eltűnt a vasfüggöny, Berlin pedig ismét a Keletről menekülő zsidók mentsvára lett, éppúgy, mint a századfordulón, amikor a Galíciában és Oroszországban zajló pogromok elől százezrek menekültek a városba, benépesítve az Alexanderplatz mögötti városnegyedet, az úgynevezett *Scheuneviertelt.*

– *1989 óta négyezer új tagja van a hitközségnek, akik valamennyien a volt Szovjetunióból érkeztek* – mondja **Jerzy Kanal,** a *Berlini Zsidó Hitközség* elnöke. – *A zsinagógákat is egyre többen keresik fel, a zsidó művészet és kultúra is mindinkább kibontakozik.* – Ám diplomatikusan nem említi azokat a gondokat, problémákat, amelyek a hitközséget megosztják.

A Szovjetunióból érkezett zsidók és a korábban, az 1970-es években áttelepült bevándorlók együttesen a berlini zsidó közösség *kétharmadát* teszik ki. Az orosz már-már kiszorítja a németet, és az „őslakos" berlini zsidók gyanakodva figyelik Keletről beáramló, szegényebb hittestvéreiket.

Az újonnan érkezettek némelyike ropogós, friss papírokkal bizonyítja zsidó származását. De **Irene Rungé**t, a város keleti felében működő *Zsidó Kulturális Egyesület* tagját nem egykönnyen tévesztik meg: – Ilyen iratokat bárki szerezhet nyolcezer dollárért.

A berlini őslakosok nem jó szemmel nézik a keleti zsidókat. – *Minden jó nekik, csak ingyen legyen* – morognak egymás között. – *A zsinagógába ugyan be sem teszik a lábukat, de ha a hitközség ingyenbüfét nyit, már mind ott tip-*

Hétköznap este a Pestalozzi utcai zsinagógában

A Szombat MELLÉKLETE: *Közép Európa: zsidók helyben és vándorúton*

„Légy te nekem szentelve e gyűrűvel, Mózes és Izrael törvényei szerint..." Bevándorlók a hüppe alatt

ródik. Pedig az export-import biznisszel egy rakás pénzt keresnek.

Ernst Stein rabbi, aki a háborút gyerekként, Sanghajban vészelte át, majd visszatért Berlinbe, sajnálkozva veszi tudomásul, hogy a *„bevándorlók kilencven százalékának halvány fogalma sincs a zsidóságról";* Oroszországban nem gyakorolhatták szabadon vallásukat, s ezért aligha meglepő, hogy a péntek este kezdődő sábesz alig-alig jelent valamit számukra. Ezen a hétről hétre visszatérő ünnepnapon sokan csak smúzolni járnak a zsinagógába. A Pestalozzistrassén lévő zsinagóga görög kántorja, az Auschwitzot is megjárt **Estrongo Nachama** kénytelen újra és újra csendre inteni őket – már ha a keletről jött zsidók egyáltalán felkeresik a zsinagógát.

Az őshonos és az újonnan jött zsidók közötti ellenségeskedés és viszály lényeges változásokat idézhet elő a hitközség vezetőségében. Egyre többször lehet hallani, hogy a következő választásokon a *„jövevények"* már saját listával indulnak, és számbeli fölényüket tekintve, *könnyen átvehetik a hitközség irányítását.*

Hannoverben ez év nyarán már lezajlott egy hasonló hatalmi harc. Az ottani hitközség a választások előtt kerek perec elzárkózott új orosz tagok felvételétől, s így az orosz zsidók jelöltjei nem jutottak semmiféle tisztséghez.

Ám az érem másik oldala, hogy az orosz zsidók *élettel töltenek meg egy olyan közösséget, amely nélkülük szinte csak aggastyánokból állna.* Berlinben található a legelevenebb, a legélénkebb zsidó közösség. Az Oranienburg-strassén izraeli étterem és kóser kávézó várja a vendégeket, a Scheunenviertelben zsidó galéria nyílt, a Hackeschen Hof színházban pedig az Ukrajnából áttelepült **Mark Aizikovits** klezmer zenével szórakoztatja a nagyérdeműt.

Irene Runge tisztában van azokkal a nehézségekkel, amelyekkel a bevándorlóknak meg kell küzdeniük, s a kulturális egyesület egyik célja a bevándorlók integrálódásának elősegítése. – *Sok orosz zsidó azonban azt hiszi, arra vár, hogy majd a kormány mindent elintéz helyettük. Jó lakást akarnak, lehetőleg a város nyugati felében, jó munkát, és minimum kétezer márkás fizetést. Sokan szinte észre sem veszik, hogy a kivándorlás hajótöröttjeivé váltak. A jó szakmával rendelkezők: újságírók, írók, orvosok, közgazdászok hamar elhelyezkedtek. De ugyan kinek van szüksége egy mérnökre Nyizsnyij Novgorodból?* – teszi fel a költői kérdést.

A Hakeschen Hof színházban **Joszif Gofenberg,** az ukrajnai Csernovciból érkezett zenész és bábjátékos műsorát hárman nézik. 1990 novemberében érezett, s négy nappal később már koncertet adott a hitközség épületében. Gofenberg zsidó-német családból származik, s ezért jól beszéli a németet. – *Szerencsénk volt. Azonnal kaptunk lakást, ennivalót. Szociális segélyből éltünk.* – Szinte azonnal nekilátott a színház megszervezésének, jiddis dalokat írt, jelenleg egy regényen és egy forgatókönyvön dolgozik, közben alkalmi munkákból tartja fenn magát.

A színházban rajta kívül mások is fellépnek: **Inna Szlavszkaja** Birobidzsánból, **Alla Bodych** pedig Kijevből érkezett. – *Kijevben nehéz volt az élet. Az emberek bűnbakot kerestek, és a zsidókat hibáztatták. Megeszitek előlünk azt a keveset, ami még maradt, egyre csak ezt hajtogatták. Féltem zsidóként ott maradni.*

A berlini zsidó közösségnek saját óvodája van, ahol az apróságok megismerkednek a vallással (péntekenként megünneplik a sábeszt), megtanulják az imákat, és kifestőkönyvükben nem Donald kacsát színeznek, hanem az Egyiptomot sújtó tíz csapás jeleneteit. Vagyis Berlin legifjabb zsidóinak, legalábbis mire felnőnek, talán már nem lesznek identitásproblémáik. A városban van általános és középiskola, s a hitközség nyári táborokat szervez a fiataloknak.

Az élet azért korántsem rózsás. A berlini zsinagógák előtt géppisztolyos rendőrök állnak éppúgy, mint a többi zsidó létesítmény, intézmény előtt: egyaránt tartanak az arab terroristák és a német neonácik támadásaitól. E félelem jegyében távolította el a cégtáblát Berlin egyik kóser élelmiszerboltjának tulajdonosa az üzlet homlokzatáról. A hitközség vezetői rendszeresen kapnak fenyegető leveleket. Ám ennek ellenére úgy érzik, hogy lassan-lassan visszatér az élet a berlini közösségbe, még akkor is, ha sohasem lesz olyan, mint hajdanán.

Seleanu Magdaléna fordítása

Rendőrségi védelem – mint a többi zsidó intézmény előtt – az Oranienburger utcai zsinagógánál

„A mi kezünk nem ontott vért?"

Nemzetközi sajtószemle a Rabin-gyilkosság utáni két hétből

„Izrael számára minden út fájdalmas lesz. De a béke útja mégis jobb, mint a háborúé."

(Jichak Rabin utolsó beszédéből)

Amir katonaéveit a hadsereg egyik elit egységében töltötte. A Jewish Agency később Oroszországba küldte őt, ahol az Izraelbe kivándorolni kívánó zsidókat héber nyelvre tanította. A nyelvezet, amelyet beszélt, a katonai zsargonnak és a Talmudnak a környezetére jellemző keveréke volt.

(Amos Elon: Die Dämonen des Judentums. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1995. november 22.)

A Bar Ilan egyetemen **Jigal Amirt** nyugodt, de befolyásolhatatlan diáknak ismerték, aki ragyogó memóriával rendelkezett... „A tanuláson kívül semmi másról nem beszélt" – mesélte tanára, **Mose Raziel** rabbi. Kívülről idézett részleteket a Gemárából. Ragyogó diák volt... Társai szerint egyik tanárával vad vitába bonyolódott. Valahányszor a tanár mondott valamit, aminek a leghalványabb köze volt demokráciához, emberi jogokhoz, Amir majd a torkának esett.

(Elie Kaufner: Academic fault line. Jerusalem Post, 1995. november 25.)

Amir pontosan az volt, akitől az izraeli titkosszolgálat a legjobban félt: egy ismeretlen személy, akit elragadott az utca dühödt kormányellenes, Rabin-ellenes retorikája. A szürke tömegből jött és eljutott a gyilkosságig...

(Peter Hirschberg: Anonymous Assasin. Jerusalem Report, 1995. november 30.)

„Ezek remek fiúk voltak – mondja **Tova Lichtenstein** pszichológiaprofesszor Amirról és letartóztatott bűntársairól. – A legjobb iskolákba jártak. Nem voltak akárkik. Hol rontottuk el? Ki tanította nekik azt, hogy Izrael földje minden?"

„A Hatnapos háború olyan volt számunkra, mint egy csoda – mondja **Raziel rabbi,** a Bar-Ilan egyetem jesivájának vezetője. – Néhány óra alatt megsemmisült az egyiptomi légierő, néhány nap alatt Izrael egész földje a mi kezünkbe került. Ez nem volt józan ésszel fölfogható, úgy tűnt, Isten ujja ez, a megváltás kezdete. Ma már beismerem, naivak voltunk. Föl sem merült, hogy mi van, ha tévedünk? Mi van, ha a történelem más útra vezet? Azt gondoltuk, nekünk megadatott, a prófétaság ajándéka. Néhányan még ma is ezt hiszik. És néhányan, akik Isten kezét vélték látni a történelemben, most végleg magukra maradtak a történelemmel, Isten nélkül."

„A hit hatalmasat roppant. Szörnyű spirituális kétségbeesés következett. Jigal Amirt ez a kétségbeesés vezette. Egy utolsó kísérlet, hogy megóvja hitét megállítván a történelem menetét."

(Hillel Halkin: Bar-Ilan Campus Ponders How it Produced a Killer. Forward, 1995. november 17.)

A gyilkosság előtt sokat beszéltem izraeli zsidókkal és arabokkal, Knesszettagokkal, politikai elemzőkkel, akadémikusokkal, szociális munkásokkal és üzletemberekkel. Egyet sem találtam, aki igazat adott volna nekem, midőn aggódtam, hogy a nemzet megosztottsága súlyosabb, mint az elmúlt három évtizedben bármikor.

(Bernard Bellush: Angry Protesters. Forward, 1995. november 10.)

A gyilkosság után a baloldal a jobboldali pártokat vádolta, mondván: a katasztrófát ők is elősegítették a kormány elleni verbális agressziójukkal („Rabin gyilkos, Rabin áruló"), amit csak a miniszterelnök halála után fogtak vissza. A Likud-vezetők viszont azt hangsúlyozták, hogy ezt az erőszakos stílust a baloldal honosította meg a politikai viták-ban a libanoni háború idején. A Szabra és Satila menekülttábo-rokban elkövetett mészárlások után Begin akkori miniszterelnö-köt és Saron hadügyminisztert nevezték gyilkosnak. Erre a baloldal: „Ez igaz, de mi nem gyilkoltunk! Izraelben a golyók mindig jobbról balra repülnek."

(Amos Elon: id. cikk)

Amikor értesültek Rabin haláláról, a radikális rabbik lázasan kezdték hangoztatni, hogy Amir aberrált, háborodott. Lehet, hogy így van, de nem őrültebb, mint ők. Izraelben – és egyre nagyobb arányban az USA-ban is – az ortodox zsidóság mintha társadalmilag felelőtlen egyének kezébe menne át. Tiszteletre méltó rabbik átkokat mondanak ki az ellenségeikre; ismert talmud-tudósok hívják fel híveiket, hogy küzdjenek életre-halálra az izraeli hadsereg ellen; a tömeggyilkos **Baruch Goldstein** sírja pedig szent hellyé vált.

(Zeév Hafec: A nice Jewish Boy. Jerusalem Report, 1995. november 30.)

Aaron Soloveitchik, az ortodox zsidóság egyik legnagyobb tiszteletnek örvendő bölcse önvádtól is gyötörve nyil-

vánosan kárhoztatta a rabbinikus establishmentet, kijelentvén az Ortodox Egyesület gyűlésén: „Nem mondhatjuk, hogy a mi kezünk nem ontott vért."

Avi Shafran, az Agudath Jiszraél szóvivője viszont azt mondta, hogy miközben tiszteli Soloveitchik rabbit, nem látja szükségét a közösségi bűnbánatnak. „Én is szeretném a mellemet verve kiáltani, hogy az én hibám volt, de nem hiszem, hogy az egész ortodoxiát kéne vádolni azért, amit annak egy töredéke követett el."

(We Can't Say We Don't Have Blood on Our Hands. Forward, 1995. november 10.)

Könnyű a gyilkosságért minden felelősséget a szélsőséges nacionalista csoportok gátlástalan retorikájára hárítani, amit az ellenzék balga módon csöndben eltűrt... Ha majd azonban a gyász ideje elmúlik, fel kell tennünk a kérdést: vajon Rabin és kormánya nem volt felelős a mérgezett légkörért, amely Jigal Amirt „kitermelte". Tette ezt azzal, hogy megvetően lekezelte a telepeseket és az ő ideológiai megfontolásaikat, egyáltalán nem aggasztotta 1992-es választási igéreteinek be nem tartása, hogy Izrael számára sorsdöntő lépéseit nagyon ingatag parlamenti többség támogatásával hozta meg... Nem utasíthat el minden felelősséget azért a frusztrációért, a becsapottság érzéséért, ami a nemzet jó részét áthatotta.

(Hillel Halkin: Israelis Begin Asking Hard Questions. Forward, 1995. november 10.)

„Tudni akarod egészen tömören, hogy mit gondolunk? – kérdi egy Fatah-tisztségviselő Ramallahban. – Múlt héten Rabin megölette Fathi Shikakit.[1] Most egy izraeli megölte őt. Nesztek nektek, izraeliek."

Ramallah számos negyedében kétségkívül bizonyos elégtételt jelent Rabin halála. De a város nyugodt, visszafogott. „Rabinnak nem kellett volna meghalni – mondja egy falafelárus. – Itt senki sem táncol az utcákon. Ez nem Gáza."

(Isabel Kershner: That's Israelis for you. Jerusalem Report, 1995. november 30.)

1 Fathi Shikaki a Hamasz terrorszervezet egyik kulcsfigurája volt, akit október végén lőttek le Málta szigetén. A média az izraeli titkosszolgálatot gyanítja az eset mögött.

Valami volt a levegőben...

1994 tavaszán három hónapig ösztöndíjasként Jeruzsálemben téblábóltam. Meglehetősen zavaros időszakban voltam kinn, ha ennek a kifejezésnek Izrael esetében még van bármilyen értelme.

Mivel időm jó részét a „szent város"-ban, ebben a túlságosan is tömény helyen töltöttem, akaratlanul is szemtanúja lettem a forrongásnak, a csontokig ható idegesség és bizalmatlanság számtalan megnyilvánulásának, vallásosok és nem vallásosok, szefárdok és askenáziak, arabok és zsidók egymás mellett élésének és nem élésének.

A legnagyobb élmény azonban a mimúnán ért. A mimúna Pészach végén zajlik Izraelben s ez az észak-afrikai zsidóság hagyományos ünnepe, melyet minden politikai párt, de főleg a jobboldali Likud megszáll és megpróbál ebből szavazatokat kicsiholni. Az események a Kneszet előtti parkban zajlanak, reggeltől estéig.

A mimúna sajátos ünnep, vurstli és show, folklórfesztivál és erődemonstráció. Van karikadobálás, céllövölde, lacikonyha és isteni marokkói zene. Aki ismeri a Magreb-országokból származó zsidók hagyományosan arabellenes hozzáállását, annak számára világos volt, hogy mely szónokok fognak jól és melyek fognak rosszul szerepelni ezen az ünnepen. A „rossz fiúk" sorában előkelő helyet foglalt el a szintén marokkói származású, mindazonáltal munkapárti miniszter, Ben-Eliezer, aki magáról azt is elmondta, hogy *„gám áni márokáj"* („én is marokkói vagyok"), mire a mellettem álló köpcös és kipás családapa gyerekét a válláról levéve többszázadmagával üvöltötte, hogy *„átá lo márokáj, átá bogéd"* (nem vagy marokkói, áruló vagy!).

A demonstráció általános jelszavai közé tartozott még a *„táhzor"* (magyarul leginkább a „húzz az anyádba" kifejezéssel lehetne fordítani), főleg a munkapárti szónokoknak címezve. Beszédet mondott a köztársasági elnök, Ezer Weizmann is, akit szintén lehazaárultak, s amíg a béketárgyalásokról vitatkozott az emberekkel, páran – a biztonsági emberek nagy örömére – ökölcsel verték a kocsiját.

Az első pillanatra ártatlan mediterrán stíl mögött azonban az izraeli társadalom politikai megosztottsága, a szefárd tömegek máig meglévő kisebbrendűségi érzése és az ezt kihasználó politikai erők húzódnak meg, amelyek már akkor sem tűntek olyan mulatságosnak.

A mimúnán nagy sikert aratott Benjamin (Bibi) Netanjahu, a Likud vezére, aki megmondta, hogy *hol laknak az igazi zsidók: Jeruzsálemben.* Aki egy kicsit is ismeri Izrael demográfiai térképét, az jól tudja, hogy ez mit jelent: askenáziellenes, rasszista uszítást, melynek célja a minél több voks megszerzése. (Az askenázi zsidók inkább Haifán és Tel-Avivban laknak – *a szerk.*)

Mielőtt bárki azzal vádolna, hogy szfárádi problémára akarom leszűkíteni a verbális és nem verbális politikai erőszak izraeli térhódítását, meg kell, hogy mondjam, a gond globális, s az országot kívülről és belülről feszítő politikai és társadalmi problémákban keresendő. Az askenázi Baruch Goldstein, a hebroni hentes és mészáros is megtette a magáét.

Az erőszak színtere például a televízió, ahol vitaműsorok címén különféle politikusok őrjöngéseivel szórakoztatják a nagyérdeműt. Híradó után ezek a műsorok fárasztják tovább a merényletek látványába belefásult átlag izraeli idegeit. A tévémoderátor legtöbbször valamely európai származású, liberális újságíró (pl. Tomi Lapid), aki az isteni igazság birtoklásának tudatában üvölti túl partnerét és vonja le a végső következtetést. A lényeg az, hogy aki beszél, az kifejezi magát, s ezért mindig igaza van. S a vélemény- és sajtószabadság elve mindent szentesít.

Az világosan látszott, hogy a különféle szélsőséges vélemények – szinte naponkénti – megjelenítése maga is a légkör hiszterizálódásához vezetett.

Az utca, sőt az úttest is sokszor az agresszió színtere. A mediterrán térben, az utcán, a buszon, a cafében, szóval ott, ahol az élet zajlik, felcsapnak az indulatok, üvöltözések hallatszanak, s olykor-olykor pofonok is elcsattannak.

1994 áprilisát írjuk, cirka másfél évvel vagyunk 1995 novembere előtt...

Novák Attila

HÍREK

1995 NÉHÁNY ADATA Az Izraeli Központi Statisztikai Hivatal jelzései szerint 1995-ben a gazdaság 6,8 százalékkal növekedett, míg az egy főre jutó fogyasztás 4 százalékkal emelkedett. Az infláció 8,6 százalékos volt, szemben az 1994-es 12 százalékkal. A havi átlagbér 1500 (!) dollárra emelkedett. A külkereskedelmi mérleg azonban romlott: a két év előtti 7,9 milliárd dollárral szemben közel tízmilliárd hiányt mutat. (A tízmilliárd megfelel Izrael évi külföldi kölcsönének, illetve segélyének, ami a nemzeti össztermelés 7 százaléka.)

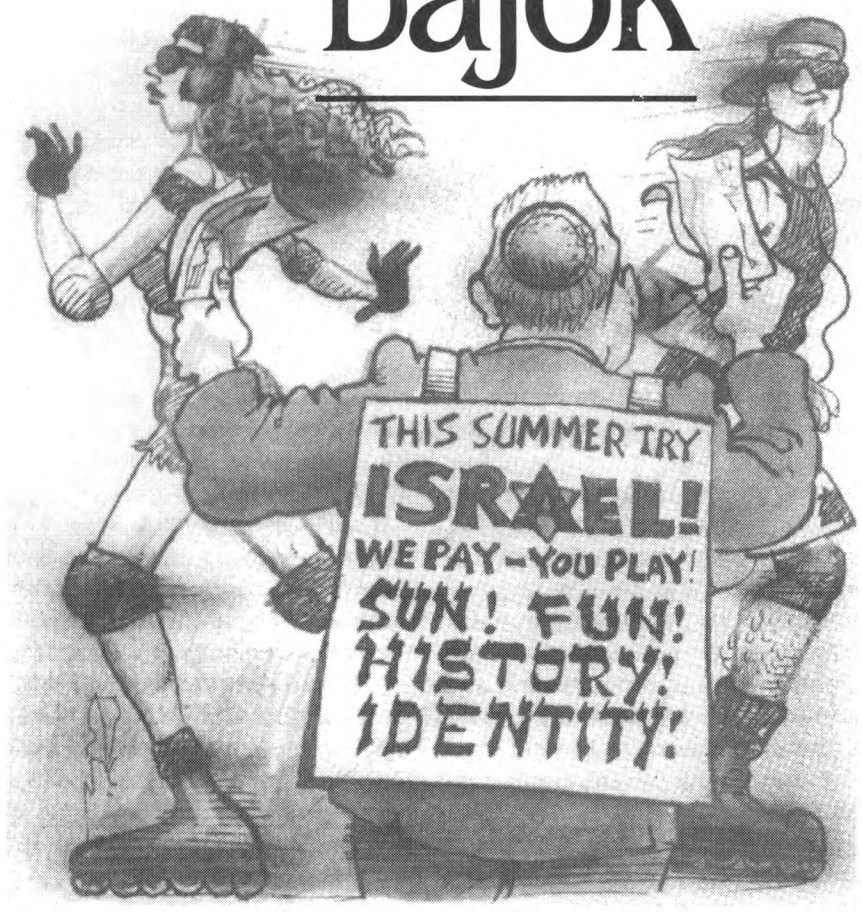
A Szovjetunióból 1990-ben indult kivándorlás során onnan, illetve a FÁK országaiból érkezett olék száma elérte a hatszázezret.

Ugyancsak múlt évi adat, hogy az országban tízezer lakosra 135 kutató és fejlesztőmérnök jut, míg az USA-ban 70, Japánban 65, Németországban 48, Angliában 28. Kutatásra és fejlesztésre a nemzeti jövedelem három százalékát fordítják, ami ugyancsak magasabb a hét legfejlettebb ország e célokat szolgáló kiadásainál. 1995 első kilenc hónapjában 826 millió dollár külföldi tőkét ruháztak be Izraelben, míg 1994 hasonló időszakában csak 332 milliót.

AZ ÜZLETI ÉLET A LEGNÉPSZERŰBB Izraelben a pályaválasztók számára – ez derül ki a *Hadassah* pályaválasztási tanácsadó intézet éves felméréséből. Az adatok szerint ezután a média világa következik, majd sorban a formatervezés, a jog, a közgazdaságtan és számvitel, a számítástechnika, a pszichológia, a mérnöki pálya és az idegenforgalom.

KÉT ÉS FÉL MILLIÓ OLÉ Az állam megalakulása óta ennyien választották hazájuknak Izraelt. 59 százalékuk Európából, 19 százalékuk Afrikából, 15 százalékuk Ázsiából, 7 százalékuk az amerikai kontinensről és Óceániából érkezett. A legnagyobb tömegeket kibocsátó országok: a Szovjetunió, majd a helyébe lépő FÁK 800 ezer, az észak-afrikai arab (Magreb) államok 345 ezer, Románia 273 ezer, Lengyelország 172 ezer, Irak 130 ezer fővel.

Posztcionista bajok

„Töltse a nyarat Izraelben! Mi fizetjük, te szórakozol! Nyaralás, móka, történelem, identitás!" Az „Izrael-élmény"

A cionista ideológia „végrehajtó szerve", a diaszpórában élő zsidók bevándorlását intéző *Jewish Agency* (nálunk ismertebb nevén *Szochnut*) válságos korszakot él át. Mint a *Szombat* 1995. októberi számában beszámoltunk róla, a szervezet új elnöke, **Avraham Burg** a bevándorlásra való csekély hajlandósággal szembenézve új filozófiát szorgalmazott: *az alija mindenáron való erőltetése helyett fordítsunk több energiát a zsidóság diaszpórában való megtartására* – javasolta. A hagyományos cionizmus harcosainak szemében eretnek nézeteit illetve az ennek fedezésére benyújtott költségvetést a szervezet közgyűlése nem támogatta. Burg azóta újabb veszteséget kénytelen elkönyvelni: a szervezet egyik legfontosabb programját, az *ifjúsági aliját* átvette a kormány. A programot – amelynek keretében külföldi zsidó fiatalok Izraelben végezhették tanulmányaikat az állampolgárság és az azzal járó összes kedvezmény birtokában – a Szochnut nem tudta saját forrásaiból finanszírozni, a kormány pedig csak a fent leírt adminisztratív változtatás árán volt erre hajlandó. A program keretében Izraelben tanuló 15 ezer külföldi diák nem fogja megérezni a változást – ígérik a kormányhivatalok. Háttérinformációk szerint az átvétel legfőbb szorgalmazója **Jehiél Leket,** az ifjúsági alijaosztály vezetője, a Szochnut korábbi elnöke volt, aki a választás során Burgtól vereséget szenvedett. Ő a hagyományos cionista

felfogás letéteményese. A Szochnut nagyrészt a diaszpóra-zsidóság (elsősorban természetesen az amerikai zsidók) pénzéből tartja fenn magát, ezért itt erősebb a diaszpóra-szellem befolyása is. 1994-ben a szervezet *201 millió dollár* támogatást kapott Amerikából. Ez 30 millióval kevesebb, mint egy évvel korábban és nem véletlenül. A diaszpóra legitimációjának megerősödése következtében az amerikai zsidók adományaiknak már csak 40 százalékát küldik Izraelbe a tíz évvel ezelőtti 60 százalék helyett. Erre késztetik őket saját növekvő gondjaik is: az erősödő asszimiláció és az állami szociális támogatások megnyirbálása.

Avraham Burg most a szükségből erényt csinálva „profiltisztításként" igyekszik értelmezni szervezetének zsugorítását: a Szochnut az alijával kapcsolatos közvetlen tevékenységekért lesz felelős, míg az izraeli kormány a társadalomba való beilleszkedés hosszú távú problémáit kezeli majd. A sorok összébb zárásával Burg így remél nagyobb mozgásszabadságot tervei megvalósításához. Ehhez azonban minden korábbinál nagyobb szüksége lesz a külföldi zsidóság támogatására, mivel az izraeli establishment köreiben eretnek elvei miatt a perifériára sodródott. Az elkövetkező öt évben a „beígért" pénzeken túl *plusz 230 millió dollárra* tartana igényt. Az ifjúsági alija elvesztésével azonban az adakozók szemében – akik nagy szervezetek helyett amúgy is szívesebben támogatnak konkrét projekteket – egyik legvonzóbb programjától „szabadult meg".

*

Az amerikai zsidóság körében mutatkozó egyre erőteljesebb asszimiláció ellenszereként találta ki a Jewish Agency az *Israel Experience* fogalmát. *„Vigyük a zsidó fiatalokat életük legfogékonyabb korszakában, 14–19 évesen Izraelbe; töltsenek ott a mi költségünkön egy nyarat, ismerjék meg a zsidóság múltját, eleik gazdag hagyományát, a modern Izrael dinamizmusát, egy erős közösség szilárd értékrendjét – és az identitás pislákoló szikrája erős lángra lobban."* Ezen elv gyakorlati megvalósításának első tapasztalatait összegezhették az illetékesek az első esztendő végének közeledtével.

Az eredmények egyértelműen negatívak. Annak ellenére, hogy csak a program népszerűsítésére egymillió dollárt költöttek, a zsidó közösségek mindenhonnan ugyanazt a visszajelzést adták: a szinte ingyenes program nem kelendő. 1995 végéig várhatóan 4500 amerikai zsidó fiatal utaztatásával lehet számolni, ami még kevesebb, mint egy évvel ezelőtt. (A szervezők évi 50 ezer fiatal utaztatásával számoltak, hogy ekképpen – valamivel több, mint egy évtized alatt – az amerikai zsidó fiatalság egésze átessen az izraeli élményen.)

Az okok sokfélék. Gyerekekről lévén szó, nyilván szerepet játszik a szülők aggodalma is: *Izrael veszélyes hely.* A kudarc mélyén azonban a közöny fedezhető fel – magyarázza az egyik szervező –, a családokat nem igazán érdekli Izrael. Az asszimiláció már annyira előrehaladott, hogy az emberek nem kívánják bevenni az asszimilációellenes gyógyszert.

Egyedül újsághirdetések révén nem lehet közel kerülni a zsidó családokhoz – érvelnek most egyes szakértők –, sokkal komplexebb módszerek kellenek. Népszerűek például az egyetemista diákság számára kialakított konkrét tanulmányi programok. Ezek sokkal komolyabb és egyéni igények szerint alakított programok, amelyek személyes kapcsolatokon keresztül alakulnak ki, nem a „Szórakozz és fedezd fel magad!" propaganda hatására.

„A kamaszokat még nagyon lefoglalja a fogyasztói társadalom élvezete – mondja **Howard Weisband,** a Jewish Agency munkatársa. – *Még ha el is utaznak Izraelbe, jobban érdekli őket a tengerparti szörfözés, mint Jeruzsálem. Próbálkozzunk inkább a huszonévesekkel, akikben már fölébredt a spiritualitás iránti vágy."*

Ne általános propagandakampánnyal kísérletezzünk – folytatja Weisband –, hanem felkészült nevelők segítségével keressük a kapcsolatot a kisközösségekkel. A személyes beszélgetés mindig hatékonyabb, mint egy hirdetés a New York Times-ban.

A működő közösségekre összpontosító propaganda feltétlenül hasznos dolognak látszik. Csak éppen az a veszély fenyeget, hogy ily módon ismét a közösséghez egyébként is kötődő embereket érik el, az asszimiláció felé haladók viszont „kimaradnak a szórásból".

HÍREK

A TELEPESEK NEM TESZNEK MEG MINDENT BIZTONSÁGUKÉRT Ezt közölte a Nyugati Part izraeli erőinek parancsnoka a hadsereg rádiójában december elején. „Aki úgy dönt, hogy a területeken akar élni, az megértheti: nem állíthatunk katonát minden négyzetméterre. A területek zsidó lakosai tartózkodjanak településeiken belül, őrizzék azokat gondosabban és viseljenek fegyvert. Sajnos, úgy látjuk, mindez még nem tudatosult kellőképpen." Mindamellett hozzátette azt is, hogy a hadsereg teljes felelősséget vállal a zsidó települések biztonságáért azután is, hogy kivonul a területek nagy részéről.

JICHAK RABIN-ALAPÍTVÁNY A meggyilkolt miniszterelnök emlékének őrzésére az Izraeli Telefontársaság ötszázezer dolláros alaptőkével alapítványt hozott létre.

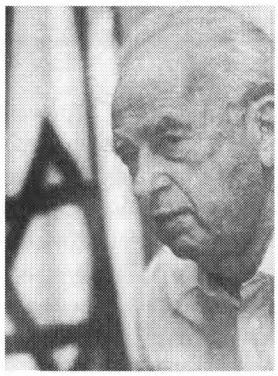
FEKETE BŐRŰ RABBIK Még Etiópiában született, de már izraeli jesivákban nevelkedett tizenhárom fiatalt avattak rabbivá Jeruzsálemben. A szülőföldjükről kimentett *fálásák* számára zsinagógákat is építenek, ahol amhara nyelven prédikálnak és a szertartások néhány Etiópiában gyakorolt sajátosságát is megőrzik.

RÉGÉSZETI BIZONYÍTÉK A MAKKABEUSOK LÉTEZÉSÉRE Noha a Hasmoneus család által vezetett – ismertebb nevén makkabeus – szabadságharc tényét (amelyről olvashatunk a makkabeusok apokrifnak minősített könyveiben, a Talmudban és Flavius Josephus műveiben), annak történeti mivoltát senki nem vitatta, konkrét tárgyi bizonyíték róla most első ízben került elő. A Jeruzsálem környéki útépítések során véletlenül bukkantak egy 23 holttestet rejtő temetkezési helyre, ahol az egyik sírkamrában a „Hasmoneus" szó héber megfelelőjének töredékét fedezték fel, korabeli írással írva. A sírkamrákban, amelyekbe valószínűleg az i. e. I. század és az i. sz. I. század között sok nemzedéken át temetkezett egy család, a Hasmoneus család előnevei közül többet is megtaláltak (Sára, Eleázár, Eliézer, Simon), többségüket görög, egyet pedig héber betűkkel írva.

„Din Moszér"

A rabbik és Rabin

Három ciszjordániai rabbi közel egy évvel ezelőtt felszólította Izrael két főrabbiját és negyven tekintélyes rabbitársát, hogy békepolitikája miatt mondjanak ki halálos ítéletet Jichak Rabin izraeli miniszterelnökre – idézte az AFP hírügynökség a Haarec című független izraeli napilapot

Az áldozat...

...és gyilkosa

A Hebron melletti kolónia, Kirjat Arba rabbija, **Dov Lior,** a kedumimi rabbi, **Daniel Silo** és **Eliezer Melamed,** a zsidó kolóniák bizottságának titkára levelükben azt sürgették, hogy a kormányfő essen a *„Din Moszér"* hatálya alá. A „Din Moszér" olyan ősi és a rabbik többsége által elavultnak tekintett rabbinikus határozat, amely feljogosít arra, hogy megöljenek bárkit, aki szándékosan és tudatosan veszedelembe sodorja a zsidókat azzal, hogy egy idegen népnek szolgáltatja ki a zsidó nép javait és a róla szóló információkat. A levelet Izrael két főrabbijának, továbbá a SASZ, illetve Degel Hatóra vallási (a szefárd, illetve az askenázi ultraortodox) pártok bölcseinek tanácsához, valamint a judaizmus egyik legnagyobb szellemi tekintélyének tartott **Eliezer Schach** rabbinak küldték el – írta a *Haarec.*

A levél a palesztin fundamentalisták által végrehajtott robbantásos merényletsorozat nyomán született. *„A rossz izraeli kormányzat és vezetője, aki a terroristákat felfegyverzi, vajon a halacha (a zsidó vallási hagyomány) szerint tekinthető-e cinkosnak a gyilkosságokban, figyelmeztetni kell-e őt – és ha továbbra is fenyegeti a zsidó lakosokat (telepeseket) Júdea-Szamáriában (Ciszjordániában), valamint a Gáza-övezetben – akkor Izrael bármely zsidó polgára cselekedhet-e a Din Moszér alapján, hogy igazságot szolgáltasson?"* – tették fel a kérdést. Melamed rabbi szerint a kérdésre csak homályos válaszokat kaptak.

Jichak Rabin gyilkosa, Jigal Amir, aki egy cionista vallási mozgalomhoz tartozónak vallja magát, azzal igazolja tettét, hogy Rabin ki akarta árusítani „Erec Izraelt", azaz a bibliai határok közötti Nagy-Izraelt.

A pusztítás angyalai

A világ közvéleményét mélyen megdöbbentette az izraeli miniszterelnök meggyilkolásának híre. Számunkra, zsidók számára különösen szégyenteljes az a tény, hogy a Rabin életét kioltó lövéseket egy hercli-jai zsidó fiatal, Jigal Amir adta le a Nobel-békedíjas politikusra.

Az emberi élet szentségének és sérthetetlenségének eszméje cáfolhatatlan prioritással jelentkezik a Szentírásban. A Tízparancsolat *„Ne ölj!"* tiltása **(II. Mózes 20,13; V. Mózes 5,17)** egyértelmű. Noé hetiszakaszában ezt olvashatjuk: *„Aki ember vérét ontja, ember által ontassék annak vére, mert Isten képére alkotta az embert."* **(I. Mózes 9,6)** Aki más életét elrabolja, az Örökkévaló ellen követ el bűnt.

A gyilkos és szélsőséges „vallásos" eszmejének nyílt támogatói szintén a Tóra s a zsidó vallástörvény egyes kitételeit hozzák fel igazuk bizonyítására. Rabint vallási eretnekséggel, Isten-tagadással vádolták, akire így érvényesek az alábbiak: *„Ama próféta pedig... ölessék meg, mert elpártolást beszélt az Örökkévaló, a ti Istenetek ellen..."* **(V. Mózes 13,6)**

Rabinra vonatkozóan többen használták a *„redifut"* fogalmát, mely szerint aki egy zsidó életét veszélyezteti, az *„üldözőnek"* számít, és szabad megölni őt, hogy az üldözöttet megmentsék **(Sulchán Áruch, Hosen Mispát 425,1).**

Majmonidesz törvénykönyvében ez áll: *„Tilos kiszolgáltatni valakit egy bálványimádónak, akár életéről, akár vagyonáról van szó."* A **RÁMBÁM** szerint, ha valaki mégis így cselekszik, vagy akár csak szóban előrevetíti ez irányú tettét: *„Szabad megölni az árulót minden helyen, még ezen időkben is, amikor nincs halálbüntetés."* **(Rambam, Hilchot chovel umázik 8,9)**

A fent idézetteket hangoztató rabbik és írástudók – a csorbíthatatlan Erec Jiszráél szentségének mítoszát hirdetve – Izrael népének sértetlenségét kevésbé becsülik, mint magát a Földet. Céljaik elérésének érdekében Rabint még egy kabbalisztikus formulával, a **pulszá denurá** („tűzkorbács") átokszöveggel is megátkozták, miszerint: *„S hatalmunkban áll, hogy a pusztítás angyalaitól követeljük, hogy rá, Róza fia Jichákra, akit Rabinként ismernek, erre a bűnös emberre emelje kardját, amiért Izrael Földjét átadta ellenségeinknek, Jismáél fiainak."*

A békefolyamat ellenzőinek acsarkodó fanatizmusa megdöbbentő erejű. Szavaikkal és tetteikkel azonban csak azt érték el, hogy a zsidó erkölcs egész világot besugárzó fénye 1995. november 4-e óta halványabbá lett.

Lózsy Tamás

RAJ TAMÁS

Az izraelita vallás egyenjogúsítása és a zsidó szervezetek

Száz év múltán egy törvényre emlékezünk, ám általa arra is, hogy itt, Magyarországon a progresszió igenis győzedelmeskedni tudott: a liberális demokráciának komoly erői voltak, voltak és vannak nemes hagyományai – minden ellenkező híreszteléssel szemben. A progresszív gondolkodás és politikai akarat annak idején oda vezetett, hogy rövid néhány esztendő múltán Magyarország felzárkózott Európához – elérte a legfejlettebb nyugati államok gazdasági, tudományos, kulturális és politikai színvonalát, sőt az 1910-es évek elején sok tekintetben meg is előzte azt.

A pozitív hatású politikai döntések között kiemelkedő jelentőségű ez a most ünnepelt 1895. évi XLII. törvénycikk, amely kimondja: *„az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik".* Mindez jelentős mértékben erősítette azt, hogy a magyarországi zsidóság számarányát messze túlhaladóan vett részt az ország gazdasági és kulturális felemelkedésében. Egyetlen példa erről: az 1885. évi országos kiállításon táblázat készült a résztvevőkről. A 8218 kiállító közül 1155 volt zsidó (14 százalék), míg alig több mint tíz évvel később, a millenniumi világkiállítás magyar résztvevői és illusztris személyiségei között ez az arány már közel negyede volt.

A zsidó vallás elismertetésére, az úgynevezett recepcióra voltaképpen megkésve került sor: köztudomásúlag már 1849-ben – a szabadságharc idején – Szegeden kimondták a zsidó emancipációt (Közép-Kelet-Európában elsőként itt), de törvényerőre már nem emelkedhetett. 1867-ben (röviddel a kiegyezés után) valósult meg végül a zsidó lakosság egyenjogúsítása, ám csak egyénileg, a közösségé, a vallásé nem.

Érdekes (és természetes), hogy a zsidóemancipáció azonnal beindította a zsidó szervezetek és -képviseletek szerveződését (az 1868/69. évi zsidókongresszus három nagy országos zsidószervezet létrejöttéhez vezetett), ám ugyanakkor kialakultak a kulturális, oktatási és tudományos egyesületek, intézmények is, köztük az (akkor még Ferenc József nevét viselő) Országos Rabbiképző Intézet.

Jellemző, hogy a zsidó szervezetek élén olyan egyéniségeket találunk, akik a társadalmi életben is nagy elismerést nyertek: a vallási intézmények maguk is fontosnak tartották ilyen személyek bevonását a hitélet erősítésébe, másrészt a társadalmi kapcsolatok – különösen a kezdeti, szerveződő korszakban – erősítették a hitközségi vezetők szerepvállalását. **Wahrmann Mór** (mellesleg az első pesti rabbi, Wahrmann Izrael unokája) 1869-től haláláig (1892 novemberéig) a budapesti V. kerület (Lipótváros) országgyűlési képviselője és egyúttal a Pesti Izraelita Hitközség elnöke. **Mezei Mór** ügyvéd a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke, s egyúttal – Wahrmann halála után – két cikluson át (1893–1901) ugyanott országgyűlési képviselő is.

A kiegyezés után – mivel nálunk még nem szerveződtek meg – *az emancipációt nem a zsidó szervezetek szorgalmazták,* mint sok más országban, *hanem a helyi magyar pártok és szabadelvű körök,* sőt – furcsa módon – éppen az ő munkájuk vezetett el e zsidó szervezetek kialakulásához vagy megerősödéséhez. Ezzel szemben az 1895. évi recepció elérésében kétségbevonhatatlanul nagy érdemei vannak az addigra megizmosodott zsidóintézményeknek.

Már 1869-ben az akkori zsidókongresszus – **Mezei Mór,** várhelyi **Rósa Izsó, Fenyvessy Adolf** és **Simon József** indítványa alapján – követelte az izraelita vallás egyenjogúsítását. A kezdeményezés nem sok sikerrel kecsegtetett, hiszen akkor még a különféle protestáns vallások is harcolni kényszerültek a teljes jogegyenlőség érdekében.

Miután a zsidó hitközségek (úgynevezett községkerületek révén) országos szervezetbe tömörültek, újra felmerült az igény a vallási recepció elérésére: a községkerületi elnökök 1883-ban beadványt fogalmaztak meg és juttattak el a kormányzathoz, hogy a zsidó vallás számára biztosítsák mindazokat a jogokat, amelyek *„az országban létező törvényesen bevett vallásfelekezeteket megilletik".* A kérés válasz nélkül maradt, hiszen abban a történelmi pillanatban – a hírhedt tiszaeszlári per hangulatában felajzott országban – sem a parlamenttől, sem a kormányzattól pozitív döntést várni nem lehetett.

A zsidó szervezetek, -intézmények és a vallásos zsidóság lapjai a kérdést napirenden tartották, hogy a kellő pillanatban a jogos rendezést el lehessen érni. Erre azonban csak akkor került sor, amikor már a protestáns egyházak is hasonló igénnyel léptek fel. Nevezetesen az úgynevezett „elkeresztelések" miatt panaszkod protestánsok szükségesnek vélték a vallásfelekezetek teljes egyenjogúsítását, illetve az egymás közti viszonosság következetes kialakítását. Nem szólva arról, hogy a modern államigazgatás, a progresszív politika szintén a kérdés rendezését involválta.

1891-ben **Irányi Dániel** (alakulásakor a nemzeti alapon álló, ám ugyanakkor liberális elveket valló Függetlenségi Párt elnöke) a költségvetési vita tárgyalásakor határozati javaslatot nyújtott be a törvényhozás elé: *„A képviselőház utasítsa a kormányt, hogy a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasságról törvényjavaslatokat terjesszen elő."* A közhangulat hatására a kormány valóban fontolóra vette az egyházpolitikai reformtörvények előkészítését.

Az Országgyűlés kongresszusi termében rendezett tudományos emlékülésen 1995. november 24-én elhangzott előadás.

Vázsonyi, a hódító (Gáspár Antal karikatúrája)

Noha a vita most már nem az izraelita vallás kérdéséről szólt, a zsidó szervezetek teljes mértékben felléptek a reformok mellett, s éppen ezért és csak így érhették el céljukat. 1892. január 6-án az izraelita országos nagygyűlés a pesti hitközség dísztermében ünnepélyesen elfogadta **Vázsonyi Vilmos**nak a képviselőház számára írt memorandumát a zsidó vallás egyenjogúsításának törvénybe iktatásáról.

Szapáry Gyula miniszterelnök november 9-én bejelentette a törvényhozásban: „A kormány előkészítette a törvényjavaslatokat az általános polgári anyakönyvvezetésről, *az izraelita vallás törvénybe iktatásáról*, valamint a vallás szabad gyakorlatáról, és ezen törvényjavaslatok beterjesztésére megnyerte a korona jóváhagyását."

Tudjuk, a törvényjavaslatot végül (1893-ban) már **Wekerle Sándor** kormánya nyújtotta be, s csak **Bánffy Dezső** miniszterelnöksége idején került – hosszas huzavona után – elfogadásra. A király 1895. október 1-jén szentesítette azt.

Számunkra azonban mindennél tanulságosabb az, hogy a törvény – a millennium előtt – megszülethetett, s egy addig soha nem látott fejlődést segíthetett elő mind a magyarországi zsidóság, mind – részint közreműködésükkel – az egész ország és nemzet javára.

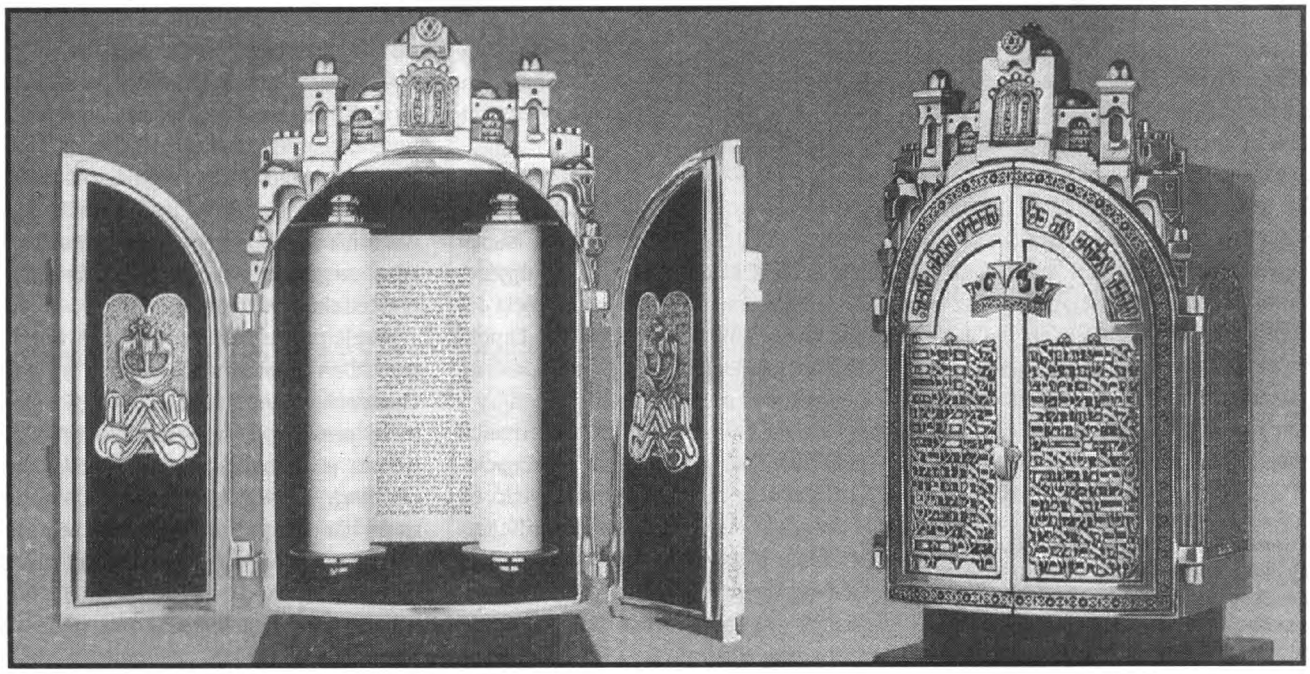
A zsidó vallás egyenjogúsítása nemzeti üggyé lett, s így is valósult meg, ahogyan azt már jóval korábban, a zsidóemancipáció idején **Löw Lipót** szegedi rabbi (mellesleg korábban a szabadságharc tábori lelkésze, aki ezért fél évet ült Haynau rémuralma idején a Neugebäudében) megfogalmazta: *„Hazánkban a zsidóügy soha nem volt elkülönített tárgya a hazafiúi elmélkedésnek, a törvényhozási tanácskozásnak, a napi sajtó vitájának: hanem mindig alkotó része vala az általános közügyi fejlődésnek és alakulásnak, melynek létesítésében szólottak, buzogtak, fáradoztak, tűrtek, szenvedtek hazánk legbölcsebbjei, hazánk legjobbjai."*

Az eredmény persze visszahatott a zsidó szervezetek belső életére is: azok a szervezetek (elsősorban az úgynevezett kongresszusi vagy neológ zsidóságéi), amelyek támogatták, sőt előmozdították a fejlődést, megizmosodtak általa, míg az ortodoxoké, amely passzívan vagy éppen idegenkedve figyelte a folyamatot, akkor még igen jelentős számarányától függetlenül lassan háttérbe szorult.

Végezetül két tanulságot is leszűrhetünk:

1. A zsidó szervezetek saját jogos *érdekeiket akkor érvényesíthetik legjobban, ha az ország fejlődését szolgáló folyamatok keretében kívánják azokat megvalósítani;*

2. a nemzet vezetői csak akkor szolgálják híven népüket, ha *az ország minden polgárának egyenjogúságát és szabadságjogát kívánják töretlenül biztosítani.*

CSOHÁNY JÁNOS

A református sajtó a zsidó recepcióért

A református egyház hivatalosan nem vett részt az egyházpolitikai küzdelmekben. A zsidó vallás recepciójáért sem szállt testületként a közélet arénájába. Nem tehette számaránya miatt sem. A tízkötetes „Magyarország története" adatai szerint 1890-ben Magyarország 15 milliót alig meghaladó lakosságából mindössze 2,2 millió volt református.

A református és evangélikus egyháznak három-három püspöke és ugyanannyi főgondnoka, illetve főfelügyelője, az unitáriusoknak pedig az egyetlen püspöke hivatalból tagja volt a főrendiháznak. Ott sorompóba léptek az egyházpolitikai törvényjavaslatok, így a zsidó vallás egyenjogúsítása érdekében benyújtott törvényjavaslat elfogadása érdekében. Természetesen megtették ezt máskor is, és nem volt mindig elválasztható a magánember és az egyházi tisztségviselő személyükben.

A dualizmus korában országgyűlési ciklusonként átlag 12 református lelkész volt a képviselőház tagja. Azoknak a közéleti személyeknek a száma, akik a dualizmus idején ciklusonként országgyűlési képviselők voltak, 10 és 34 között ingadozott. Mind a lelkész, mind a világi református egyházi tisztségviselő országgyűlési képviselők különböző pártok színeit viselték. Az egyházpolitikai reform és azon belül a recepció ügyében azonban egységes magatartást tanúsítottak. Mindezt azonban politikai meggyőződésük és vallási hovatartozásuk együtt motiválta.

A szerző a Debreceni Református Teológia professzora. A fenti szöveg a zsidó felekezet egyenjogúsítása centenáriumán a *Mazsihisz*, a *Yahalom Zsidó Szabadegyetem* és a *Szombat* szerkesztősége által szervezett emlékülésen elhangzott előadásának írott változata.

Emancipáció helyett recepció

A tárgyalt korszak ötven református újságjának áttekintésére sem tér, sem idő nem áll rendelkezésünkre. Nem is várható, hogy gyermekújságokban recepcióról szóló írásokat találjunk. Néhány reprezentatív református újságot vizsgálunk. Nagysúlyú híradásokon, cikkeken mutatjuk be a recepció problémájának kezelését.

A reprezentatív református újságok közül a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a Dunamelléki Református Egyházkerület Budapesten kiadott hivatalos lapja közölt először hírt a recepció kérdéséről. 1892. január 14-i számában olvashatjuk, hogy a fővárosi zsidóság fiatalabb nemzedéke körében mozgalom indult a zsidó vallás egyenjogúsítása érdekében. A mozgalom az előző héten a fővárosban nagygyűlést tartott, és magával ragadta az idősebbeket és a vidéket is. A nagygyűlésnek a képviselőházhoz intézett memorandumából azt emeli ki a lap, hogy *„a felirat különösen a zsidó hitre való áttérési tilalmat tartja megszüntetendőnek"*.

A fővárosi helyzet előnyéből következően nem csodálkozhatunk azon, hogy a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap reagált elsőnek a recepció ügyére, de 1892. január 18-án Bartha Béla főiskolai jogtanár a Sárospataki Lapokban vezércikket közölt a recepcióról. Elutasította az antiszemita ellenérveket, amelyek szerint a zsidók emancipálva vannak, mit akarnak a recepcióval. Megmagyarázta az emancipáció és a recepció közti különbséget. Kifejtette, hogy a zsidóság vallási egyenlősége nem csupán a zsidóság belső ügye. Nem is csupán politikai ügy, hanem a szabadság, liberalizmus ügye, és mint ilyen, közvetlenül elvi alapokon nyugodva érdekli a protestantizmust.

Deák Ferenc és Eötvös József történelmi példájára hivatkozik Bartha, akik sokkal többet kívántak adni a zsidóknak, mint amire a zsidók törekszenek. A református Tisza Kálmán is keresztül óhajtotta vinni régebben a zsidók és keresztyének közti polgári házasságot és a zsidó felekezet főrendiházi képviseletét. Akkor a protestáns képviselők egy része azért vetette el a javaslatot, mert kevesellte a zsidóknak nyújtandó jogokat. A Sárospataki Lapok viszont már akkor is hűen képviselte e kérdésben a szabadelvű irányt. Az újabb mozgalomban nehezményezi Bartha Béla a zsidók megtorpanását, de reméli, hogy bátor folytatása lesz. *„...a zsidóság mozgalmát, mely a magyar állmot és nemzetiséget, a szabadelvűséget és a protestantizmust csak erősítheti, helyeseljük, hasznosnak és jogosultnak tartjuk..."*

A Sárospataki Lapok ment el a legmesszebb a recepció támogatásában. Nem minden egyházkerületi sajtóorgánum járta ezt az utat. A Dunántúli Protestáns Lap 1892. június 10-én közölt először hírt a recepcióról. Egy angol rabbi nyilatkozatát idézte, aki ellenezte a vegyes házasságot. 1894-ben még egy hírt útjára eresztett ez a lap a recepció kérdéséről, és ezzel lezárta a témát. Az Erdélyi Református Egyházkerület lapja, a Protestáns Közlöny 1894-ben egy, 1895-ben két hírt közölt a recepcióról, aztán a maga részéről levette napirendről. A Debreczeni Protestáns Lap ugyan csak 1893-ban kezdett cikkezni a recepcióról, de akkor aztán felzárkózott a Sárospataki Lapok és a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap mellé, sőt az antiszemitizmus elutasításában még a recepciós törvény megszületését követő időkben az említetteken is túltett.

Problémát jelentett a recepció támogatásában a zsidó vallásra térés engedélyezésének kérdése. A többségi vélemény arról szólt, hogy a kölcsönösséghez és viszonosághoz az is hozzátartozik, hogy keresztyén hitről is lehessen zsidó hitre térni. Voltak azonban ennek ellenzői. Száz Károly dunamelléki református püspök 1893 januárjában azt nyilatkozta, hogy teljesen támogatja a zsidó vallás bevetté nyilvánítását, de

teológiailag tisztázni kívánja a keresztyén hitről zsidóra térés kérdését, amit végül is nem ellenez. *„Az, hogy keresztyén ember zsidó hitre áttérhessen* – mondotta a püspök –, *»protestáns hitelvekbe is ütközik«, mert a keresztséget a protestánsok is szentségnek, egész életre szólónak, letörölhetetlennek vallják... Aki tehát nem hisz, ám legyen zsidó, erre azt mondhatjuk a Vatikán terminológiájával, »tolerari posse«. Az áttértet tehát keresztyénnek fogjuk tekinteni áttérése után is, tőle azonban semminemű egyházi szolgáltatást nem kívánunk."*

Ugyanott nyilatkozott a többi püspök is. Szász Domokos erdélyi püspök nem szólt a recepcióról. Pap Gábor dunántúli az 1875–78-as országgyűlési ciklus óta támogatja Irányi Dániel vallásszabadságról szóló javaslatát és benne a recepciót is. Kis Áron tiszántúli püspök az államra tartozó dolognak tartja a recepciót és nem nyilatkozik, mivel az politikai kérdés, Kun Bertalan tiszáninneni püspök *„a zsidó vallás recepcióját a viszonosság és vallásszabadság alapján szívesen üdvözli, az alatt a föltétel alatt, »ha a zsidó felekezet hitcikkelyeit a többi felekezet példájára körülírja«, szervezkedik, és mint ilyen, saját felekezeti törvénykönyvet létesít, olyat, mely ő felsége szentesítését is megnyeri".*

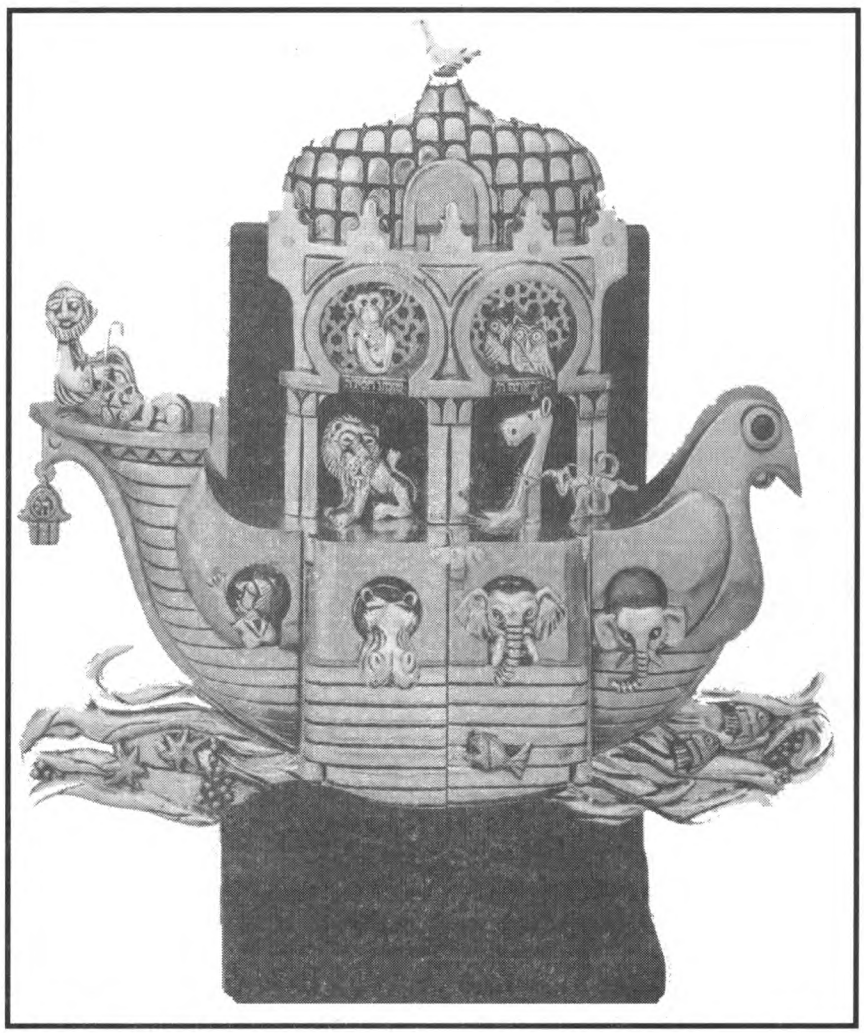
A Sárospataki Lapok úgy értékelte a helyzetet, hogy már maga a vallási egyenjogúsításért folytatott küzdelem öntudatosítja a művelt magyar zsidóságot és társadalmi életét élénkíti. Ezt mutatja a Magyar Zsidó Irodalmi Társaság szerveződése. Kiemelte a hír, hogy az alakulóban lévő társaság céljai közt első helyen áll a Biblia magyar nyelvre fordítása: *„Mily szép volna, ha közös erővel, egymást gyámolítva végezhetnők az Ó-Szövetség lassan haladó revízióját!"*

Egyedül a főpapok közül

A Dunántúli Protestáns Lap hosszan tudósított arról, hogy a Komáromi Gemilut Chaszodim (a Szeretet Gyakorlása) nevű izraelita egylet dísztagjául választotta Pap Gábor dunántúli református püspököt és díszoklevelet adott át neki. Különösen kiemeli, hogy a vérvád ellen egyedül ő lépett fel hivatalosan a magyar püspökök közül. *„Méltóságod vala az egyedüli főpap hazánkban, ki azon szent lelkesedéssel, melyet az igazság iránti szeretet ébreszt, a kötelességérzetnek ama hatalmas erejével, melyet a benső meggyőződés ad, síkra szállott a gyűlölet és a vakbuzgóság amaz átkos szülöttje ellen és körrendeletben figyelmeztette a dunántúli ev. ref. egyházkerület papságát, hogy hirdetve a szeretet igéjét, csillapítólag hassanak híveikre."*

Ezek után leírja, hogy a vérvád után egy évtizeddel, amikor az „északi zsarnok" ötmillió zsidót üldözött, és amikor minden határ el volt zárva a bujdosók elől, Pap Gábor volt a kontinens egyetlen főpapja, aki felhívta a közjótékonyságot az üldözöttek bujdosó hontalanjaira.

A református sajtó lapjaiból a Sárospataki Lapok, a Debreczeni Protestáns Lap és a Protesténs Egyház és Iskolai Lap hűségesen tudósított a recepciós törvényjavaslat megszületéséről és további sorsáról. Nyomon kísérte, hogyan fogadta el háromszor is a képviselőház, mire végül a főrendiház 1895. május 15-én 108:107 arányban elfogadta azt. A főrendiház elnökének, a református Vay Bélának a szavazata döntötte el a recepciós törvényjavaslat sorsát. A törvényből kimaradt a zsidó hitre áttérés engedélyezése. A protestáns sajtó egészében az áttéréssel együtt támogatta a törvényjavaslatot, de tudomásul vette a döntést, bár nem örült neki. A kölcsönösség és viszonosság sérelmét látta benne. Magának a recepciós törvénynek azonban így is örült, és a felkorbácsolt antiszemita hangulat ellen felvette a harcot. Szép elvi cikkeket közölt különösen a Debreczeni Protestáns Lap az antiszemitizmus ellen az immár vallásilag is egyenrangúvá vált zsidóság mellett, mint akik a recepcióval lettek a hazának teljes jogú polgárai, úgyhogy immár maradéktalanul magukénak érezhetik azt.

Nézz vissza haraggal?

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE

1896

Felhivás a hazai zsidósághoz

A magyar zsidóság ama nagy történeti jelentőségű eseményt, mely ősi vallásfelekezetünket a törvényesen bevett felekezetek sorába emelte, nemcsak igaz önérzettel, hanem tettre kész kötelességtudással fogadta...

Ily eszmék és érzelmek hatása alatt tette magáévá a folyó év január hó 5-én tartott országos értekezlet felekezetünk üdvére irányuló egyéb elhatározásai közben egy *országos magyar izraelita közalap* ügyét...

Hitfeleink! Ragadjuk meg az alkalmat és bizonyítsuk be ország-világ előtt előtt, hogy jogaink birtokában, felekezetünk fokozott mértékű kötelességteljesítésre kész. És ha a közvárakozásnak megfelelve, közalapunk méltó arányban megnövekszik és megerősödik, nemcsak hitéletünk és kulturális törekvéseink fognak megtermékenyülve lendületet venni, hanem felekezetünk egyenjogusitásának is méltó emléket emelünk – emléket, mely a magyar állam fennállása második évezredének küszöbén hithűségünket és hazafiságunkat a jövendő nemzedékeknek fenn fogja hirdetni.

EGYENLŐSÉG

1926. január 30.

»Zsidók, jól vigyázzatok«

Francia Kiss Mihály a következő kijelentést tette:

– Azt üzenem a budapesti zsidóságnak: zsidók, vigyázzatok, mert addig csintalankodtok, mig végre megint rajtatok pattanik az ostor.

E fölényes, játszi humor, mely e szavak mögött rejtőzik, elfeledteti velünk, hogy aki e kedves üzenetet küldi, nem népszerű és kedves operettkomikus, hanem a lajosmizsei és orgoványi erdők hőse. Ő már megmutatta egyszer, hogy tud a budapesti zsidókkal bánni. Megmutatta már, hogyan pattanik az ostor, ha ő pattantja. Úgy pattanik, mint ahogy dr. Fritz Rezsőn, Neubauer Mihályon, Pánczél Árpádon, Beck Gyulán pattant a 919 és 920-as éjszakában.

Tehát vigyázzunk. Jó lesz összehúzódni, jó lesz csendesnek lenni és jó lesz arra gondolni, hogy nem szabad dühösíteni Francia Kiss Mihályt.

Zsidók, jól vigyázzatok!

UJ ÉLET

A MAGYAR ZSIDÓSÁG LAPJA

1946. január

Böjtöltünk és imádkoztunk

A pesti hitközség rabbisága emlékezésül az egy évvel ezelőtt meggyilkolt mártírok ezreire, mementóként a megmaradtak számára, december 31-ét általános böjtnappá deklarálta... A Dohány utcai templom zsúfolásig megtelt... Ábrahámson Manó főkántor megrázó szépséggel előadott gyászéneke után dr. Hevesi Ferenc főrabbi lépett a szószékre.

Emlékezzünk a mártírokról, akiknek halálát biztosan sejtjük, hinni benne mégsem akarunk... E templomokban azoknak szent emléke borong, akik hívek maradtak hitükhöz és meggyőződésükhöz tántoríthatatlanok voltak. Nem a gyávák, a lelket elárulók halálával haltak meg, hanem hitük szent erejével vértezetten. Emlékük tanítson minket is hithűségre, vértanú áldozatuk sugárzó ereje szólítsa vissza a gyöngéket és a megtévelyedetteket, akik kicsinyes előnyökért elárulták zsidóságukat. Szóljon sugárzó hirdetésünk azokhoz is, akik pártszempontok miatt, ha látszatra is, de szakítanak a zsidó élet törvényeivel, azokhoz is, akik magas pozícióba jutottak és azt hiszik, szégyellni, tagadni kell zsidóságukat és látszat tárgyilagosság kedvéért háttérbe kell szoritaniok zsidó testvéreik egyetemes érdekeit.

De kötelezi mártírjaink emléke az egész magyar társadalmat, melynek legkisebb bűne, hogy közömbösen, passzivan nézte és tűrte zsidó honfitársaik százezreinek lemészárlását... Szálljon magába a magyar társadalom és hajoljon meg hódolattal mártírjaink erkölcsi nagysága, vallásunk magasztos igazsága és erkölcsi fensége előtt, és keresse a békés kiengesztelődést annak a tiszteletnek útján, mely a szerencsétlen sorsú magyar zsidóságot megilleti.

ÚJ ÉLET

A MAGYAR IZRAELITÁK LAPJA

1971. január 1.

Lévai Jenő: A nyugatnémet ifjúság és a náci bűnök

Komoly erőfeszítések történnek évek óta, nyugatnémet ügyészek és bírák részéről, hogy a náci bűnügyi eljárások óriási restanciáját... valamelyest csökkentsék. Nem könnyű feladat ez, már csak azért sem, mer az első fokú döntések ellen szinte minden esetben benyújtott jogorvoslati kérelmek túlnyomó részben azt eredményezik, hogy a legfőbb bírói fórumok az ítéleteket feloldják és újabb esküdtszéki főtárgyalást rendelnek el... Azt a tekintélyt, amelyet sokan a bírák közül igazságszolgáltatásuknak megszereztek, sűrűn rontják le más bírák döntései...

Kirívó példaként sűrűn emlegették a Buchenwaldhoz tartozó, föld alatti Dora tábor egyes náci bűnöseinek perét... A védők egyértelműen arra az álláspontra helyezkedtek: *„a koncentrációs táborok egykori foglyai a nekik okozott szenvedések hatása alatt nem lehetnek abban a helyzetben, hogy az ott történteket mint normális emberek foghatnák fel, s ezért vallomásukat a bíróság nem fogadhatja el bizonyítéknak."*

SZABÓ STEIN IMRE

Mózes Greenwood-Léken

„Credo quia absurdum"
(Tertullianus)

Tél volt, amikor Greenwood-Lékre* érkeztem. Egy alapítvány repített oda, hogy beváltsam a Mózes-regényem megírására tett fogadalmakat. A település kinőtt és elfelejtett temetője mellett vettek ki számomra lakást egy elhagyott épületben. Autó vitt a házig. Sötét volt. Sokáig babráltam az idegen zárban.

Bérelt garzonom ajtaját kettőre zártam. Körbejártam néhányszor. A Mózesről szóló könyveket kiraktam egy billegős asztalra. A hőszigetelt ablakon át néztem a kinti sötétet, kerestem a vonatkozási pontokat, míg az üvegen fölkúszó pára kibélelte a teljes látómezőt; első estémen Greenwood-Léken.

*

Zenét keresek egy nyolchengeres autóban, suhan a falu, vágta. Amerika. Itt aztán nincsen gótika. Moll, Dairy's benzinkút, bevásárlókosár. Az első meglepetéseket az első eladó tartogatja – ha bemész. De hova is mennék – nyomom a gázt. Suhan a flaszter, nyúlik a falu, szöknek a gondolatok. Tapasztalt barátom szerint proteinezik a kaját, érzem, növök már nagyra, minél hamarabb átvedleni, beletemetni a tájba, állok a pulykáspult előtt, 18 sonka, ministrálok a hús oltárán – „enni a tulok szentségéből" – lepnek meg Böll szavai (de éppen itt?), zavaromat tükrökkel ravaszított kamerák figyelik, akkor inkább fagylalt, Haagen Dazs Ben and Jerry, a hűtőpult vitrinén én tükröződöm más ruhával, más arcban, csak meglep ez a sunyi mosoly – gyávaságom délutáni ajándék a kis hidrogénezett szőkének a pénztárpult mögött.

*

Az alapítványi főnök háza mintha a tóparti nádfüzérben ringana. Hidroplánok fordulnak le a tiszta égből, gazdag New York-iak repítik ide gondjaikat. A tó túlpartján a falu, flagmanek,** kamionsofőrök, construction workerek,*** Bruce Springsteen-teológia, egy temető, a hibiszkuszok, fölötte az erdőhatáron a ház, ahol lakom.

– Édes kispajtásom, egy lórúgáskávét, kérsz? Egy lórúgáskávét... – Döngenek a legyek, pedig ősz van, greenwood-léki ősz. Ringunk a tóparti nádfüzérben. Alapítványi főnököm előlép a konyhát rejtő beureuthi függöny mögül, kitáncol strandpapucsban három diplomával, két lórúgáskávéval. Nyolc éve felejti itt a debreceni ízeket. – Édes kispajtásom, mit is akarsz voltaképpen írni, négy hónap – harmadév – hosszú idő, a regényforma felejtést igényel, nehéz felejtést, könnyű álmot, még Julow tanár úr mondta nekem, „mindig nagy szar van", ebből indulj ki, meghalt az Isten. – Nézem a zokniját, a térdig futót, 3 stráfos fehér, jófajta műszálas – otthon is vehette. Ringunk a tóparti nádfüzérben lórúgáskávétól megvilágosulva. Hidroplánok, vízkluttyogás.

– Elhagyatva, így van ez, olvasol Heideggert? Nyolcan jöttünk, akkor írtam ezt az útikönyvet Amerikáról, nyolcan, a Karcsi azóta bolyong a passaici sidrákosok házaiban, úgy hívják, „a felejtőisten", négyen hazamentek az első fél évben, a másik Karcsi füvezik, ágyat bérel a Manhattanen, felbélyegzett World Trade Center-es levelezőlapokon rendez filmeket, melyeknek soha nem lesz stáblistája, a Thibald meg eltűnt a 42.-en késő ősszel, a Hálaadás napján, volt egy barátnője, egy mesztic lány, néha meglátogat, úszik a tóban, ráfekszik a Gáborra, elmegy... A Gábor szerint tudja mozgatni, ott belül. Édes kispajtásom, jól vagy? még egy kávé?

*

Rakosgatom a könyveket. Három napja sóderrel álmodom, fövennyel, kvarckaviccsal, hántolatlan tengeri hínárral. Szempillaverdesés után keménykötésű reggel, petróleumíz a szájban. Tükörben figyelem a turgomyomás esztelen formázóképességét.

Beszámozom a könyveket, közben a háziúr legelő kecskéjét figyelem. Kik lehetnek azok a „passaici sidrákosok"? – számozom a könyveket, Freud Mózes 1; Martin Buber Mózes 2; Uriel Costa Önéletrajzi írások 3; Septuaginta – ide nem kell szám, Eredj, Mózes Faulknertől 4; Koestler Tizenharmadik törzs 6; az 5-ös számút nem találom, majd adódik még ide valami, Aquinói, Tertullianus, Iraenes számok nélkül – ezek nyugtatnak, váratlan kopogás az ajtón 7, 8, 9; lebukok az asztal alá, az alapítványi főnök jött megfejni a levéltetvet – a kecske békessége legyen veletek!

*

Errefelé gipszből építenek. Házat, emlékművet, ítéletet. Tegnap akadt kezembe egy brosúra: „Családiház-építés Észak-Amerikában – tartós világ." Hát ez: ne tökölj bazalttal, kővel, márvánnyal, fúgaformával; szerelj készre sheet-rockkal!

Sheet-rock, mint egy bibliai név: „Sidrák." A felhúzott falban perceg az idő, elromlott az órám. Mozgunk az állvánnyal, inog a por, ütünk. Gábor szájában szögek, két kézzel fölnyúlva tartom a hatméteres gipszkarton lapot, gyengülök, melléüt, beszakad, rogyunk, fordul ki – 40 dollár hever alattunk. Napi bérem. – Piroslóhunyor – mormogja Gábor eszelősen – helleborus purpurescens. Angolul sosem fog megtanulni. Helleborus Purpurescens...

Miért nem engedte be Mózest a Kanaán földjére?

Gábor int, valamit enni kéne.

A forrásfakasztásos trükk kínos és áthidalhatatlan.

Alászállunk, bontogatunk.

A könyvek az asztalon kiterítve...

*

Koronatanú a táj didergésében. A

---

* Greenwood Lake egy New York és New Jersey államok határán fekvő, topográfiai értelemben elhanyagolható méretű település. A falunak nevet kölcsönző tó azonban kedvelt üdülőhelye Manhattan szerencséseinek. A köztemetőben hibiszkuszok nőnek.

** Sárga anorákos, védősisakos ember, aki kezében kis, háromszög alakú zászlóval tereli a forgalmat az útépítések során.

*** Építőmunkás.

greenwood-léki mikroklíma tréfás kilengései: hó terül a temető fölötti erdőhatárra. Holnaptól új játékszabályok érvényesek. A háziúr kecskéje visszavonult. A háziúr nem mutatkozik. Lehet marhatolvajt játszani, New England-i disszenter telepest a fehér libidóban. Selymes és puha, és halkan szitál, és ide csak az jön fel, akinek célja van.

Már négy napja ez a halogénsóvárság. Alapítványi főnököm Cadillacjével nem meri megkockáztatni az utat. Ez a hó olyan, mint a sivatag. Nem merem magukra hagyni a könyveket. A tévécsatlakozót tegnap kiszakítottam a falból. Lendület az íráshoz. A lendület visz faltól falig, kint az eszelős hó csak darál, darálja az idegeket. A könyvek kinyitva, lehántva, fölmeztelenítve egy szertartáshoz, melynek rituáléját – kezdem gyanítani – nem ismerem. „Azután felméne Mózes és Áron, Nádáb és Abihu, és az Izrael vénei közül hetvenen" – olvasom egy régi könyvben. – „És láták az Izrael Istenét, és annak lábai alatt valami zafír fényű tárgy vala..." – lábaim közt babrálok, révedek, megnyújtok egy percet, gyémántot villantok, üvöltök ebben a rohadt idegen házban, és most, először megpillantom Mózest a rét túlfelén. „És Izrael fiainak e választottjaira nem bocsátá kezét; jóllehet látták az Istent, mindazáltal ettek és ittak is." ...Lustán pereg a hó. A felejtés percei következnek.

*

Elmaradt béremről beszélgetünk. Hamis csekkekről, lejárt hitelkártyáról – amerikai menü fekete garbós balekfiatal-íróknak. Nézem nikotintól szépen besárgult fogait ebben a világ bermudájára hímzett neonfényes csehóban. Hát itt ülünk, szól a Bruce Springsteen, néhány erősenszőke tahó csapkodja a félkarú rablót a selymes félhomályban, és alapítványi főnököm rezzenéstelen arccal figyeli, hogyan hazudok. Még méreget, még lapul, de közeledik. Bizonytalanságom kontúrjait rakja fel puha szénnel, óvatosan dolgozik, maszatol. Figyeli, mennyire gyengültem el az idegen tájban. Profi határsértő, de most a teremőr nyugalmával vár. Várja, mikor nyúlok a képhez. Szeretném nem megütni, mikor megkérdi, volt-e már dolgom férfival.

*

Éjszaka Mózessel birkóztam, mint Jákob a gyanús külsejű angyallal. Rövid tusa volt, egyetlenegyszer sem pillantottam meg az arcát. A hangjára. A hangjára emlékszem, de nem tudom leírni.

*

Potyára csorgott az eső már harmadnapja a hullaszagú tóba. Aki tehette, nem mozdult a faluból. Az utakról a mocskos hólé sötét sávokban kúszott e minden vizek temetőjébe. A csapzott, szürke ég közel nyomakodott a földhöz – eltörött a táj, a fehér porcelán. Aki kimozdult, csak veszélyes lehetett. Bolondok errefelé nincsnek. 8 hengeres veterán furgonom a falu határában fordult az árokba, oldalára dőlt – gigantikus rovar a sötétedésben –, a szilánkokra tört hűtőrácson keresztül vidámrózsaszín sűrű lé bugyogott az árkot bélelő betonlapokra. Két kilométernyire lehettem nyugtalan lakhelyemtől, stoppolni hiábavaló lett volna, elindultam hát gyalog. Vándorkavics, hordalékkő szegélyezte az aszfaltot. Néhány perc múltán visszanéztem, láttam a filmekből ismerős piros-kék fényt kanalazni az idő előtt bontakozó sötétben; ha nekem morzéztak, rossz napjuk volt. Nemsokára keresni kezdik a rendellenesség okozóját, részeget vagy bűnözőt. Bolondok errefelé nincsenek.

*

Kizökkent az idő. Ezt a könyvek nélkül is tudtam, melyek ottrekedtek rászedve, genitális pózban, fölszenteletlenül két ülés között a kocsi padlatán.

Csakhogy azt is tudtam, hogy nem születtem helyretolni azt. Nem születtem semmire. Napot számlálni esőverdesésben, egy kertben ülni és tervezni mint Szindbád – talán.

A hétszer hetedik nap reggelén, egy lehetséges idő túlfelén az üres ívpapírok segítő kezemmel átléptek a tűzön.

Végtelen könnyebbség fogott el az esőtócsák titkosértelmű tintarajzán lépkedve a derék emelkedőn, a temetőre nyíló nagy ívű kanyarban. Friss, harapós reggel volt, tökéletes a dezertálásra. Nyugalom támadt bennem, áttetsző, seprőtlen, mellyel az ember sírköveket szemlél. Vagy regényt ír. A greenwoodléki temető felé vezető kaptatón értettem meg, hogy a Mózesről szóló regényem sosem készül el.

Az írás vak dolog. Élek.

RÁCZ PÉTER

Pinhász rabbi sakkozik

Az a legfontosabb, amit éppen csinál. Aki nem csinál semmit, annak minden csak fontos vagy nem fontos. Ami nem leg, az tehát semmilyen. Ami semmilyen, azt nem csinálják, de azért még van. Amit csinálnak, az lehet, hogy még nincs, de esetleg már valamilyen. Amit nem csinálnak, az lehet, hogy már van és nem semmilyen, de nem is fontos. Ami nincs, lehet, hogy csinálni fogják. Ami van, biztos, hogy nem csinálják. Ami fontos, azt nem biztos, hogy csinálják. Ami biztos, az már nem lehet, ugyanakkor nem biztos, hogy fontos. Ami nem biztos, lehet fontos. Ami lehet, hogy fontos, még nem biztos, hogy lehet. Ami fontos is meg lehet is, azt esetleg megcsinálják. Amit senki nem csinál, egyszer fontos lesz.

Feláll, helyet cserél önmagával.

Alapos elemzés után állását reménytelennek ítéli és feladja.

Amit csinált, lehet, hogy a legfontosabb.

A brooklyni testvér

Az Amerikában feltört kisember „sztoriját" úgy ötven éven át előbb kávéházakban, majd presszókban mesélték, később házibulikon. Ma már tulajdonképpen nem is érdekesek. Most Gárdos Péter filmre vitt egyet, és az megint élni kezdett

Mr. Gordon és felesége. Haumann Péter és Trula Marcus

Egy fickó, Mr. Gordon '56-ban lelép Pestről, sőt el is vág minden szálat az itthon maradottaktól. Az itteniek, mármint a család, keményen dolgoznak, néha bele is halnak, de valahogyan csak sikerül a zsidó család ősi birtokában – egy Dob utcai (titokban talán kóser) cukrászdában – megmaradni és abból megélni. Kész kelet-európai csoda. Rá is mennének, ha nem lennének olyan erősek, amilyennek csak lenni lehet.

Pesten a „fej" az amerikás öccse **(Bán János)**, de kétkezi a sorsa. A disszidált fiú **(Haumann Péter)** kint a fehér öltönyig tör fel, de gyereket csinálnia nem sikerül, mert még az '50-es években mumpsza volt. Figyelemre méltó ez az előzmény, **Beremányi Eldorádó** filmjében meg torokgyíkja van egy szimbolikus gyereknek – hogy Gárdos korábbi, **Szamárköhögés** című mozijáról ne is beszéljünk. Úgy látszik, itt élni kész gyermekbetegség. Szóval a főhős hazajön, hogy a testvérében lapuló ősi, echte családi génekkel – von Hause aus – mégis összehozzon egy Dob utcai trónörököst. A népmesékből ismerős szegény kisöcsnek ez nem megoldhatatlan probléma... Csak az lohasztja egy kicsit, hogy a bátyó fizetni akar az aktusért. „Pesti" olvasat ez azoknak, akik itt élnek, valamihez még mindig ragaszkodnak. Ha nem is pont a film helyszíneihez vagy a Csáky utca–Népszínház utca–Rumbach Sebestyén utca és Hernád utca négyszögéhez, ha fel is költöztek közben Budára, de ragaszkodtak ahhoz, amit jószerivel csak a családon belül éltek, élhettek át. De átélték, akik egyáltalán megérhették. Ez a folyamatos „pesti zsidó" azonosság – amit megint újra és újra leurbánosoznak – talán egyedül a kultúrában (például a filmben) volt/van nyilvánosan is jelen. Az identitás évtizedeken át kötelezővé tett elrejtését az irodalom, a mozi, a színház, a zene törte meg. Például éppen ez a Gárdos-film is. Ha többen jámának még a régi idők mozijaiba, bizonyosan siker lenne ez az olvasat, a terézvárosi szextörténet csalogató szlogenje nélkül is.

A másik, „bolygó" megfejtésváltozat talán nem is csak a clevelandi Gordonoknak mesél, hanem általában a nyugati közönségnek lenne való. Ha egyáltalán a magyar filmnek lenne esélye arrafelé. Ebből a nézetből brooklyni fickó – akinek ottani dolgai nem jelennek meg a filmben – mégis látnivalóan bajban van. Frusztrált. Van mindene, de utódot mégsem adott a gazdag Amerika. Felkerekedik, és amolyan tékozló fiúként hazatér. Körbejárja egész estét betöltő álomautójával a régi háztömböt, a Gozsdu-udvar környékét. **Máthé Tibor** operatőr képein beszél a hely szelleme. Pedig csak kövek vannak, meg egy bölcs manó, akit **Garas Dezső** játszik, remekül. Köröz a fickó a kocsival, mint az American Graffitti-ben **Richard Dreyfus**ék a hot dogos, görkoris lányok körül, vagy később **Gothár** filmjében, a **Megáll az idő** végén a fiúk a strandon a Warszavával. Csakhogy ő nem a célját keresi, hanem az okozatot. Ettől amolyan visszafelé dramaturgiája lesz a filmnek, amiben mi itt nem tudhatjuk, kinek is érdemes drukkolnunk. A tékozló gyarmatosítónak, aki janicsár gyereket szeretne hazavinni, vagy ugyanannak a tékozló, de végül megtért fiúnak, aki – mint Antheusz – erőt szeretne meríteni a szülőföldtől. Mert lehet New York az utolsó darabka Európa, de itt mi még úgy tudjuk, hogy európaiak volnánk.

Egyelőre. Vagy éppen ezért mégis Bán honi Gordon figurája lenne az igazi hős, mert ő gürcölve neveli az ősi földön a ki tudja, egyszer csak mégis útra kelő új generációt? Mindez azért nem ilyen komolyan merül fel ebben a szórakoztatni kívánó filmben. A főszereplőkön kívül remek kabinetalakítások gondoskodnak (többek között: **Hernádi Judit** és **Temessy Hédi**) az ironikus hang állandó jelenlétéről. Lehet, hogy igazi helyett abszurd hőst kell keresnünk. S találunk is, leginkább **Garas-manó** alakjában, aki vár, vár valami megváltó csodára, talán magára a megváltóra, és elkocsmázgatja itt addig azt a kicsi időt, amolyan nagyvárosi magányos haszidként.

Ilyen ritkán kimondott, elhallgatott, de sok családban ott élő kérdéseket bolygat **Gárdos Péter** rendező és **Máthé Tibor** operatőr mozija. De ébreszt egy adag önazonosságra ingerlő nosztalgiát is – bárhol éljen is a néhai európéer. Akárha máig csökönyösen itthon maradt pesti lakos legyen, pedig mióta az eszét tudja, *Európát folyton kilopta alóla a történelem.*

Götz Eszter

Egy sakkparti és közönsége

Történelem üvegnegatívon

Makói ortodox házaspár

Zsidó vonatkozásban is jelentős kiállításnak adott otthont decemberben a *Cirko-gejzír* filmszínház. A tárlaton látható fotográfiák negatívjai **Homonnai Nándor,** makói műtermi fényképész hagyatékából kerültek elő. **Szűcs Tibor** fiatal fotóművész – kinek egyedüli érdeme a fotók fényképészeti feldolgozása és kiállítása – ezt írja ismertetőjében: *„A kiállítás 24 ezer darab üvegnegatívból álló hagyaték keresztmetszetét mutatja be néhány képben. Ez a kiállítás nyújt először nyilvános betekintést az anyagba."*

Mielőtt Homonnai személyéről s munkásságának jelentőségéről szólnánk, következzék néhány, a hagyaték hányatott sorsát illusztráló tény és feltevés. Szűcs Tibor – szülővárosában – Makón járva talált rá az üvegnegatívokat tartalmazó ládára, a *József Attila Múzeumban.* A „lelet" beszállításának dátumát a „felfedező" 1953–54 körülre teszi. Ezt a feltevést támasztja alá a *Magyar Ifjúság* 1957. augusztus 10-i számában megjelent – Attila és Etus című –, Tóth Béla tollából származó írás is. A cikk szerint egy Hárshegyi János nevezetű fényképész 1948-ban megvásárolta Homonnai makói műtermét,

Szücs Tibor szerint ez a kép a Homonnai családot ábrázolja. Erre utal, hogy a rajta láthatókról számos más (itt nem közölt) felvétel is készült, valamint az, hogy a fotó nem műtermi, hanem otthoni miliőben született

a mintegy „tizenöt mázsányi" üvegnegatívval együtt. Ezen lemezek közül 1955 táján kiemelt egy addig ismeretlen (1923-as keltezésű), József Attilát és nővérét ábrázoló portrét, s – valószínűleg a többi negatívval együtt – azt a városi múzeumnak ajándékozta. A kép híressé vált, a hagyaték fennmaradó része azonban közel harminc évig porosodott Makón. Szűcs Tibor két éve foglalkozik a Homonnai-féle negatívokkal, amelyeknek keletkezési idejét 1910 és 1945/46 közé datálja. A hagyaték gondozója ez ideig megközelítően hatezer üveglemezt nézett át, ebből öt-hatszáz képet készített el. Munkájában az Iparművészeti Főiskola speciális nagyítógépe segíti, s a kidolgozáshoz beszerzett egy korabeli kontaktgépet is. Az eddig feldolgozott anyag számos zsidó témájú felvételt tartalmaz, ezek jelentőségéről részletesebben is szólunk.

Ki volt tehát Homonnai Nándor, s hogyan válhatott egy műtermi fényképész munkássága fotó- és irodalomtörténeti, valamint zsidó szempontból egyaránt figyelmet érdemlővé? Szűcs Tibor a képek stílusából és minőségéből arra következtet, hogy Homonnai magas szintű szakmai iskolázottsággal rendelkező igazi tehetség volt. Fényképészeti tanulmányait talán Pesten, Bécsben vagy Münchenben folytatta. Munkáinak fotográfiai értékét növeli az a tény is, hogy a hasonló negatívhagyatékok zömmel megsemmisültek, a megmaradtak pedig értéktelennek mondhatók.

Homonnai szakmai hírnevét öregbítik a magyar irodalom számos – az Espersit-ház vonzáskörébe tartozó – nagyságáról készített felvételei is. József Attilát *„Makón Homonnai Nándor kapta legtöbbször lencsevégre. Talán része volt ebben annak, hogy József Attila egy osztályba járt Homonnai fiával, Homonnai Zoltánal, aki ez időben már apja nyomdokán haladva segédkezett annak műtermében"* (Fototéka: József Attila, Népművelési Propaganda Iroda, 1980).

József Attila mellett más irodalmi nevezetességek is gyakori modellként szerepeltek Homonnai kamerája előtt. Sokak által ismert az a csoportkép, mely többek között Móra Ferencet, Juhász Gyulát és Rétsi Ödönt ábrázolja. A makói Hollósy Kornélia Színház mutatta be 1926 nyarán a három szerző egy-egy egyfelvonásosát. A próbák egyik szünetében készült a felvétel. Móra Ferenc Dicsőség című írásában megemlékezik a fényképészről is: *„Csakugyan ott volt, maga Homonnai uram, művésze a mesterségének..."* Az anekdota szerint elkészülte után a nevezetes kép a mester kirakatát díszítette.

A róla még emlékező makóiak egybehangzó állítása szerint Homonnai Nándor zsidó származású volt. Túlélve a vészterhes időket, visszatért Makóra (ezt bizonyítja, hogy 1945 tavaszán orosz katonákat fényképezett), s tovább folytatta mesterségét. Munkássága zsidó szempontból mégis nagy jelentőséggel bír. Makón 1930-ban 2053 zsidó élt. A lakossági számaránynak megfelelően Homonnai nagy gyakorisággal fényképezett zsidó modelleket is. A róluk készített felvételek egyedülálló képet festenek egy rég letűnt világról. Homonnai fotóiról haszidok és neológok néznek vissza ránk, gyönyörű családok, fiatalok, gondtalan gyermekarcok.

A hagyaték zsidó témájú része a feltárás során minden bizonnyal egyre gyarapodni fog. Talán előkerülnek majd műtermen kívül, családi vagy liturgikus eseményekről készült felvételek is, értékes adalékul a magyarországi zsidóság történetéhez.

Lózsy Tamás

A groteszk szépsége

Az izraeli képzőművészet egyik nemzetközi híressége **Frank Meisler** szobrász-ötvösművész. Ezüstből és aranyból formál portrékat, mutatja be a vallásos élet szereplőit, idézi fel a század elejei snorerek világát, mutat be városokat, főleg Jeruzsálemet. Kegytárgyait, amulettjeit, dísztárgyait, „játékait" témájukhoz illő stílusban készíti el: az egyik áhítatot áraszt, más darabjai, főleg figurái nemesfémből készült karikatúrák. Meisler abban is eredeti, hogy alkotásai nem merev tárgyak, hanem mozognak. Így lehet kinyitni a frigyszekrényt, változtathatók a városképek, benézünk a levetkőztetett nagyságok jellemébe, megtaláljuk bennük a velük kapcsolatos alakokat, például Picasso trikója alatt ott van néhány festménye szereplője.

S ha e néhány sor kevés munkássága bemutatására, segítsenek a fotók megismertetésében.

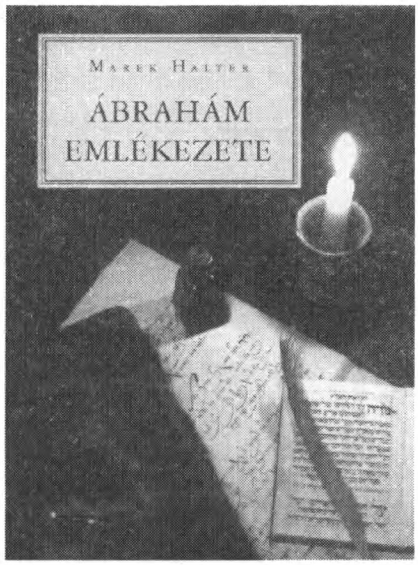
Vá–

Könyvespolc

A diaszpóra könyve

(Marek Halter: Ábrahám emlékezete. Fordította Bognár Róbert, Sík Kiadó, 1995, 611 oldal, 1390 forint)

Nyolcvan nemzedék életidején ível át e könyv, a második Jeruzsálemi Szentély lerombolásától a varsói gettófelkelésig. Ábrahám, a pusztuló városból menekülő írnok utódaira hagyományozza hitét és kételyeit, a papiruszt, melyre a zsidó időszámítás 3831. évében (71-ben) már Alexandriában írja első feljegyzését, hogy ivadékai *„megőrizzék a lajstromot, folytassák és adják tovább nemzedékről nemzedékre"*.

Minden generációban lesz egy *írnok*, aki örökli a tisztet, hogy a család életének sorsfordító pillanataiban elővegye a féltve őrzött ládikából az egyre bővülő tekercset, magára öltve taleszát felolvassa az addigi bejegyzéseket, s hozzáfűzve a magáét, rábízza a szöveget utódjára. Kísérteties köröket ír le a történet. Érkezés, megtelepedés, virágzó lét, üldöztetés, menekülés vagy pusztulás. Cordoba, Narbonne, Troyes, Soncino, Velence, Odessza vagy Varsó – egyremegy. Majd kétezer éven át ciklikusan ismétlődnek a történelmi forgatókönyv fejezetei.

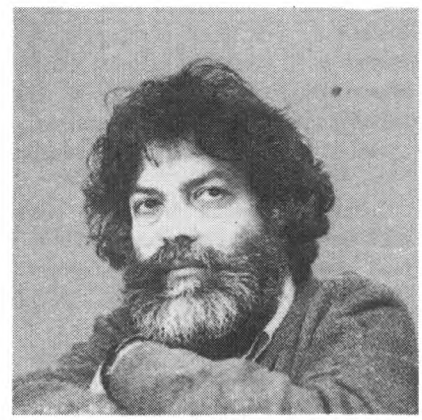
Prózapoétikai értelemben nem nevezném Marek Halter munkáját regénynek. Nincsenek hősei, csak epizodistái, legfeljebb húszlapnyi sors, vagy inkább időmetszet átélői, akik emlékezetes *helyzetekben* tűnnek fel, karakterük maga feledhető, alakjuk aláhull, odavész a több száz név, s a dúsan áradó események sodrában. Legfeljebb Ábrahám emlékezete, a tekercs őrzi egykorvolt létezésük emlékét.

Az írás emlékezés. Az emlékezet életben tartja az elmúlót, a megőrzés gesztusa eltörli az időt. Halter gesztusa imponáló. Műve könnyen befogadható prózába oltott filozófia. A zsidóként való létezés (a túlélés mint életstratégia) mechanizmusába enged bepillantást, ám azáltal, hogy egy családlegenda példázatában végső fokon *a nép* történetét adja közre, s maga is utal rá egyhelyütt, hogy bár tud figurái gyengeségeiről, nem szívesen ír azokról, végleg és nyíltan elveti a regény kívánta komplex ábrázolás normáját. Lemond az analitikus közelítésről (lehetetlen volna persze kétezer esztendő arányos áttekintése mellett ez a részletező, pszichologizáló módszer), ám ezáltal egyes történelemformáló és egész nemzedékek sorsát meghatározó jelenségek hátterére nem terjed – nem terjedhet – ki figyelme. Homályban marad példának okáért a haszidizmushoz, a haszkalához vagy a baloldali mozgalmak jelentette asszimilációhoz vezető út, melyekről említés tétetik, ám horderejükhöz mérten kevéssé motivált szereplői sorsában betöltött jelentőségük. Ugyanaz a vázlatszerűség érvényesül itt, amire már utaltunk, ám talán itt a legszembeszökőbb a hiányosság.

A szerző által választott térben és időben zajló pálya, amit könyve bejár, rendkívüli. Ám mert a forma a regényé, nem mentesülhet a műfaj szabályainak számonkérése alól. Ugyanakkor ha szövegét inkább sorspéldázatnak, regényesített *történelmi hitvallásnak* tekintjük – és joggal feltételezhetjük a kötet hol esszéisztikus, hol betétnovella jelleget öltő, önkommentáló részleteiből, hogy e törekvés nem volt idegen Marek Haltertől – más az olvasata, s persze az értékelés szempontjai is mások lehetnek.

A *Megillát Ávráhám* a zsidó lét – s a zsidó irodalom – folytonosságának dokumentuma. A hit – s a kései utódok némiképpen már reflektált, hitbe vetett hite – megtartó erejének emlékműve. Az *akéda* – Ábrahám és Izsák története – újra és újra alakot ölt, a galut legfájdalmasabb megpróbáltatásai mind erre utalnak vissza, sugallja a textus. Őrizni a hitet és akár meghalni érte, vagy túlélni mivoltunk feledve, széthulló közösségként, ez az alternatíva, mely a legkiélezettebb válsághelyzetekben élet-halál közötti egyetlen választásra kényszerít. Mit reméltek Worms, Speyer, York mártírjai, kik meg nem tagadott hitük miatt pusztultak el? Ez a kérdés lüktet a sorok között, kimondatlanul. Bízhattak-e benne, hogy mátíriumuk példázat lesz, mely erőt ad, s vajon ez jelentette-e az erkölcsi töltetet utolsó döntésükhöz, vagy a tiszta, feltétlen hit: Ábrahám hite.

Halter mítoszt teremt, ahogy őseit majd két évezredre visszavezetve, nemzedékekből emlékművet épít. Létezett-e a tekercs, vagy ahhoz hasonló, nem tudjuk. Ám azáltal, hogy az író saját műve létrejöttének fázisait is megírja, felidézi kutatásait, létező személyekkel, így például a jeruzsálemi Adin Steinsaltz rabbival vagy Dov Szádán irodalomtörténésszel folytatott beszélgetéseit, kemény tényekkel hitelesíti a fikciót, azt az érzést keltve, hogy a mű valóban a nyolcvan nemzedéknyi családtörténet rekapitulációja, az elveszett tekercs helyébe lépő dokumentum.

Marek Halter

A könyv szereplői között épp úgy feltűnik Jochánán ben Zákkáj vagy Rási, mint Gutenberg vagy Pico della Mirandola. Császárok, pápák sorjáznak, és interaktív viszonyba kerülnek a Halterokkal. Az alexandriai könyvtár leégése,

a Római Birodalom bukása, az arab hódítások, a keresztes háborúk, Spanyolország aranykora, a francia forradalom, a kommunista mozgalom születése mind jelen van a figurák sorsában, mert személyes résztvevői, tanúi vagy elszenvedői lesznek az eseményeknek. Az írnokok, később nyomdászok családja jelen van a történelemformáló személyiségek közelében, ott van a sorsfordító történéseknél, vagy ezek örvénye rántja magába őket. Beágyazni a család, a nemzetség történetét a népébe, a zsidóság történetét az egyetemes históriába – a csiklandó kuriózitáson túl ez az általános szándék és szemléletmód világlik ki a cselekményvezetésből, ám ez a már ismertetett arányproblémák miatt csak töredékesen sikerül. Erénye azonban Halter munkájának, hogy nem válik erőltetetté figuráinak *történelemben való léte*, hihető fordulatokkal sodródnak *éppen oda*, ahol az új születik. Cseppben a tenger: a zsidók általános diaszpórabeli szerepvállalása képeződik le e lapokon.

Bizonyára vitatható az író történelemszemlélete, a mindenkori *potenciális áldozat* s az örök túlélő nézőpontja, de a kortárs zsidó közönség számára mindenképpen megfontolandó, hogy e fő vonalaiban helytálló előtörténet leszármazottjaként hogyan tekint magára, mivoltára, helyzetére.

Feltétlenül említést érdemel a szerző honi irodalmi viszonylatban újszerűnek ható autenticitása a zsidó hagyomány világában, a nyilván rendkívül türelmes kutatómunkát igénylő, s a befogadó számára is érzékletes helyismeret, mely a százszámra felvillanó városok egyes korszakainak hangulatát is képes elénk vetíteni.

Bognár Róbert gördülékeny fordításában olvashatjuk a szöveget, ami talán túlzottan egységes is, figyelembe véve, hogy nem érződik rajta a kétezer esztendőt átívelő időtáv. *Mikes Katalin* részletes szómagyarázata könnyíti meg a „szakszavak" megértését a laikus olvasónak. A Sík Kiadó szép formátumú, keménytáblás borítójú kiadványt jelentetett meg. Talán valamivel jobb belívpapírt érdemelt volna e külsőre impozáns kötet.

*

Az *Ábrahám emlékezete* eddigi kiadásaiból hárommilió példány fogyott el. Bestsellert tarthat kezében immár a magyarul olvasó közönség is. Olyan művet, amiből a zsidó történelem (és sors) alapfokú és vázlatos ismeretét szerezhetné meg élményszerűen akár egy zsidó iskola diákja is, aki a historiográfiai munkákat talán félretenné.

Ábrahám emlékezete – *megillát há gálut:* a diaszpóra tekercse – folytatás és előzmény. Halter átadja művét s általa önmagát is annak a nagy narratívának, ami a tradíció szerint 5756 esztendeje kezdődött. S ha belemélyedünk könyvébe, ami hidat emel az időben, hinni tudjuk, hogy ez az elbeszélés *ama* történet folytatása, valamennyiünk előtörténetéé. S általa remélhetőleg tudatosul, hogy mi, mai zsidó olvasók, valamennyien Ábrahám s a nagy narratíva örökösei vagyunk.

Szántó T. Gábor

„Csak" a tények

(Kertész Lilly: Mindent felfaltak a lángok. Szdár Calem Kol Szdar Nyomda, Izrael, 1994, 365 oldal, ár nélkül)

1944. március 19-én, Magyarország német megszállásának napján indul az emlékezés: két héttel esküvője előtt a huszadik születésnapját ünnepli családja körében a szerzőnő. Mit éreznek a náci bevonulás hírére, hogyan hatalmasodik el rajtuk a rémület, azt hogyan palástolná az önámítás – már ezek leírása is olyan éles, mintha nem a történtek után fél évszázaddal vetették volna papírra, hanem az akkori események naplója lenne.

A tényszerűség (talán nem sértő szenvtelenségnek minősíteni) a könyv legnagyobb érdeme. A borzalmakat nem fokozza jelzőkkel, a tények pontos leírására törekszik, ezért hatásos. Dokumentatív értékű például a kisváros közhangulatának leírása, milyen sokan kárörvendenek a zsidók meghurcolásán, a bújni igyekvőket miként adják csendőrkézre. A csendőrök többször is megjelennek a könyvben. Egyikük késsel vágja fel az ortodox tanító összezárt ajkát, hogy abba szalonnát dugjon, s amikor a végső utazásra az embereket vagonokba terelik, a csendőrök a véneket, gyerekeket is megverik.

Bár minden *häftling* története egyedi, Kertész Lilly Auschwitzról nem ad új ismeretet, teszi ezt inkább a brémai kényszermunka hónapjairól. 1945. április 15-én egy tífuszostáborban hallja meg a hangszórót: *Itt a brit hadsereg katonái! Emberek, szabadok vagytok!*

Az angolok azonban másfél napig nem jelentkeztek, ezalatt a németek által állított magyar katonai őrség sok foglyot lelőtt. A szerzőnő megerősíti, hogy Bergen Belsenben a felszabadult 58 ezer ember fele végelgyengülésben, járványban, nem kellő orvosi ellátás miatt pusztult el.

1945 őszén ismét Egerben van. Éhezik a többi zsidóval együtt, és ő is azt a választ kapja, ha elhelyezett holmiját kéri: *Elvitték az oroszok!* Azután megtudja, rádöbben, hogy szülei, fivére, kishúga, vőlegénye mind odavesztek. Elpusztult a családi ház is, annak romjai alól mégis előkerülnek családi fényképek, húga copfja, szülei egymáshoz írt fiatalkori szerelmes levelei. És ezekkel teszi a legdrámaibbat, a legmagyarázhatatlanabbat, a legkülönösebbet: elégeti.

Kertész Lilly ma Izraelben, Netanyán él orvos férjével, gyerekeivel, unokáival; gyakorló újságíró.

A felmérések szerint a pusztulás korszakáról 90 ezer irodalmi mű, visszaemlékezés jelent meg eddig. Nem mondhatjuk, hogy számuk sok vagy kevés. Mert a világhírre szert tett és a kezdetleges íráskészséget tükröző mű egyaránt hozzájárul a zsidó történelem legtragikusabb fejezetének megismertetéséhez, tanúskodik róla, nem engedi elfelejteni.

Meg kell említenünk, hogy a Tel-Avivban készült könyvben egyetlen nyomdai hiba sincs, dicséret illeti érte a névtelen szedőt és korrektort.

V. E.